

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı

İslam Tarihi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

BÜSR B. EBÛ ERTÂT'IN HAYATI VE TARİHSEL KİŞİLİĞİ

Orhan BAHTİYAR

21936011

Danışman

Doç. Dr. Mutlu SAYLIK

Diyarbakır 2024

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı

İslam Tarihi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

BÜSR B. EBÛ ERTÂT'IN HAYATI VE TARİHSEL KİŞİLİĞİ

Orhan BAHTİYAR

21936011

Danışman

Doç. Dr. Mutlu SAYLIK

Diyarbakır 2024

TAAHHÜTNAME
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum **“Büsr b. Ebû Ertât’ın Hayatı ve Tarihsel Kişiliği”** adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

07/11/2024

Orhan BAHTİYAR

ÖN SÖZ

Her dönemde mevcut yönetimler tarafından kasıtlı veya kasıtsız meşru veya gayrimeşru muameleler bazı kimseler tarafından tasvip görülmemiştir. Kişisel bağlamda yapılan faaliyetler de bu minvaldedir. Araştırmacılar araştırdıkları figürleri kendilerine verilen roller ve bu rollerin neticesinde yaptığı faaliyetlerle bilebilmişlerdir. Tarihî şahsiyetlerden olan Büsr b. Ebû Ertât, Emevîler döneminde kendisinden sıkça bahsettirecek faaliyetlerde bulunmuştur. Kendisiyle alakalı müstakil bir çalışmanın olmayışı, bizleri Büsr b. Ebû Ertât'la ilgili bir çalışmanın hazırlanmasına yöneltmiştir. Zira Büsr'ün tarihsel kişiliğinin bilinmesi önem arz etmektedir. Kendisinin Hz. Osman'a karşı aşırı sevgisi ve bağlılığının olduğu belirtilmektedir. Bilhassa Muâviye döneminde yaptığı bazı faaliyetleri birçok kesimin tepkisini üzerine çekmiş ve eleştiri oklarına maruz kalmıştır. Büsr b. Ebû Ertât'la ilgili ulaşılan bütün rivayetler ele alınarak tümdengelim bir metot ile objektif bir şekilde araştırılmaya tâbi tutulmuştur.

Hazırladığımız bu çalışma giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın amacı ve önemi ile yöntem ve kaynaklar ele alınmıştır. Birinci bölümde Büsr b. Ebû Ertât'ın nesebi ve kabilesi ile Hz. Peygamber'le olan münasebetleri işlenilmiştir. Ayrıca bu bölümde Büsr'ün doğumundan Hulefâ-yi Râşidîn dönemine kadarki hayatı analiz edilmiş, ikinci bölümde de Emevîler döneminden ölümüne kadarki hayatı irdelenmiştir.

Çalışmamın başından sonuna kadar bana rehber olan Doç. Dr. Mutlu SAYLIK hocama şükranlarımı ve hürmetlerimi iletirim. Tez konumun seçiminde bana destek olan Hüseyin GÜÇ arkadaşına ve İngilizce çevirilerinden ötürü desteğini esirgemeyen Zeynep ÇELİK hocama teşekkür ederim. Ayrıca manevi desteklerinden ötürü kıymetli aileme de sevgilerimi sunarım. Özetle çalışmanın bitimine kadar desteklerini ve tavsiyelerini benden esirgemeyen muhterem hocalarıma ve arkadaşlarıma da şükranlarımı sunar, kendilerinin de akademik sahada başarılarla imza atmasını Cenab-ı Hak'tan niyaz ederim.

Orhan BAHTİYAR

Diyarbakır 2024

ÖZET

Hız. Peygamber'in (sav) vefatına yakın bir zaman diliminde doğan Bûsr b. Ebû Ertât, İslam'a hizmet noktasında pek bilindik bir aileye mensup değildir. Yaşının küçük oluşu itibarıyla de ferdî açıdan da pek tanınmamıştır. Bilhassa gençlik yıllarında seferlere katılan Bûsr b. Ebû Ertât, bir asker olarak mevcut otoritenin emrinde görev yapmış, zamanla askerî becerilerinden ötürü yavaş yavaş tanınmaya başlamıştır. İlk iki halife döneminde kendisi hakkında pek fazla bilgiye ulaşılamamıştır. Hız. Osman ve Hız. Ali döneminde yavaş yavaş ön plana çıkan Bûsr, bu süreçte Hız. Osman'a karşı büyük bir muhabbet beslemiş, Hız. Osman'ın katledilmesinden sonra, aşırı taraftarlığıyla Hız. Osman'ın kan talebinde bulunan Muâviye b. Ebû Süfyân'a destek vererek yanında yer almıştır. Sıffin Harbi'nde Hız. Ali'ye karşı cephe almış, Muâviye lehinde görevlerde bulunmuş ve onun yanından ayrılmamıştır. Bûsr b. Ebû Ertât bu dönemde Muâviye'ye itaatiyle ön plana çıkmış ve Muâviye karşıtlarına karşı pek acımasız olmuştur. Özellikle askerî alanda birçok başarıya imza atarak etkin bir şahsiyet haline gelmiştir. Bûsr b. Ebû Ertât'ın biyografisini ele aldığımız bu çalışmada, onun hayatı ve tarihsel kişiliği dönemin şartlarına uygun bir şekilde ele alınarak işlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Hulefâ-yi Râşidîn, Emeviler, Sahabe, Bûsr b. Ebû Ertât, Muâviye.

ABSTRACT

Busr b Abi Ertat, who was born close to the death of the Prophet (pbuh), did not belong to a well-known family in terms of serving Islam; Due to his young age, he is not well known personally. Busr b Ebi Ertat, who participated in campaigns especially in his youth, served under the existing authority as a soldier, and gradually became known for his military skills over time. Not much information can be found about him during the first two caliphs' periods. Busr, who gradually came to the fore during the period of Hazrat Osman and Hazrat Ali, had a great love for Hazrat Osman during this period, and after the murder of Hazrat Osman, he supported Muawiye b Abi Sufyan, who demanded blood of Hazrat Osman with his extreme fanaticism took place. He took sides against Ali in the Battle of Siffin, performed duties in favor of Muawiye and did not leave his side. During this period, Busr b Ebi Ertat came to the fore with his obedience to Muawiye and was very cruel towards the opponents of Muawiye. He became an influential figure by achieving many successes, especially in the military field. In this study, in which we discuss the biography of Busr b Ebi Ertat, his life and historical personality have been tried to be handled in accordance with the conditions of the period.

Key Words: Islamic History, Hulefa-yi Raşidin, Umayyads, Companions, Busr b Ebû Ertat, Muawiye.

KISALTMALAR

a.s	Aleyhisselam
b: ibn.	Oğlu
binti.	Kızı
bkz.	Bakınız
bs.	Baskı, basım
DİA.	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DÜ	Dicle Üniversitesi
Ed.	Editör
c.	Cilt
çev.	Çeviren
H, h.	Hicri
Hız.	Hazreti
İA.	İslam Ansiklopedisi (MEB Yay.)
İSAM.	İslam Araştırmaları Merkezi
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
nşr.	Neşreden
No.	Numara
ö.	Ölüm Tarihi
sav.	Sallallahu Aleyhi Vesellem
s.	Sayfa
S.	Sayı
r.a	Radiyallahu anhu

thk.	Tahkik eden
TDV.	Türkiye Diyanet Vakfı
terc.	Tercüme eden
ts.	Tarihsiz
vb.	Ve benzeri
yay.	Yayını, yayınları
yy.	Yüzyıl

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖN SÖZ.....	I
ÖZET.....	II
ABSTRACT.....	III
KISALTMALAR.....	IV
İÇİNDEKİLER	VI
GİRİŞ.....	1
A. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	1
B. Kullanılan Yöntem	1
C. Kullanılan Kaynaklar.....	2
BİRİNCİ BÖLÜM.....	4
1.1. Doğumdan Emeviler Dönemine Kadar Büsr B. Ebu Ertat.....	4
1.1.1. Soyu ve Kabilesi.....	4
1.1.2. Doğumu ve Çocukluğu.....	6
1.1.3. Ailesi	7
1.1.4. Büsr b. Ebû Ertât'ın Sahâbî Oluşu ve Hadis Rivayeti.....	7
1.2. Hulefâ-Yi Râşidîn Döneminde Büsr B. Ebû Ertât	10
1.2.1. Hz. Ebûbekir Dönemi.....	10
1.2.2. Hz. Ömer Dönemi	14
1.2.3. Hz. Osman Dönemi	19
1.2.3.1. İfrîkiye'nin (Afrika) Fethi	19
1.2.3.2. Zâtüssavârî Savaşı	21
1.2.4. Hz. Ali Dönemi	22
1.2.4.1. Ölüm Listesinde Büsr b. Ebû Ertât.....	22

1.2.4.2. Sıffin Savaşı’nda Büsr b. Ebû Ertât’ın Rolü	24
İKİNCİ BÖLÜM	33
2.1. Emevîler Dönemi Büsr B. Ebû Ertât	33
2.1.1. Muâviye b. Ebû Süfyân Dönemi	33
2.1.1.1. Büsr’ün Hicaz ve Yemen’e Yapılan Seferlerdeki Rolü	33
2.1.1.2. Büsr’ün Basra’ya Vali Tayin Edilmesi	38
2.1.1.3. Rum Diyarına Yapılan Seferlerde Büsr b. Ebû Ertât	41
2.1.1.4. Büsr, Ubeydullah b. Abbas’la Yüz yüze	46
2.1.1.5. Büsr’ün Muâviye’ye Olan İtaati.....	47
2.1.1.6. Büsr’ün Şahsiyeti ve Vefatı.....	48
SONUÇ	50
KAYNAKÇA	52

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Tarihî şahsiyetleri bütün yönleriyle objektif bir bakış açısıyla araştırmak, başlı başına zor ve önemli bir süreçtir. Çalışmamızın gayesi Büsr b. Ebû Ertât'ın hayatı ve tarihsel kişiliğini objektif bir şekilde ele almaktır. Özellikle Büsr b. Ebû Ertât'la ilgili müstakil bir çalışmanın olmaması bu çalışmayı önemli kılmaktadır. Çalışmamızda, ulaşılan rivayetler ışığında Büsr'ün olumlu ve olumsuz yönleri analiz edilmiş, tarihî şahsiyet tek taraflı değil de farklı açılardan çalışılmıştır.

Araştırmamıza konu olan Büsr b. Ebû Ertât'ın -yaşının küçük olması hasebiyle- Hulefâ-yi Râşidîn döneminin ilk yarısında hakkında pek bir bilgiye ulaşılamamıştır. Sonraki dönemler ve özellikle Emevîler döneminde kendisiyle alakalı bilgiler mevcuttur. Büsr b. Ebû Ertât etkili olduğu dönemde, yaptığı faaliyetlerle belirli bir kesimin eleştirilerine maruz kalmış, bazılarının da takdirlerini kazanmıştır. Bu çalışmada Büsr b. Ebû Ertât'ın tarihsel kişiliği her yönüyle ele alınmış ve ulaşılan rivayetler objektif bir bakış açısıyla değerlendirmeye tâbi tutulmuştur.

B. KULLANILAN YÖNTEM

Büsr b. Ebû Ertât'ın hayatını ve tarihsel kişiliğini anlatmaya çalıştığımız bu çalışmada, bütüncül bir bakış açısıyla, arı bir şekilde ne sadece onu yerme veya hicvetme kastı ne de sadece onu yüceltme gibi bir gaye güdülmemiştir. Çalışmamızda sosyal bilimlerdeki nitel araştırma yöntemlerinden istifade edilmiştir. Bu çerçevede doküman incelenmesine başvurulmuştur. Rivayetler tümdengelim bir yöntemle incelenmiş, ilgili sahih rivayetlerle sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

Çalışmalarda ele alınan bazı şahsiyetlerin doğumu ve çocukluk yıllarıyla ilgili ayrıntılı bilgiye pek rastlanılmamış, genelde gençlik ve ileriki yaşlarda aldıkları roller neticesinde kendilerinden haberdar olunabilmiştir. Büsr b. Ebû Ertât hakkında çocukluk dönemiyle ilgili olarak kısıtlı, gençlik ve sonrası zamanlarında ise çokça bilgilere ulaşılmıştır. Ulaşılan rivayetlerin bir kısmı bazen birçok, bazen de sadece bir konuyla alakalı olmuştur. Bu biyografik çalışma, kronolojik bir düzen içerisinde yazılmaya gayret gösterilmiştir. Özetle çalışmada öznellikten uzak kalınmış, ilgili çalışmalar ve rivayetler ölçüsünde iktifa edilmeye çalışılmıştır.

C. KULLANILAN KAYNAKLAR

Büsr b. Ebû Ertât'ın doğumu, nesebi ve kabilesiyle ilgili gerekli malumatlara ulaşmamızda Belâzürî'nin *Ensâbu'l-eşrâf*¹; Taberî'nin *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*²; İbn Hazm'ın *Cemheretü ensâbi'l-'Arab*³; İbnü'l-Esir'in, *el-Kâmil fi't-Tarih*⁴; İbn Kesir'in *el-Bidâye ve'n-Nihâye*⁵; el-Mağribî'nin *el-Înâs bi-ilmi'l-ensâb*⁶; İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kâhire*⁷ ve İbnü'l-Cevzî'nin *Mir'âtü'z-zamân fî tevârîhi'l-a'yân*⁸ adlı eserlerden çokça istifade edilmiştir. Yine Büsr b. Ebû Ertât'ın askerî yönlerinden kumandanlığına, yönetim ve idare kısmında valiliğine, bunlara bağlı yazışmalarına ve diğer bütün icraatlarına ulaşmamızda Belâzürî'nin *Fütûhu'l-buldan*⁹, Kalkaşendî'nin *Subhu'l-A'sâ fi Sinâ'ati'l-inşâ*¹⁰ el-Hamevî'nin *Mu'cemu'l-buldân*¹¹, bizlere kaynaklık eden başlıca eserler olmuştur.

Ayrıca bu çalışmada günümüz çalışmalardan da istifade etmeye gayret gösterilmiştir. Güncel kaynaklardan İrfan Aycan'ın *Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebû Süfyân*¹², Âdem Apak'ın *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi 2 ve 3*¹³, gibi kaynaklardan, *TDV İslam Ansiklopedisi*¹⁴ gibi ansiklopedilerden, bizler için ana kaynak mesabesinde olan Şamile programından da sıkça istifade edilmiştir. Ayrıca araştırma kanallarından yine dijital ortamda İSAM, Dergi Park¹⁵, AÜİFD gibi

¹ Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd (ö. 279/892-93), *Ensâbü'l-eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr ve Riyâd Ziriklî, Beyrut, 1996.

² Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923), *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebu'l Fazl İbrahim. Mısır, 1967.

³ İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî (ö. 456/1064), *Cemheretü ensâbi'l-'Arab*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, Kahire, 1962.

⁴ İbnü'l-Esir, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 630/1233), *el-Kâmil fi't-târih*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî, Beyrut 1997.

⁵ İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesir b. Dav' b. Kesir el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî eş-Şâfi' (ö. 774/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, 1997.

⁶ Mağribî, Hüseyin b. Ali b. Hüseyin Ebu'l Kasım el-Vezir (?), *el-Înâs bi-ilmi'l-ensâb*, Kahire, 2000.

⁷ İbn Tağrîberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrîberdî el-Atâbekî el-Yeşbugavî ez-Zâhirî (ö. 874/1470), *en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, Mısır.

⁸ İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî (ö. 597/1201), *Mir'âtü'z-zaman fî Tevârîhi'l-a'yân*, thk. Muhammed Berekat v.dğr. Dimaşk, 2013.

⁹ Belâzürî, *Fütûhu'l-Buldân*, Beyrut, 1988.

¹⁰ Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî (ö. 821/1201), *Subhu'l-A'sâ fi Sinâ'ati'l-inşâ*, Beyrut, 1987.

¹¹ Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî (ö. 626/1229), *Mu'cemu'l-Buldân*, Beyrut, 1995.

¹² Aycan, İrfan, *Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebû Süfyân*, Ankara, 1990.

¹³ Apak, Adem, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi 2... ; Apak, Ana Hatlarıyla İslam Tarihi 3....*

¹⁴ "TDV İslâm Ansiklopedisi".

¹⁵ "DergiPark". <https://dergipark.org.tr/tr/>

akademik dergilerden de faydalanılıp, birçok makaleye de ulaşarak çoklu kaynak vermeye çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. DOĞUMUNDAN EMEVİLER DÖNEMİNE KADAR BÜSR B. EBÛ ERTÂT

1.1.1. Soyu ve Kabilesi

Büsr b. Ebû Ertât'ın nesep silsilesi çok fazla farklılık göstermeksizin genel manada birbirine benzemektedir. Bazı kaynaklar da Büsr b. Ebû Ertât babasının künyesine¹⁶, kimi kaynaklarda ise dedesine atfen, Büsr b. Ertât olarak tanıtılmıştır. Umeyr ve Uveymir isimleriyle de anılan Büsr'ün tam künyesi Umeyr b. Uveymîr b. İmrân b. el-Huleys b. Seyyâr b. Nizâr b. Muîs b. Âmir b. Lüey b. Ğalib Fihri el-Kureşî el-Âmirî'dir.¹⁷ Bazı kaynaklarda da nesep silsilesi Umeyr b. Uveymîr b. İmrân b. el-Huleys b. Sinan b. Nizâr b. Muîs b. Âmir b. Lüey b. Ğalib b. Fihri el-Kureşî el-Âmirî olarak belirtilmiştir.¹⁸ Silsiledeki farklılık "Seyyâr ve Sinân" isimlerinin farklılığıdır. Muhtemelen bu farklılık gelen rivayetlerden kaynaklanmıştır.

¹⁶ İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî (ö. 230/845), thk. Dr. Ali Muhammed Ömer, **Tabakâtü'l-kübrâ**, c. 7, s. 287; İbn Ebû Âsım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî (ö. 287/900)) **el-Âhâd ve'l-mesânî**, thk. Dr. Bâsım Faysal Ahmed el-Cevâberî, c. 2, s. 139; İbn Yûnus, Ebû Saîd Abdurrahmân b. Ahmed b. Yûnus b. Abdilâ'î es-Sadeî el-Mısırî (ö. 347/958), **Târîhu İbn Yûnus el-Mısırî**, c. 1, s. 62; İbn Mende, Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. Muhammed b. İshâk el-Abdî el-İsfahânî (ö. 470/1078), **Ma'rifetü's-Sahâbeti Li İbn Mende**, s. 263; Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî (ö. 748/1348) **el-Müktenâ fî serdi'l-künâ**, thk. Muhammed Salih Abdülaziz el-Murad, c. 1, s. 364; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm**, thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmurî, c. 5, s. 367; Moğultay b. Kılıç, Ebû Abdillâh Alâüddîn Moğultay b. Kılıç b. Abdillâh el-Bekcerî el-Hikrî (ö. 762/1361), **İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl**, c. 2, s. 378; Takiyüddîn, Muhammed b. Ahmed el-Hasan el-Fâsî el-Mekkî (ö. 832/1429), **el-İkdu's-semîn fî târihi'l-beledi'l-emîn**, thk. Muhammed Abdülkadir Ata, c. 3, s. 232; İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449), **Tehzîbu't-Tehzîb**, c. 1, s. 435; Özeydî, Abdülkerim "Büsr b. Ebû Ertât", c. 6, s. 494.

¹⁷ İbn Sa'd, **Tabakâtü'l-kübrâ**, c. 7, s. 287; Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (ö. 230/845) **el-Esmâ' ve'l-künâ**, thk. Abdurrahim Muhammed Ahmed el-Kaşkari, c. 1, s. 512, Hadis No:2017; İbn Ebû Âsım, **el-Âhâd ve'l-mesânî**, thk. Dr. Bâsım Faysal Ahmed el-Cevâberî, c. 2, s. 139; İbn Ebû Hâtım, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî (ö. 327/938) **el-Cerh ve't-ta'dîl**, c. 2, s. 422, Hadis No:1678; İbn Yûnus, **Târîhu İbn Yûnus el-Mısırî**, c. 1, s. 62; İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, c. 1, s. 435; İbn Mende, **Ma'rifetü's-Sahâbeti Li İbn Mende**, s. 263; Zehebî, **el-Müktenâ fî serdi'l-künâ**, thk. Muhammed Salih Abdülaziz el-Murad c. 1, s. 364; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm**, thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmurî, c. 5, s. 367; Takiyüddîn, **el-İkdu's-semîn...**, thk. Muhammed Abdülkadir Ata, c. 3, s. 232; Moğultay b. Kılıç, **İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl**, c. 2, s. 378.

¹⁸ İbn Yûnus, **Târîhu İbn Yûnus el-Mısırî**, c.1, s. 62; Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb (ö. 360/971), **el-Mu'cemü'l-kebîr**, thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefî, c. 2, s. 33; İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk (ö. 430/1038), **Ma'rifetü's-Sahâbe**, thk. Adîl b. Yusuf el-Azâzî, c. 1, s. 413.

Birçok rivayette Büsr b. Ebû Ertât'ın, Benî Âmir b. Lüey kabilesine mensup olduğu zikredilmesine rağmen¹⁹ gördüğümüz kadarıyla sadece Minkarî'nin (ö. 212/827-28) *Vak'atu Sıffîn* adlı eserinde Büsr'ün Mudar kabilesinden olduğu zikredilmiştir.²⁰ Rivayetlerin tamamına bakıldığında Büsr b. Ebû Ertât'ın, Benî Âmir b. Lüey kabilesine mensup olduğunu belirtmek daha gerçekçi olacaktır.

Muâviye b. Ebû Süfyân ile nesep ilmini iyi bilen bir âlim arasında geçen şu diyalogda Benî Âmir b. Lüey kabilesi hakkında yapılan şu açıklamalar dikkat çekici olmuştur. Muâviye, bu âlimden Kureyş hakkında kendisine bir şeyler söylemesini ister. Âlim, konuşmasında birçok kabile hakkında bilgi verirken, özellikle Benî Âmir b. Lüeyliler için şunları dile getirir: “Benî Âmir b. Lüey kabilesi mensupları at sürerler, zayıftırlar ve akıllı değildir.”²¹

Mekke ve bilhassa Kâbe'nin yönetimi ve hizmetleriyle ilgili kabileler arasında ara sıra problemler çıkmış²², bu problemlerin halledilmesinde Benî Âmir b. Lüey kabilesi, genelde tarafsız kalmayı tercih etmiştir.²³ Çoğu zaman iki tarafın hakeme başvurusuyla, problemler taksimat yoluyla halledilmiş ve bu uygulama Hz. Peygamber (sav) dönemine kadar süregelmiştir.²⁴ Abdullah b. Abbas'tan (ö. 68/687-88) gelen bir rivayette, Hz. Peygamber'in açık davete başladığı vakitlerde, Merve tepesinde toplanan Kureyş kabilelerinin çoğu daveti dinlemeden geri dönmüşlerdir. Geri dönen kabileler içinde Benî Âmir b. Lüey'in de olduğu belirtilir.²⁵ Benî Âmir b.

¹⁹ Berzencî, Muhammed İbn Tâhir el- Berzencî, *Sahîh ve Zayıf Tarîh-i Taberî*, c. 8, s. 873; İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 2, s. 422, Hadis No: 1678; İbn Hubeyre, Ebû'l-Muzaffer Avnüddîn Yahyâ b. Muhammed (ö. 560/1165), *el-İfsah an Meani's-Sıhah*, c. 7, s. 39; İbnü'l-Esîr, (*el-Kâmil fi't-târîh Tercümesi*), trc. Beşir Eryarsoy ve Prof. Dr. Ahmet Ağırakça, c. 2, s. 14; Yenice, “Hz. Ali-Muâviye İhtilafın Sahnesi: Sıffîn'de Muâviye Safının Biyografik Analizi”, s. 15.

²⁰ Minkarî, Ebû'l-Fadl el-Minkari et-Temîmî Nasr b. Müzahim (ö. 212/827-28), *Vak'atu Sıffîn*, ed. Mehmet Azimli, terc. Cemalettin Saylık, s. 356.

²¹ Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, thk. İhsan Abbas, c. 3, s. 1291.

²² İbnü'l-Esîr, (*el-Kâmil fi't-târîh Tercümesi*), trc. Beşir... , c. 2, s. 14; Kureyş kabilesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Avcı, “Kureyş (Benî Kureyş)”, c. 26, s. 442-444; Ateş, “Kusay b. Kilâb”, c. 26, s. 460-461.

²³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. 3, s. 244; İbn Kesîr, *es-Sîretü'n Nebeviyye*, c. 1, s. 101; Nüveyrî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî (ö. 733/ 1333), *Nihâyetü'l-Ereb*, c. 16, s. 35; Önkâl, “Âmir b. Lüey (Benî Âmir b. Lüey)”, c. 3, s. 66.

²⁴ Ateş, “Kusay b. Kilâb”, c. 26, s.460-461; Avcı, “Kureyş (Benî Kureyş)”, c. 26, s. 442-444.

²⁵ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübrâ*, c. 1, s. 56; İbn Hubeyre, *el-İfsah an Meani's-Sıhah*, c. 7, s. 76; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zaman fi Tevârihi'l-a'yân* c. 3, s. 99; es-Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî (ö. 911/1505), *Câmiu'l-ehâdis*, c. 36, s. 193, Hadis no:39089; c. 20, s. 628; Müttaki el-Hindî, Alî b. Hüsâmiddîn b.

Lüey kabilesi içerisinde Hz. Peygamber'e (sav) düşmanca tavır takınan kişilerin bulunmasına rağmen bu kabileye mensup birkaç kişi, erken dönemde Müslüman olma şerefine nail olmuştur. Özellikle Benî Âmir b. Lüey kabilesinden Sekran b. Âmir, Abdullah İbn Mektum (Amr b. Kays), Süheyl b. Amr, Abdullah Sa'd b. Ebû Sarh, Amr b. Abdüved ve çalışmamıza konu olan Büsr b. Ebû Ertât bilindik sahâbeler arasındadır.²⁶

1.1.2. Doğumu ve Çocukluğu

Kaynaklar Büsr b. Ebû Ertât'ın doğumu ve çocukluk yıllarıyla ilgili bilgilere pek değinmemektedir. Bu durum Büsr'ün ailesinin pek bilindik bir aile olmadığından İslam davetinde ön plana çıkmamasından ve yahut açık davetin başladığı ilk zamanlar Büsr'ün müntesip olduğu Benî Âmir b. Lüey kabilesinin çoğunluğunun davete sessiz kalıp icabette gevşeklik göstermelerinden dolayı olabilir.²⁷ Bundan dolayı da aileyle ilgili malumatlara ulaşmak bir hayli zor olmuştur.

Kaynaklarda Büsr b. Ebû Ertât'ın doğum tarihiyle ilgili verilen bilgiler ihtilaflıdır. Vâkıdî'de (ö. 207/823) geçen bir rivayete göre Büsr'ün doğumunun Hz. Peygamber'in vefatından iki yıl kadar önce olduğu belirtilir.²⁸ Yâkut el-Hamevî'nin (ö. 626/1229) görüşü de bu yöndedir.²⁹ İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) rivayetine göre Büsr peygamberin vefatından önce küçük bir çocuk olduğudur. Kurtubî'de (ö. 656/1258) geçen bir rivayette ise, Büsr'ün Hz. Peygamber zamanında yaşamış olmasıdır.³⁰ Bu rivayetlerin yanı sıra en mantıklı görünen bilgiye göre de Büsr'ün hicretten iki yıl sonra Mekke'de doğduğu kanaatidir.³¹ Bu rivayeti destekleyecek bir diğer rivayet ise, Zehebî'nin (ö. 748/1348) Siyeru a'lâmi'n-nübelâ adlı eserinde Hz. Peygamber'in (sav) vefatı esnasında Büsr'ün sekiz yaşında olduğu bilgisidir.³² Büsr'ün hicretten iki yıl sonra Mekke'de doğduğu kanaati daha uygun görülmektedir. Yukarıda İbn Sa'd'ın

---

Abdilmelik b. Kadîhân (ö. 975/ 1567), **Kenzü'l-'ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl**, c. 2, s. 562, Hadis no: 4733.

²⁶ Kurtubî, Ebu Ömer Yûsuf b. Abdullah İbn Abdülber En-Nemeri (ö.656/1258), **el-İnbah ala Kabaili'r-Ruvat**, s. 48; Önkâl, Önkâl, "Âmir b. Lüey (Benî Âmir b. Lüey)", c. 3, s.66.

²⁷ Nüveyrî, **Nihâyetü'l-Ereb**, c. 16, s. 35; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, 2003, c. 3, s. 244; İbn Kesîr, **es-Sîretü'n Nebeviyye**, c. 1, s. 101; Önkâl, "Âmir b. Lüey (Benî Âmir b. Lüey)", c. 3, s. 66.

²⁸ İbn Mende, **Ma'rîfetü's-Sahâbeti Li İbn Mende**, s. 263; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm**, c. 5, s. 220.

²⁹ Dr. Nâfi' Mus'ab Casım, **"Sahâbî Büsr b. Ebî Ertât Dirasetü't-Tarîhiyye"**, s. 2.

³⁰ Dr. Nâfi' Mus'ab Casım, s. 2.

³¹ Özaydın, "Büsr b. Ebû Ertât", c. 6, s. 494.

³² Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, thk. Şuayb el-Arnâvut, c. 3, s. 410.

rivayeti de bu rivayeti destekler mahiyettedir.³³ Rivayetlere bakıldığında Büsr'ün Hz. Peygamber'in vefatından iki yıl önce doğduğu rivayeti mümkün görülmemektedir.

1.1.3. Ailesi

Kaynaklarda Büsr b. Ebû Ertât'ın ailesine yönelik çok fazla bilgi bulunmamakla beraber birkaç kaynaktan Büsr'ün evlendiğine ve çocuklarının da olduğuna dair bilgiler yer almaktadır. Ancak eşinin veya çocuklarının isimlerine veya kaç çocuğu olduğuna dair açık bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Muâviye b. Ebû Süfyân (ö. 60/680) döneminde, özellikle Sıffin Harbi yıllarında bir akrabasının Büsr'ün kızını istemeye geldiği ve bu sebeple evlilik çağına gelmiş çocuklarının olduğu görülmektedir.³⁴ Kaynaklarda künyesine nispetle Abdurrahman ile Velîd adında iki oğlunun olduğu bilinmektedir.³⁵ Büsr'ün annesinin Ebras b. Huleys b. Yessar'ın kızı olduğu zikredilirken, isminin net olarak ne olduğu belirtilmemektedir.³⁶ Kaynaklarda Büsr b. Ebû Ertât'ın da isminden anlaşılabileceği üzere babasının Ebû Ertât olduğu karşımıza çıkmaktadır.³⁷

1.1.4. Büsr b. Ebû Ertât'ın Sahâbî Oluşu ve Hadis Rivayeti

Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'da Vâkîdî'nin belirtmiş olduğu rivayette Büsr'ün doğumunun Peygamber'in vefatından sekiz yıl önce olduğu³⁸ veya bir diğer görüşe göre hicretten iki yıl sonra doğduğu rivayeti temel alınırsa, Büsr'ün Hz. Peygamber'den hadis işittiği veya işitebilmiş olduğunu belirtmek gerekir. Zira bir rivayete göre Büsr'den iki, diğer bir rivayete göre de dört hadis nakledildiği

³³ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübrâ*, 1990, c.7, s. 287; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, t.y, c. 5, s. 220; İbn Hacer, *el-İsabe fî temyizi's-sahabe*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcud ve Ali Muhammed Muavvîd c. 1, s. 422; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl...*, s. 63; Dr. Nâfi' Mus'ab Casım, "*Sahâbî Büsr b. Ebî Ertât...*", s. 2.

³⁴ Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, ed. Mehmet Azimli, terc. Cemalettin Saylık, s. 387.

³⁵ İbn Ebû Âsım, *el-Âhâd ve'l-mesânî*, thk. Dr. Bâsım..., c. 2, s. 139; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. 1, s. 11.

³⁶ İbn Hacer, *el-İsabe fî temyizi's-sahabe*, thk. Ali Muhammed Becâvî, c. 1 s. 289; Dr. Nâfi' Mus'ab Casım, *Sahâbî Büsr b. Ebî Ertât...*, s. 2.

³⁷ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübrâ*, c. 7, s. 287; İbn Ebû Âsım, *el-Âhâd ve'l-mesânî*, thk. Dr. Bâsım..., c. 2, s. 139; İbn Yûnus, *Târîhu İbn Yûnus el-Mısırî*, c. 1, s. 62; İbn Mende, *Ma'rîfetü's-Sahâbeti Li İbn Mende*, s. 263; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, c. 2, s. 378; Zehebî, *el-Müktenâ fî serdi'l-künâ*, thk. Muhammed..., c. 1, s. 364; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, thk. Ömer..., c. 5, s. 367; Takiyüddîn, *el-İkdu's-semîn...*, thk. Muhammed..., c. 3, s. 232; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. 1, s. 435; Özeydî, "Büsr b. Ebû Ertât", c. 6, s. 494

³⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvut, c. 3, s. 410.

görülmektedir.³⁹ Muhaddisler tarafından yapılan cerh ve tâ'dil sonrası Büsr'den rivayet edilen hadislerin râvileri sikâ kabul edilmiştir.⁴⁰ Rivayet edilen hadislerden ilki savaş ve sefer esnasında hırsızlık yapan kimselerin ellerinin kesilmeyeceğine dairdir.⁴¹ Bu hadisin rivayet edildiği mekân ve zamana bakıldığında olayın Muâviye b. Ebû Süfyân döneminde olduğu gerçeğidir. Elin kesilmesiyle ilgili olayın aslına inildiğinde hadisi Büsr b. Ebû Ertât'tan nakledenin Cünâde b. Ebû Ümeyye (ö. 80/699) olduğu anlaşılr. Cünâde'nin biyografisine göre onun sahâbî olduğu ekseriyetle kabul görmüştür. Kendisi Ensâr'ın Zehrân kabilesine bağlı ve künyesinin de el-Ezîdî olduğu belirtilir. Ayrıca hadis usulü ilminde ulemânın ekseriyeti, Cünâde b. Ebû Ümeyye'nin sikâ bir râvi olduğunu da belirtmişlerdir. Cünâde b. Ebû Ümeyye, Muâviye b. Ebû Süfyân döneminde denizler valisi olmuş ve Büsr gibi oda Mısır'ın fethinde bulunmuştur. Ayrıca Cünâde, Büsr b. Ebû Ertât'la birlikte seferlere çıkmış ve Büsr'ün emrinde sefere katıldığı da belirtilmiştir.⁴² Hadisin nakledilmesine sebep olan olayda, Cünâde b. Ebû Ümeyye Rodos bölgesinde iken buhtiyye⁴³ çalan iki şahsa celde vurulduğuna şahit olur.⁴⁴ Tam o sırada yüksek bir yere çıkar ve şunları der: “Gerçek şu ki beni onların elini kesmekten meneden Büsr b. Ebû Ertât'ın rivayetinden başkası değildir. O savaşta hırsızlık yapan, kendisine Masdar denilen bir adam buldu ve onun elini kesmeyerek celde vurdu. Daha sonra Resulullah bize savaşta el kesmeyi yasakladı.”⁴⁵

³⁹ İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni (ö. 273/887), **es-Sünen**, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki, c. 2, s. 926, hadis no: 2773; Dineveri, Ebu Bekr Ahmed b. Mervân b. Muhammed ed-Dineveri el-Kâdi el-Mâlîki (ö. 282/895), **el-Mücâlese ve Cevâhirü'l-İlm**, c. 8, s. 879, hadis no: 3546; Özeydın, “Büsr b. Ebû Ertât”, c. 6, s. 494.

⁴⁰ İbn Mâce, **es-Sünen**, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki, c. 2, s. 926, hadis no: 2773; Dineveri, **el-Mücâlese ve Cevâhirü'l-İlm**, c. 8, s. 879, hadis no: 3546; Özeydın, “Büsr b. Ebû Ertât”, c. 6, s. 494.

⁴¹ Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/889), **es-Sünen**, thk. Şuayb el-Arnâvut ve Muhammed Kamil Karabelli, c. 6, s. 458, hadis no: 4408; Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî (ö. 303/915), **es-Sünenü'l-kübrâ**, c. 7, s. 47, hadis no: 7430; Zeylai, Cemalüddin Ebu Muhammed b. Abdillâh b. Yusuf el-Hanefî (ö. 762/1360), **Nasbu'r-Raye li Ehadisi'l-Hidaye**, thk. Muhammed Avame, c. 3, s. 44; Sülemî (Ebû'l- Meâli), Sadrüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. İshâk es-Sülemî el-Münâvî eş-Şâfi (ö. 803/1401), **Keşfü'l-Menâhic ve't-Tenakih fi Tahrici Ehâdisü'l-Mesabih**, thk. Muhammed İshak Muhammed İbrahim, c. 3, s. 240; Süyûtî, **Cem'u'l-cevâmi'**, thk. Muhtar İbrahim el-Haïc Abdülhumeyd Muhammed Neda Hasan İsa Abdüzzahir, c. 11, s. 311, 316; c. 19, s. 421; Süyûtî, **el-Camiu's-Sağir**, s. 13354.

⁴² Özeydın, “Büsr b. Ebû Ertât”, c. 6, s. 494.

⁴³ Hadiste çalınan malın “بختية” olduğu ve kavramın da Şuayb el-Arnâvut'un belirttiğine göre Horasan bölgesine ait bir deve için kullanıldığı görüşüdür.

⁴⁴ Önkâl, “Cünâde b. Ebû Ümeyye”, c. 8, s. 116.

⁴⁵ Yüceer ve Çalışkan, “Büsr b. Ebû Ertât Rivayeti Bağlamında Savaşta Hırsızlık Yapan Kimsenin Durumu”, s. 69.

Büsr b. Ebû Ertât'tan rivayet edilen bir diğer hadis şudur: “*Allahım! Bize her konuda afiyet ver, bizi dünya rezilliğinden ve ahiret azabından koru*”.⁴⁶ Hadisteki lafızlarda değişkenlik olabilmektedir. Muhaddislerin ekseriyeti bu hadisin senedinde problemin olmadığını ve hadisin sahih olduğunu belirtmişlerdir. Çalışma açısından önemli olan asıl kısım ise hadislerin rivayetinde Büsr b. Ebû Ertât'ın varlığının değerlendirilmiş olmasıdır. Genel değerlendirmelere göre:

Şam ehli Büsr'ün Peygamber'den hadis naklettiğini kabul,⁴⁷ Medine ehli ise Büsr'ün Peygamber'den hadis işittiğini inkâr etmektedirler. İbn Sa'd, Vâkıdî'den naklederek Büsr'ün Peygamber'den hadis işitmediğini ve Peygamber'in vefatında küçük olduğunu belirtmiştir. Ahmet b. Hanbel (ö. 241/855) de bu görüştedir.⁴⁸ Hatta Büsr'ün sahabe olup olmadığına şüpheyle bakmışlardır.⁴⁹ İbn Sa'd'ın nakli ve bu görüşte olanların rivayetleri iyice irdelendiğinde, bu meselenin sadece küçüklüğüne bağlanıp hadis işitmediğini söylemek pek tutarlı gözükmemektedir. Bu rivayetlerin aksine bir başka rivayete göre Büsr'ün Peygamber'in (sav) vefatı esnasında sekiz yaşında olduğu esas alındığında hem hadisin rivayeti hem de katıldığı seferlerin hakikati ortaya çıkacaktır. Her ne kadar Büsr'ün sahâbî olduğu ihtilaflı olsa da İbn Yûnus, (ö. 347/958) Dârekutnî (ö. 385/995) gibi birçok muhaddis ve tarihçi Büsr b. Ebû Ertât'ın sahâbî olduğu kanaatine varmışlardır. Mısır ehlinin çoğunluğu ise hadisin senedinde sıkıntı görmediklerini belirtmişlerdir.⁵⁰ Büsr b. Ebû Ertât'ın şahsi kişiliğine yönelik yapılan değerlendirmede Yahyâ b. Maîn'in (ö. 233/848) görüşü dikkat

⁴⁶ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî (ö. 256/870), **et-Târîhu'l-evsat**, c. 1, s. 281; Buhârî, **et-Târîhu'l-kebîr**, c. 1, s. 277, hadis no: 42; c. 2, s. 534, hadis no: 1903; c. 2, s. 123; İbn Mâce, **es-Sünen**, c. 2, s. 345-346; İbn Ebû Âsım, **el-Âhâd ve'l-mesânî**, thk. Dr. Bâsım..., c. 2, s. 140, hadis no: 860; İbn Ebû Âsım, **ez-Zühed**, thk. Abdülalî Abdülhumeyd Hamîd, s. 129; Abdüllatîf el-Hemîmî, **el-Mevsuatü'l-Hadisiyye**, c. 29, s. 183, hadis no: 3592; Heysemî, **Mevâridü'z-zam'ân ilâ zevâ'idî İbn Hibbân**, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Darânî, c. 8, s. 69; İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve't-ta'dîl**, c. 1, s. 288; İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecciddîn Abdisselâm el-Harrânî (ö. 622/1225), **Silahü'l-Mü'min fi'd-Dua ve'z-Zikr**, s. 506, hadis no: 967; İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dimaşkî eş-Şâfiî (ö. 571/1176), **Târîhu medîneti Dimaşk**, thk. Muhibiddîn Ebû Saîd, c. 52, s. 141; Süyûtî, **Cem'u'l-cevâmi'**, thk. Muhtar..., c. 3, s. 459; Müttakî el-Hindî, **Kenzü'l-ummâl fi süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl**, thk. Bekrî Heyanî ve Safvet es-Sikâ, c. 2, s. 694.

⁴⁷ Cüday, **Tahriru Ulumi'l-Hadis**, c. 1, s. 346; Süyûtî, **Cem'u'l-cevâmi'**, thk. Muhtar..., c. 10, s. 140.

⁴⁸ İbn Sa'd, **Tabakâtü'l-kübrâ**, c. 7, s. 287.

⁴⁹ Yahyâ b. Maîn, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Mürri el-Bağdâdî (ö. 233/848), **Târîhu İbn Main (Rivayetü'd-Devrî)**, thk. Dr. Ahmed Muhammed Nur Seyf, c. 3, s. 152, hadis no: 643; Zeylai, **Nasbu'r-Raye li Ehadisi'l-Hidaye**, thk. Muhammed Avame, c. 3, s. 344.

⁵⁰ Moğultay b. Kılıç, **el-İnâbe ilâ ma'rifeti'l-muhtelif fihim mine's-sahâbe**, c. 1, s. 111. Süyûtî, **Cem'u'l-cevâmi'**, thk. Muhtar..., c. 10, s. 140; Cüday, **Tahriru Ulumi'l-Hadis**, c. 1, s. 346.

çekmiştir. Ona göre; Büsr'ün Emevîlere meyletmesi, zulme ve ifsada başvurmuş olması gibi sebepler, onun kötü bir adam olduğu şeklindeki değerlendirmeye götürmüştür. Özellikle Yahyâ b. Maîn'in Büsr hakkındaki genel kanaati onun sahâbî de olmadığıdır.⁵¹

Büsr b. Ebû Ertât'ın yaşının küçüklüğünden ötürü çoğu kimse onun sahâbî olmadığı kanısına varmıştır. Ancak Hz. Ömer (ö. 23/644) döneminde ordu kumandanlığı için görevlendirilecek kişilerin sahâbeden seçildiği bilgisine istinaden Büsr'ün sahâbî olduğu rahatlıkla söylenebilir.⁵²

Büsr'ün rivayet ettiği diğer hadisler ise şunlardır: *“Ben müşriklerin hediyesini almaktan nehyolundum.”* Hadisin varid olma sebebine bakıldığında; bir gün İyaz b. Himar adında bir bedevi Hz. Peygamber'e bir dişi deve ya da bir at hediye eder. Hz. Peygamber ona sen Müslüman oldun mu diye sorar. Bedevi hayır cevabını verince, Hz. Peygamber; *“Ben müşriklerin hediyesini almaktan nehyolundum,”*⁵³ diye mukabelede bulunmuştur. Bu hadîs-i şeriften anlaşılan o ki Müşriklerin hediyesinin alınmayacağıdır. Büsr'ün sened zincirinde, râviler içerisinde rivayet ettiği dördüncü hadîs-i şerife bakıldığında, Mekke'nin fethinden sonra Hz. Peygamber'e *“Hicret var mıdır?”* diye sorulduğunda Hz. Peygamber, *“Hicret yoktur ama cihat ve niyet vardır. Sefere çağırıldığınızda hemen katılın,”*⁵⁴ diye buyurmuştur.

1.2. HULEFÂ-Yİ RÂŞİDÎN DÖNEMİNDE BÜSR B. EBÛ ERTÂT

1.2.1. Hz. Ebûbekir Dönemi

Büsr b. Ebû Ertât'ın tarih sahnesine çıkmasına yeni yeni adım attığı zamanlar, Hz. Ebubekir'in (ö. 13/634) hilafet yıllarına denk geldiği görülmektedir. Hz. Ebubekir'in hilafet yıllarında İslam ordusu içerisinde sadece bir asker olarak görev

⁵¹ Heysemî, *Mevâridü'z-zam'ân...*, thk. Hüseyin... , c. 8, s. 69; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 2, s. 423; Yahyâ b. Maîn, *Târîhu İbn Main (Rivayetü'd-Devrî)*, thk. Dr. Ahmed Muhammed Nur Seyf, c. 4, s. 448, hadis no: 5236; Zehebî, *Dîvânü'd-du'afâ' ve'l-metrûkîn*, thk. Hammad b. Muhammed el-Ensari, s. 47; Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed Becâvî, c. 1, s. 309.

⁵² Özeydin, “Büsr b. Ebû Ertât”, c. 6, s. 494.

⁵³ Dîneverî, *el-Mücâlese ve Cevâhirü'l-İlm*, c. 8, s. 879, hadis no: 3546.

⁵⁴ İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Muhammed..., c. 2, s. 926, hadis no: 2773.

aldığı bilinmektedir. Bilhassa Irak ve Şam bölgesinin muhtelif yerlerine yapılan seferlerde Büsr'ün rol aldığı karşımıza çıkmaktadır.

1.2.1.1. Hîre Şehri ve Fetih Öncesi Hazırlıklar

Kaynaklarda Büsr b. Ebû Ertât'ın Hz. Ebubekir döneminde Hîre⁵⁵ cephesinde bulunduğu dair rivayetlere rastlanılmamıştır. Lakin Büsr'ün Irak cephesinde bulunduğu ile ilgili rivayetleri dikkate aldığımızda onun Hîre cephesinde bulunmuş olması kuvvetle muhtemeldir.

Hz. Peygamber'in (sav) tebliğ faaliyetlerine devam etmeyi uygun gören Hz. Ebû Bekir fetih politikalarını genişletmek adına ilk tercihinin Arabistan toprakları dışında kalan Doğu Roma ve Sâsânîler arasında bulunan bölgeyi hedef almıştır. İslam ordusunda Hîre'nin fethi için bazı hazırlıkların yapıldığı görülmektedir. Bunlardan; Arap yarımadasının muhtelif yerlerinde oluşan irtidat faaliyetleriyle uğraşan Hâlid b. Velîd (ö. 21/642), İkrime b. Ebû Cehil (ö. 13/634) gibi komutanlar, Irak cephesiyle ilgilenme fırsatını pek bulamamışlardır.⁵⁶ Ridde olayları bastırıldıktan sonra Hz. Ebû Bekir hicri 12. yılı (18 Mart 633- 6 Mart 634) Hâlid'e haber göndermiş, kendisinin Irak üzerine yürümesini emretmiş ve bu sebeple Irak cephesi için planlı fetih başlamıştır.⁵⁷ Vâkidi'ye göre aksi bir rivayette o an, Hâlid'in Yemâme'de değil de Medine'de olduğu ve halifenin talimatıyla Irak üzerine yürüdüğü bilgisi de mevcuttur. Daha sonra Ubulle'de⁵⁸ Hâlid b. Velîd'e yardımcı kuvvet olarak Müsennâ b. Hârise

⁵⁵ Bugünkü Irak bölgesinde geniş bir ova üzerinde bulunmaktadır.⁵⁵ Hîre coğrafi konumu itibariyle Bâbil, Arap, Bizans ve İran kültürlerinin birbirleriyle kaynaştığı coğrafyada yer almaktadır. Lahmîlilerin başkenti sayılan bu şehrin kuruluşunu Buhtunnasır devrine (m. Ö 605- 562) kadar götüren efsanevi rivayetlerin de varlığı söz konusudur. Hîre şehri ilk defa, miladi takriben 240 yıllarında, Sâsânîler tarafından Lahmîlere verilen krallık unvanıyla III.-VII. yüzyıllarda anakent ve ticaret merkezi olarak tarihte yer edinmeye başlamıştır. IV.-VI. yüzyıllarda Lahmîler, savaşta Bizans'a karşı Sâsânîlerin yanında saf tutunca, bu şehir hem siyasi hem de askerî bakımdan önemli roller oynamakla ün kazanmıştır. İkliminin uygun olmasıyla da şöhret bulan bu şehir, özellikle havası ve suyuyla ön plana çıkmıştır. Nitekim Araplar arasında: "Hîre'de bir gün bir gece kalmak bütün bir yıl tedavi görmekten iyidir" sözü meşhur bir söylem olarak kabul edilmektedir. Ârâmîler ve Asurluların da hüküm sürdüğü kadim bir şehirdir. M. J. Kister, çev: Aksu, "el-Hîre (Araplarla İlişkileri Üzerine Bazı Notlar)", s. 1; Dâkûkî, "Hîre", c. 18, s. 122-124; Halîl, "Irak", c. 19 s. 87-91; Sarıcık, **Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi**, s. 81.

⁵⁶ Taberî, **Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk**, c. 3, s.344-345; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, c. 2, s. 362; Apak, **Ana Hatlarıyla İslam Tarihi 2...**, s. 72.

⁵⁷ Belâzürî, **Fütûhu'l-büldân**, s. 114; Taberî, **Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk**, thk. Muhammed..., c. 3, s. 343.İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam fi Tarîhi'l-Müluk ve'l-Ümem**, thk. Muhammed..., c. 4, s. 97; İbnü'l-Esîr, **(el-Kâmil fi't-târîh Tercümesi)**, trc. Beşir Eryarsoy..., c. 2, s. 332; Sarıcık, **Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi**, s. 81.

⁵⁸ **Ubulle**: Basra şehir merkezine 4 fersah (22 km) uzaklıkta bulunan bir yerleşim yeridir.

(ö. 15/636), Büsr b. Ebû Ertât ve diğer bazı yetenekli komutan ve süvarilerin gönderildiği belirtilmektedir. Ayrıca bu süvarilerin seferlerdeki cesaretlerinden ve atılğan kişiliklerinden ötürü Hâlid b. Velîd'le birlikte Suriye'deki fetihlere de katılmışlardır.⁵⁹ İbn Asâkir'de geçen rivayete göre Irak bölgesindeyken Şam cephesinde görevlendirilen Büsr b. Ebû Ertât, daha sonra Irak cephesine tekrar dönmüştür.⁶⁰ Rivayetlere bakıldığında Irak ve Şam cephesindeki fetihlerde Büsr'ün aktif rol aldığı açıkça görülmektedir. Büsr'ün de yer aldığı cephede Hâlid'in ordusu on bin civarında iken Müsennâ b. Hârîse, Büsr b. Ebû Ertât ve diğer takviye kuvvetlerle beraber sayıları on sekiz bine ulaşmıştır.⁶¹ Irak yolu istikametinde yol üzerinde Ülleys, Bânikyâ ve Bârüsîmâ⁶² denilen yerlere varan Hâlid b. Velîd, halkın isteğiyle bir barış antlaşması yapmıştır. Karşı taraftan İbn Salûbâ adında bir kişinin nezaretinde yapılan bu antlaşmayla Kisrâ'nın payı haricinde Hâlid'e on bin dinar altın verileceği, Kisrâ'ya düşen pay ise, kişi başı dört dirhem olacağı, ayrıca cizye⁶³ de aldığı belirtilmiştir. İslam ordusunun kuvvetleri en nihayetinde Hicri 12. yılı Rebûlevvel ayında (16 Mayıs-14 Haziran 633) Sâsânî Devleti'nin ve Irak'ın antik kenti olan Hîre şehrindeki kalelere sığınanlarla çarpıştılar. Bu çarpışma sonucu Sâsânîlerin Hîre Valisi İyâs b. Kabîsa ve onlardan bir din adamıyla antlaşmaya vardılar. Böylelikle Hîre şehri doksan veya yüz doksan bin dinar cizye karşılığında fethedilmiştir.⁶⁴

⁵⁹ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, thk. Muhammed..., c. 3, s. 97; Özeydî, "Büsr b. Ebû Ertât", c. 6, s. 494.

⁶⁰ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dîmaşk*, thk. Muhibiddîn Ebû Saîd, c. 10, s. 145.

⁶¹ İbnü'l-Esîr, (*el-Kâmil fi't-târîh Tercümesi*), trc. Beşir Eryarsoy..., c.2, s. 333; Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi 2*, s. 72-73; Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, s. 81;

⁶² Bu üç yer Basra çevresinde bulunan, Hâlid b. Velîd ile antlaşma yapan kalelerin arazileridir. Bu araziler o dönemde imara açılmış arazilerdir.

⁶³ Cizye "kâfi gelmek; karşılığını vermek, ödemek" manasındaki cezâ masterından türemiş bir isimdir. İslam literatüründe tebaadan olan gayrimüslimlerin ödedikleri vergiye, harbî olanlardan ayrı tutulmalarına, can ve mal güvenliğine kavuşturulmalarına karşılık sayıldığı için bu ad verilmiştir.

⁶⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, c. 2, s. 240; İbnü'l-Esîr, (*el-Kâmil fi't-târîh Tercümesi*), trc. Beşir Eryarsoy..., c. 2, s. 339; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*, thk. Ali Muhammet Muavved ve Adil Ahmet Mevcud, c. 3, s. 55; Nüveyrî, *Nihayetü'l-ereb fi fûnuni'l-edeb*, c. 19, s. 111; İbn Haldun, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî (ö. 808/1406), *Kitâbü'l-İber*, c. 2, s. 510; Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi 2...*, s. 74; Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, s. 81.

1.2.1.2. Şam Şehri ve Bölgede Yapılan Fetihler

Büsr b. Ebû Ertât, Irak cephesinden sonra Hâlid b. Velîd'le beraber Şam⁶⁵ cephesine geçip, bölgenin muhtelif yerlerinde aktif rol aldığı belirtilmektedir.⁶⁶

Müslüman birlikler Merc-i Râhit denilen yere vardıklarında Hâlid b. Velîd, Büsr b. Ebû Ertât ile Habîb b. Mesleme'yi (ö. 42/662) tam o sırada Fısıh Bayramı'nı kutlayan Gassânlıların üzerine gönderdi. Büsr ve Habîb'in komutasında Gassânlılardan birçok kişi öldürülmüş ve geri kalanlar da esir alınmıştır. Daha sonra Gûta'daki kiliseye de baskın yapan Müslüman süvarileri, karşı tarafla çarpışmalara girmiş, bu çarpışmalar sonrasında pek çok erkek öldürülmüş ve kadınlar da esir alınmıştır. Hâlid b. Velîd'in yanına götürülen⁶⁷ esirler ve beraberindekiler Busrâ'ya (Eski Şam) varana kadar ilerlemiş, burada yapılan çarpışmaların ardından sulh yapılmıştır. Busrâ, Hâlid b. Velîd ile beraberindeki askerlerin Şam bölgesinde fethettikleri ilk şehirdir.⁶⁸ O sıralarda Theodor, Hâlid'in geldiğini duyunca ordusunu Cıllık ovasından Ecnadeyn'e taşımış, diğer İslam birlikleri de Hâlid'in yanına intikal etmiş, Hâlid ve askerleri ansızın Rum ordusuna saldırmıştır. Hicri 13 yılında (30 Temmuz 634) Ecnadeyn'de iki taraf arasında başlayan savaş, Theodor'un da savaş meydanında ölmesiyle birlikte ordusu büyük bir hezimet yaşamıştır.⁶⁹ Böylelikle İslam orduları bütün çarpışmalardan muzaffer olarak çıkmışlardır. İslam ordusunun üst üste yaptıkları fetihlerle, özellikle Ecnadeyn zaferi sonucu Suriye ve Dimaşk'ın kapıları Müslümanlara açılmıştır.⁷⁰

⁶⁵ Tarihî Şam şehrini Hz. Nuh'un oğlu Sâm'ın veya torunlarının kurduğuna dair rivayetler bulunmaktadır. Günümüz Suriye Devleti'nin başkenti olan bu şehir, çok köklü bir tarihe sahiplik etmiştir. Farklı milletlerin yaşadığı, çeşitli kültürlerin bir arada etkileşim kurduğu kadim bir bölge özelliğini taşımıştır. Bu kadim şehir, İslamî fetihlerin bitimine kadar Doğu Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altında kalmıştır. Kalkaşendî, *Subhu'l- A'sâ fi Sınâ'ati'l- inşâ*, c. 4, s. 81; Tomar, "Şam", c. 38 s. 311-315.

⁶⁶ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, thk. Muhammed..., c. 3, s. 96-97; ; Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, s. 115; İbnü'l-Esîr, (*el-Kâmil fi't-târîh Tercümesi*), trc. Beşir Eryarsoy..., c. 2, s. 354-355; Bağdâdî, Ebû'l-Ferec Kudâme b. Ca'fer b. Kudâme b. Ziyâd el-Kâtib (ö. 337/948), *el-Harâc ve snâ'atü'l-kitâbe*, s. 287; Özeydî, "Büsr b. Ebû Ertât", c. 6, s. 494

⁶⁷ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, s. 115; Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, thk. Muhammed..., c. 3, s. 96; İbnü'l-Esîr, (*el-Kâmil fi't-târîh Tercümesi*), trc. Beşir Eryarsoy..., c. 2, s. 354-355; Bağdâdî, *el-Harâc ve snâ'atü'l-kitâbe*, s. 287.

⁶⁸ İbnü'l-Esîr, İbnü'l-Esîr, (*el-Kâmil fi't-târîh Tercümesi*), trc. Beşir Eryarsoy..., c. 2, s. 355.

⁶⁹ Sarıçık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, s. 90; Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi 2...*, s. 81; Tomar, "Şam", c. 38, s. 311-315.

⁷⁰ Tomar, c. 38, s. 311-315; Yıldız, "Ecnadeyn Savaşı", c. 10, s. 385.

Rivayetlere bakıldığında Büsr'ün hem Irak hem de Suriye cephesinde Hâlid b. Velîd'le birlikte hareket ettiği ve bu bölgelerin fetihlerinde rol aldığı anlaşılmaktadır. Özellikle Suriye cephesinde varlığını görmek, önceki kuşatmalarda askerlerin içerisinde Büsr b. Ebû Ertât'ın da bulunduğunu destekler niteliktedir.⁷¹

1.2.2. Hz. Ömer Dönemi

Hz. Ebubekir döneminde yaşının daha henüz küçük, askeri açıdan yeteneklerinin keşfedilmemiş olması gibi sebeplerle Büsr b. Ebû Ertât pek bilinmemektedir. Büsr'ün yıldızının parladığı dönem Hz. Ömer dönemi olmuştur. Bu dönemde büyük sahâbî komutanların komutası altında ciddi faaliyetlerde bulunarak kendisinden söz ettirmiştir. Yine bu dönemde bazı birlikleri komuta etmiş ve birçok bölgenin fethinde aktif rol almıştır.

1.2.2.1. Yermük Savaşı

Her ne kadar kaynaklar Büsr b. Ebû Ertât'ın direkt olarak Yermük Savaşı'ndaki konumunu ve üstlendiği görevi net olarak belirtmemiş olsa da onun İslam ordusu içinde Hâlid b. Velîd'le beraber olduğunu ve savaştığını belirtmektedir.⁷² Bu sebeple Yermük Savaşı'nda büyük komutan Hâlid ile beraber Büsr'ün de olduğunu belirtmek doğru bir tespit olacaktır.

Miladi 635 yılı şubat ayının 15'nde Dımaşk'ın muhtelif bölgeleri Müslümanlar tarafından fethedilmeye başlanmış, özellikle Ecnadeyn muharebesiyle büyük zafer elde eden Müslümanların asıl hedefi Rum kuvvetlerini etkisiz hale getirmek ve bölgenin tamamını itaat altına almak olmuştur. Müslümanlara kapıların tam olarak açılması için, Şam topraklarının tamamen fethedilmesi gerekmektedir. 23 Ocak 635 yılı Fahl (Fihl) muharebesi, aynı yıl 25 Şubat Mercü's-Suffer galibiyetiyle Müslüman birlikleri Şam topraklarında kendilerine yer edinmiştir. Altı aylık kuşatma sonrası Eylül 635'te Şam teslim olmuş ve yapılan bir anlaşmayla kuşatma son bulmuştur. Hâlid b. Velîd, Büsr b. Ebû Ertât ve Habîb b. Mesleme'nin komutasında bulunan diğer İslam birlikleriyle beraber Yermük Ovası'nda bir sancak altında toplanmayı

⁷¹ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, s. 115; Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mülûk*, thk. Muhammed..., c. 3, s. 96;; İbnü'l-Esîr, (*el-Kâmil fi't-târîh Tercümesi*), trc. Beşir Eryarsoy..., c. 2, s. 354-355; Bağdâdî, *el-Harâc ve sînâ'atü'l-kitâbe*, s. 287.

⁷² Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, s. 115; Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mülûk*, c. 3 s. 96; İbnü'l-Esîr, (*el-Kâmil fi't-târîh Tercümesi*), trc. Beşir Eryarsoy..., c. 2, s. 356; Bağdâdî, *el-Harâc ve sînâ'atü'l-kitâbe*, s. 287; Sarıçık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, s. 199.

sağlamışlardır. Tarihçiler özellikle Hâlid ve kendisine bağlı yetenekli süvarilerle kısa zaman içerisinde -peş peşe gelen galibiyetlerin ardından- Şam'a ulaşmasını büyük bir başarı olarak değerlendirmişlerdir.⁷³

Bugünkü Suriye topraklarında vuku bulan Yermük Savaşı Müslüman ve Bizans arasındaki son büyük hesaplaşmaydı. Müslümanların Yermük Savaşı'nda elde ettikleri bu kesin zafer Roma kuvvetlerinin çökmesinde önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmiştir. Özetle İslami fetih hareketleri içerisinde kesin galibiyetle sonuçlanan Yermük Savaşı, tarihte Bizans'ın bu topraklar üzerindeki egemenliklerini kaybetmesine sebep olmuştur.⁷⁴

Yermük Savaşı'yla ilgili kaynaklara bakıldığında, Büsr b. Ebû Ertât'ın savaştaki rolüne net olarak ulaşılamamıştır. Lakin daha önce Şam bölgesinde, Busrâ şehrinin alınmasında ve ardından birçok ganimetin ve esirlerin Hâlid b. Velîd'e getirilmesinde Büsr'ün varlığına ve rolüne şahit olunmuştur.⁷⁵ Kaynaklar Büsr b. Ebû Ertât, Habîb b. Mesleme, Ka'kâ' b. Amr (ö. 40/660) gibi tecrübeli kumandanların, sahâbî komutanlara yardımcı kuvvet olarak görev aldıklarını belirtmektedir.⁷⁶ Çünkü Büsr b. Ebû Ertât ile Habîb b. Mesleme sürekli olarak Hâlid b. Velîd'in komutası altında savaşmışlardır.⁷⁷ Büsr b. Ebû Ertât, "kürdûs" adı verilen, sayıları bin askerden oluşan gruplara komuta etmiş ve çoğu zaman bir asker olarak savaşmıştır.⁷⁸

⁷³ Belâzürî, **Fütûhu'l-büldân**, s. 115; Taberî, **Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk**, c. 3 s. 96.

⁷⁴ Dr. Tâhâ Abdülmaksûd, **Mûcezün ani'l- futûhâtî'l-İslamiyye**, s. 22.

⁷⁵ Taberî, **Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk**, thk. Muhammed Ebu'l Fazl İbrahim, c. 3, s. 96; Bağdâdî, **el-Harâc ve sinâ'atü'l-kitâbe**, s. 287.

⁷⁶ Belâzürî, **Fütûhu'l-büldân**, s. 115; Taberî, **Târîhu'r-rusûl ve'l- mülûk**, c. 3, s. 96; İbnü'l-Esîr, (**el-Kâmil fi't-târîh Tercümesi**), trc. Beşir Eryarsoy..., c. 2, s. 356; Bağdâdî, **el-Harâc ve sinâ'atü'l-kitâbe**, s. 287; Sarıçık, **Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi**, s. 199.

⁷⁷ Çubukcu, "Habîb b. Mesleme", c. 14, s. 372-373.

⁷⁸ Belâzürî, **Fütûhu'l-büldân**, s. 115; Taberî, **Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk**, c. 3, s. 96; İbnü'l-Esîr, (**el-Kâmil fi't-târîh Tercümesi**), trc. Beşir Eryarsoy..., c. 2, s. 356; Bağdâdî, **el-Harâc ve sinâ'atü'l-kitâbe**, s. 287; Sarıçık, **Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi**, s. 199;

1.2.2.2. Mısır Şehrinin Fethi

Hulefâ-yi Râşidîn döneminde fethedilen bölgelerin başında Mısır⁷⁹ şehri gelmektedir. Özellikle Mısır şehrinin fethinde Büsr b. Ebû Ertât'ın rolünün olması dikkat çekici olmuştur.⁸⁰

Birçok kaynakta Amr b. Âs (ö. 43/664) Hz. Ömer Câbiye'de iken ondan Mısır'ın fethi için izin istediği belirtilir.⁸¹ Hz. Ömer'in başta buna pek yanaşmadığı, daha sonra ikinci bir teklifte fikrini değiştirdiği belirtilmiştir. İlk teklife yanaşmamasında, Hz. Osman'ın (ö. 35/656) rolünün olduğu da kaydedilir.⁸² Hz. Osman'ın, Amr için; “Amr atılgan ve cüretkârdır, Müslümanları tehlikeye atar.” sözünden ötürü Hz. Ömer ilk teklife pek sıcak bakmamıştır.⁸³ Amr b. Âs ve beraberindeki birlikler en sonunda olur emrini alınca, hicri 20 yılında (21 Aralık 640-9 Aralık 641) Mısır'a doğru yola çıktılar.⁸⁴ Başka kaynaklara göre ise Hz. Ömer Beytülmağdis'i (Kudüs) fethetmesinden birkaç gün sonra, Amr b. Âs'la beraber üç bin beş yüz süvariye Mısır'a göndermiştir. Amr'la beraber dört bin askerin olduğu da belirtilmiştir.⁸⁵ Daha sonra durumdan kaygılanan Hz. Ömer, Zübeyr b. Avvâm'ı (ö.

⁷⁹ Afrika kıtasının kuzeydoğusunda bulunan Mısır şehri Sina yarımadasındadır. Kuzeyinden Akdeniz, doğusundan Kızıldeniz'e kıyısı bulunan antik kentin sınırları; kuzeyden Akdeniz'e, güneyden Sudan'a, doğudan Kızıldeniz ve Akabe körfezine, batıdan ise Libya'ya dayanır. Lakin bu tarihî antik şehir, fethedilmeden önce Bizans yönetimi tarafından idare edilmiş, o dönem içinde çoğunluk kesim Kıptilerden meydana gelmiştir. Kıptiler dinî ve sosyal haklardan da mahrum bırakılmışlardır. Rumlar tarafından işgale maruz kaldıklarından ötürü, yönetim kitlesi tarafından ikinci sınıf vatandaş olarak telakki edilmişlerdir. Uygulanan dinî baskı ve etnik ayırım, onların yönetime ve bu anlayışa sahip kitleye düşmanca tavır takınmalarına yol açmıştır. Bu sebeple Kıptiler, Rumlardan çok kendilerini Müslümanlara yakın görmüşlerdir. İslamî fetih sonrasında, Kıptilerin dinî ve kültürel bütün haklarını geri kazandıkları görülmektedir. İbn Abdülhakem, Ebu'l-kasim Abdurrahman b. Abdullah (ö. **Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib**, s. 7, 76-77; İbn Tağrıberdî, **en-Nücûmü'z-zâhire...**, c. 1, s. 5.

⁸⁰ Halife b. Hayyât, Ebû Amr Halife b. Hayyât b. Halife eş-Şeybânî el-Basrî (ö. 240/854-55) **Tarihu Halife b. Hayyât**, s. 142; İbn Tağrıberdî, **en-Nücûmü'z-zâhire...**, c. 1, s. 4; Özaydın, “Büsr b. Ebû Ertât”, c. 6, s. 494; Yenice, “Hz. Ali- Muâviye İhtilafının Sahnesi: Sıffin'de Muâviye Safının Biyografik Analizi”, s. 15.

⁸¹ İbn Abdülhakem, **Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib**, s. 7, 76-77; İbn Tağrıberdî, **en-Nücûmü'z-zâhire...**, c. 1, s. 5; Apak, **Ana Hatlarıyla İslam Tarihi 2...**, s. 144.

⁸² İbn Tağrıberdî, **en-Nücûmü'z-zâhire...**, c. 1, s. 7.

⁸³ Dr. Nu'mân Abdülmüteâl el-Kadî, **Şi'ru Fütûhi'l-İslâmiyye...**, s. 87; Sarıcık, **Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi**, s. 259.

⁸⁴ Taberî, **Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk**, thk. Muhammed..., c. 4, s. 102,104; İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam...**, thk. Muhammed..., c. 4, s. 291.

⁸⁵ İbn Tağrıberdî, **en-Nücûmü'z-zâhire...**, c. 1, s. 5; Sarıcık, **Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi**, s. 259.

36/656) takviye destek olarak Amr'a göndermiştir.⁸⁶ Zübeyr ile beraber on iki bin askerin gönderildiği belirtilmektedir.⁸⁷ Özellikle kaynaklarda, Zübeyr'le birlikte gönderilen destek kuvvetin içinde Büsr b. Ebû Ertât ve birkaç yetenekli mücahidin de olduğu zikredilmektedir.⁸⁸ Büsr ve beraberindeki bazı mücahitler, Bâbilon'u⁸⁹ ele geçirmişlerdir.⁹⁰ Büsr ve komutasında bulunan askerlerle Amr ve Zübeyr'e destek vererek bir sonraki hedefleri Mısır'a doğru ilerlemişlerdir.⁹¹

Zübeyr zafer sonrası Yuna Kalesi'nin suruna çıkmış⁹², Mısırlılar Zübeyr'i gördüklerinde surun kapısını açılmış olabileceğini düşünerek Amr'a barış teklifinde bulunmuştur. Bir başka rivayette kapıyı Zübeyr ve beraberindeki askerlerin açtığı belirtilmektedir. Yapılan teklifi Amr kabul ettiği sırada Zübeyr ve beraberinde bulunan askerlerin çarpışmaya devam ettiği ileri sürülmektedir. İbn Ömer'e (ö. 73/693) göre Mısır herhangi bir sözleşme ve antlaşma olmaksızın kılıçla fethedilmiştir.⁹³ Amr b. Âs'ın Mısır halkıyla ta cahiliye döneminden beri ilişkisi bulunduğu için kendilerine müsamaha göstererek antlaşma teklifini kabul etmiştir.

Mısır şehri başta olmak üzere kendisine bağlı küçük ve büyük yerleşim yerlerinin fethedilmesinde Büsr b. Ebû Ertât'ın rolü açık olarak görülmektedir.⁹⁴ Özellikle Zübeyr b. Avvâm'la beraber süvari birliklerin içinde yer almıştır. Büsr'ün cesur, yetenekli ve savaş tekniklerinde mahir bir genç asker oluşu, Amr b. Âs'ın

⁸⁶ Belâzürî, **Fütûhu'l-büldân**, s. 211; İbn Abdülhakem, **Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib**, s. 77; İbnü'l-Esir, **(el-Kâmil fi't-târih Tercümesi)**, trc. Beşir Eryarsoy..., c. 2, s. 496; Efendioğlu, "Zübeyr b. Avvâm", c. 44, s. 522-524.

⁸⁷ Belâzürî, **Fütûhu'l-büldân**, s. 211.

⁸⁸ Halife b. Hayyât, **Tarihu Halife b. Hayyât**, s. 142; Bağdâdî, **Kitabü'l-Emval**, thk. Halil Muhammed Heras, s.110; İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dımaşk**, thk. Muhibiddîn Ebû Said, c. 10, s. 145; İbn Tağrıberdî, **en-Nücûmü'z-zâhire...**, c. 1, s. 4.

⁸⁹ Bâbilon, Mısır, Fustat ve Bâbilon aynı yerin ismi olarak kullanılmıştır.

⁹⁰ Halife b. Hayyât, **Tarihu Halife b. Hayyât**, s. 142; Taberî, **Târîhu'r-rusül ve'l-mülûk**, thk. Muhammed Ebu'l Fazl İbrahim, c. 4, s. 104; İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam...**, thk. Muhammed, c. 4, s. 291; . İbn Tağrıberdî, **en-Nücûmü'z-zâhire...**, c. 1, s. 4; Apak, **Ana Hatlarıyla İslam Tarihi 2...**, s. 147; Özaydın, "Büsr b. Ebû Ertât", c. 6, s. 494; Yenice, "Hz. Ali- Muâviye İhtilafının Sahnesi: Sıffîn'de Muâviye Safının Biyografik Analizi", s. 15.

⁹¹ İbnü'l-Esir, **(el-Kâmil fi't-târih Tercümesi)**, trc. Beşir Eryarsoy..., c. 2, s. 496; İbn Tağrıberdî, **en-Nücûmü'z-zâhire...**, c. 1, s. 4.

⁹² İbn Tağrıberdî, c. 1, s. 24.

⁹³ Halife b. Hayyât, **Tarihu Halife b. Hayyât**, s. 143; İbn Tağrıberdî, **en-Nücûmü'z-zâhire...**, c. 1, s. 4-5; Sarıcık, **Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi**, s. 259.

⁹⁴ Halife b. Hayyât, **Tarihu Halife b. Hayyât**, s. 142; İbn Tağrıberdî, **en-Nücûmü'z-zâhire...**, c. 1, s. 4; Özaydın, "Büsr b. Ebû Ertât", c. 6, s. 494; Yenice, "Hz. Ali- Muâviye İhtilafının Sahnesi: Sıffîn'de Muâviye Safının Biyografik Analizi", s. 15.

gözünden kaçmamış ve onu destek kuvvetlerin içindeki öncü birliklerde görevlendirmiştir.⁹⁵

1.2.2.3. Trablusgarp'ın (Trablus) Fethi

Daha önceki fetihlerde de kendisinden haberdar olduğumuz Büsr b. Ebû Ertât'ın h. 21 (m. 642) veya h. 22 (m. 642-643) yılı olaylarındakredildiği üzere Berkâ ve Trablusgarp'ın fethinde de rol aldığı görülmektedir.⁹⁶

Amr b. Âs'ın komutası altında savaşıyan Büsr b. Ebû Ertât ve diğer süvariler, Mısır'ın fethinden sonra Berkâ üzerine doğru hareket etmişlerdir. Amr b. Âs buranın halkıyla cizyenin ödenmesi ve diğer hususlarda antlaşma imzalamıştır.⁹⁷ Berkâ'dan sonra Trablusgarp (Tripoli) üzerine sefer yapan Amr ve süvarileri, şehri bir aylık kuşatma⁹⁸ altına almış; ama bir türlü istediği neticeyi alamayan Amr, karargâhını şehrin doğusunda kurmuştur. Büyük bir ihtimalle Büsr kuşatma öncesi ve sonrası Amr ile hareket ederek ona destek olmuştur.

Trablusgarp'ın fethedilmesinde ve öncesinde birçok bölgenin de kuşatılmasında Büsr b. Ebû Ertât'ın öncülük ettiği belirtilmiştir.⁹⁹ Amr ve askerlerin şehrin dışında karargâh kurduğu vakitte, sura giremedikleri zannına kapılan ve kendilerini güvende hisseden Sabrâta¹⁰⁰ halkı kalelerine çekilmiştir. Trablus'un fethinden sonra Amr yetenekli askerlerin bir kısmını Sabrâta halkının üzerine göndermiştir. Daha önce belirttiğimiz gibi kendilerini güvende hisseden Sabrâta halkı her zamanki gibi hayvan sürülerini otlatmak için dışarıya çıkarmışlardır. Bunu fırsat bilen süvariler içeriye girip birçok şeyi ganimet olarak almıştır. Askerler toplanılan bütün ganimetleri Amr b. Âs'ın yanına götürmüştür. Amr, Sabrâta halkı ile on üç bin dinar ve diğer bazı koşullarla anlaşmaya varılmıştır.¹⁰¹ Daha sonra Amr ve

⁹⁵ İbnü'l-Esîr, **(el-Kâmil fi't-târîh Tercümesi)**, trc. Beşir Eryarsoy..., c. 2, s. 497; Özeydin, "Büsr b. Ebû Ertât", c. 6, s. 494.

⁹⁶ İbn Abdülhakem, **Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib**, s. 222; İbnü'l-Esîr, **(el-Kâmil fi't-târîh Tercümesi)**, trc. Beşir Eryarsoy..., c. 2, s. 520.

⁹⁷ Bağdâdî, **el-Harâc ve sinâ'atü'l-kitâbe**, s. 343; Dr. Muhammed es-Süheyl Takkûş, **Tarihü'l-Hulefai'r-Raşidin El-Fütuh ve'l-İncazatü's-Siyasiyye**, s. 321

⁹⁸ Dr. Muhammed es-Süheyl Takkûş, **Tarihü'l-Hulefai'r-Raşidin...**, s. 321; İbnü'l-Esîr, **İslâm Tarihi (el-Kâmil fi't-târîh Tercümesi)**, trc. Beşir Eryarsoy..., c. 2, s. 521; Kavas, "Trablusgarp", c. 41, s. 288-291.

⁹⁹ İbn Abdülhakem, **Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib**, s. 222.

¹⁰⁰ Akdeniz sahilinde Trablus'a 70 km. mesafede bir yerleşim yeridir.

¹⁰¹ Belâzürî, **Fütûhu'l-büldân**, s. 221; İbn Abdülhakem, **Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib**, s. 197; Bağdâdî, **el-Harâc ve sinâ'atü'l-kitâbe**, s. 343; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, c. 2, s. 408-409; İbnü'l-Esîr,

komutasındaki süvariler tekrar Berkâ üzerine gitmiştir. Berkâ'da yaşayan Lovata halkı¹⁰² Berberî idi. Çok önceleri Filistin ve Şam bölgesinde yaşayan Berberîler, hükümdarları Calut'un öldürülüp yenilmesi üzerine batıya doğru göç etmiş, Mısır'ın batı kısımlarına kadar gelip Merakiye ve Lûbiye'de bir müddet yerleşmişlerdir.¹⁰³ Bu şehirlerin fethedilmesinde, özellikle Lûbiye'nin kuşatılmasında ve alınmasında rol oynayan süvarinin Büsr b. Ebû Ertât olduğu belirtilmiştir.¹⁰⁴

Fetihlerin seyrine bakıldığında, Hz. Ömer döneminde Büsr b. Ebû Ertât'ın yıldızının parladığı müşahade edilmiştir. Yaşı itibariyle olgunlaşan Büsr, savaş becerisini de kazanarak kuşatmalarda iyi performans göstermiştir. Bu yönleri ile komutanlarının gözünden kaçmayan Büsr, daha sonraki kuşatmalarda öncü birliklere komuta edecek dereceye gelmiştir. Özellikle Amr b. Âs, Büsr'ün Suriye fetihlerindeki başarılı rollerinden ötürü kendisini Cezîre'deki fetihlerde, öncü birliklerde görevlendirmiştir. Ayrıca Amr, Büsr'ü h. 23 (m. 643-644) yılında Veddân'a¹⁰⁵ göndermiştir. Böylelikle Büsr Veddân'ı da fethederek dönmüştür.¹⁰⁶

1.2.3. Hz. Osman Dönemi

Hz. Ömer döneminde aktif görevlerde yer alan Büsr b. Ebû Ertât, Hz. Osman döneminde de kumandanlık gibi rollerde bulunarak aktif görevlerde yer almış ve birçok sefere iştirak etmiştir.

1.2.3.1. İfrîkiye'nin (Afrika) Fethi

Büsr b. Ebû Ertât'ın İfrîkiye'nin fethinde hususi olarak nerede ve nasıl görev aldığına dair herhangi bir rivayete ulaşılamamıştır. Lakin gerek İfrîkiye¹⁰⁷ ve gerek

---

(el-Kâmil fi't-târîh Tercümesi), trc. Beşir Eryarsoy..., c. 2, s. 521; Dr. Muhammed es-Süheyl Takkûş, *Tarihü'l-Hulefai'r-Raşidin...*, s. 321-322.

¹⁰² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî, c. 2, s. 409.

¹⁰³ İbn Hurdazbih, *Ebü'l-Kâsım Ubeydullâh b. Abdillâh b. Hurdâzbih* (ö. 300/912-13), *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, s. 91.

¹⁰⁴ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, thk. Muhibiddîn Ebû Saîd, c. 10, s. 148; c. 44, s. 392.

¹⁰⁵ Veddân, Ebva'ya 6 veya 8 mil uzakta bulunan; Kızıldeniz sahilinde bir mevkiidir. Ebva ve Veddân birbirinin yerine de kullanılmıştır.

¹⁰⁶ İbn Asâkir, s. 148; Özaydın, "Büsr b. Ebû Ertât", c. 4, s. 496.

¹⁰⁷ Günümüz itibariyle İfrîkiye ismi kıtanın tamamı için kullanılmakta olsa da genel manada İfrîkiye'nin tam olarak nereyi kapsadığıyla ilgili üç görüş belirtilmiştir. Birinci grupta görüş beyan edenlerin İfrîkiye'nin Mağrib'de bir şehir olduğu rivayetidir. İslam fûtuhatıyla beraber kentteki kalıntılardan sonra, Ukbe b. Nâfi' (ö. 62/682) tarafından h. 50 (m. 670) yılında, kalıntılar üzerinde kurulan Kayrevan şehrine denilmiştir. Orta Çağ'da Araplar tarafından Kayrevan'ın doğusuna günümüz Tunus şehri ve civarına bu ismin verildiği de belirtilmiştir. İkinci görüşe sahiplerinin rivayetlerine bakıldığında, İfrîkiye'nin bütün Mağrib'i içine dâhil ettiği görülmektedir. Üçüncü görüşün sahipleri

öncesinde rol alan Zübeyr b. Avvâm'ın komutasında rol oynamış süvarilerden birisinin, şüphesiz Büsr b. Ebû Ertât olduğu müşahade edilmiştir.¹⁰⁸ Özetle kaynaklarda belirtilen rivayetlerin varlığı, İfrîkiye'nin fethinde Büsr'ün bulunduğunu destekler niteliktedir.

H. Ömer'in halifeliği sırasında Amr b. Âs, İfrîkiye'yi fethetmek veya oraya sefer düzenlemek için H. Ömer'e bir mektup göndermiş ve kendisinden izin almak istemiştir. Esasında daha evvel Amr b. Âs, Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh'i (ö. 36/656-7) ve komutasını takviye güçle desteklemiş ve Mısır'ın muhtelif yerlerine gazâlar, daha sonraları Abdullah b. Sa'd, İfrîkiye'de fetihler yapmak hususunda H. Osman'dan olur almak için Medine'ye mektuplar göndermiştir. Hicri 27 (m. 647-648) yılında H. Osman, Mısır genel valiliğinde görevli olan Amr b. Âs'ı azledip yerine Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh'i atamıştır.¹⁰⁹ Abdullah b. Sa'd aynı zamanda H. Osman'ın sütkardeşidir.¹¹⁰ H. Osman, İfrîkiye'nin fethiyle ilgili husus hakkında ileri gelen sahâbelerle istişarede bulunmuş, nihayetinde fetih kararını belirten şûra, fetih için Abdullah b. Sa'd'a olur verilmiştir.¹¹¹ Bunun üzerine Abdullah b. Sa'd, takviye desteklerle h. 27 (m. 647) yılında, İfrîkiye fethine çıkmak için yirmi bin kişiden oluşan orduyla, Mısır'dan İfrîkiye'ye doğru yola çıkmıştır. İslam ordusu içinde tanınmış sahâbilerden Abdullah b. Ömer b. Hattâb, Abdurrahman b. Ebû Bekr (ö. 53/673), Abdurrahman b. Zeyd b. Hattâb (ö. 71/690) ve Büsr b. Ebû Ertât'ın da bulunduğu belirtilmektedir.¹¹² H. Osman'ın gönderdiği takviye desteğin başında Zübeyr b.

---

ise, İfrîkiye'nin Tanca ve Berkâ arasında kalan bölgeyi kapsadığını belirtmişlerdir. İbn Haldun ise İfrîkiye için daha çok Tunus'un kuzey ve orta kısımlarını kapsadığı kanısındadır. Özkuyumcu, "İfrîkiye", c. 21, s. 515-516.

¹⁰⁸ Halife b. Hayyât, **Tarihu Halife b. Hayyât**, s. 142; Bağdâdî, **Kitabü'l-Emval**, thk. Halil Muhammed Heras, s.110;; İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dımaşk**, thk. Muhibiddîn Ebû Said, c. 10, s. 145; İbn Tağrıberdî, **en-Nücûmü'z-zâhire...**, c. 1, s. 4.

¹⁰⁹ Taberî, **Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk**, c. 4, s. 252; Ebû Dâvûd, **Sünen**, c. 4, s. 320; İbn Haldun, **Kitâbü'l-İber**, c. 4, s. 236; Mecdüddîn, İbn Esîr, **Câmiu'l- usûl**, thk. Abdülkadir Arnavut, c. 2, s. 207; Sarıçık, **Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi**, s. 316; Apak, **Ana Hatlarıyla İslam Tarihi** 2, s. 197.

¹¹⁰ Kalkaşendî, **Nihâyetü'l-ereb fi ma 'rifeti ensâbi'l- Arab**, thk. İbrâhim el-Ebyârî, s. 234.

¹¹¹ Dr. Nu'mân Abdülmüteâl el-Kadî, **Şi'ru Fütûhi'l-İslâmiyye fî sadri'l-İslâmi**, s. 102.

¹¹² Taberî, **Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk**, c. 4, s. 252; Bağdâdî, **el-Harâc ve sînâ'atü'l-kitâbe**, s. 343; Dr. Nu'mân Abdülmüteâl el-Kadî, **Şi'ru Fütûhi'l-İslâmiyye fî sadri'l-İslâmi**, s. 102; İbn Abdülhakem, **Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib**, s. 210; İbn Haldun, **Kitâbü'l-İber**, c. 4, s. 236; Özkuyumcu, "İfrîkiye", c. 21, s.515-516.

Avvâm yer alırken komutasında Büsr gibi yetenekli sahabeler de süvari birliklerde yer almıştır.¹¹³

Büsr b. Ebû Ertât'ın İfrîkiye'deki rolü net olarak belirtilmemiş olursa da kaynaklardaki rivayetler iyice değerlendirildiğinde, Zübeyr b. Avvâm'la beraber savaşan süvarilerden olduğu, açıkça karşımıza çıkmaktadır.

1.2.3.2. Zâtüssavârî Savaşı

Müslümanların ilk deniz muharebesi olarak kabul edilen bu savaşta, Muâviye b. Ebû Süfyân'ın temsilciliğinde ikinci bir kumandan olarak görev yapan Büsr b. Ebû Ertât olmuştur.¹¹⁴

Muâviye'nin temsilcisi kumandan Büsr b. Ebû Ertât, filosuyla beraber Tire'den yola çıkmış, iki deniz donanması Lykia (Likya) kıyılarına yakın bir yer olan, Antakya'nın güneyindeki Phonica'da karşı karşıya gelmiştir.¹¹⁵

Hiz. Osman döneminde gerçekleşen bu deniz savaşının tarihiyle ilgili farklı rivayetler mevcuttur. Kaynaklarda savaşın h. 31 (m. 652)¹¹⁶, h. 34 (m. 654-655)¹¹⁷ ve diğer başka bir rivayete göre ise h. 35 (m. 655-656) yılında vuku bulduğu belirtilmektedir.¹¹⁸ Hiz. Osman'ın hilafetinin ilk yıllarından beri Suriye bölgesinde görev yapan Muâviye, Abdullah b. Sa'd b. Ebû Sarh'la iş birliği yaparak Akdeniz'de, Bizans'a karşılık vermek için donanma inşa etmiştir. Müslümanlar iki yüz gemiden oluşan donanmayla beş yüz gemiden oluşan Bizans güçlerine karşı savaşmışlardır.¹¹⁹ Kuzey Afrika bölgesinde Bizanslıların daha önce aldıkları vergilerin kesilmesi, birçok

¹¹³ Bağdâdî, **Kitabü'l-Emval**, thk. Halil Muhammed Heras, s.110; Halife b. Hayyât, **Tarihu Halife b. Hayyât**, s. 142; İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dımaşk**, thk. Muhibiddîn Ebû Said, c. 10, s. 145; İbn Tağrıberdî, **en-Nücümü'z-zâhire...**, c. 1, s. 4; Balci, **İlk İslâm Fetihleri ve Savaş-Bariş İlişkisi**, s. 276.

¹¹⁴ İbn Abdülhakem, **Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib**, s. 217; Öztürk, "Zâtü's-Savârî", c. 44, s. 152-153.

¹¹⁵ Dr. Tâhâ Abdülmaksûd, **Mûcezü'n ani'l- futûhâtü'l-İslamiyye**, s. 26; **Sabah Gazetesi**, "Zatü's-Savari Savaşı'nın önemi, nedenleri ve sonuçları - Zatü's-Savari Savaşı hangi halife döneminde yapıldı?" Tarih:29.3.2021, 16:30.

¹¹⁶ Taberî, **Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk**, thk. Muhammed Ebu'l Fazl İbrahim, c. 4, s. 288.

¹¹⁷ Belâzûrî, **Ensâbü'l-eşrâf**, thk. Süheyl Zekkâr ve Riyâd Ziriklî, c. 5, s. 539; İbnü'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-zaman...**, c. 5, s. 478; İbn Şebbe, **Târîhu'l-Medîneti'l-Münevvere**, c. 3, s. 1118; Mes'ûdî, **et-Tenbîh ve'l-İşrâf, tashih**, thk. Abdullah İsmail es-Sâvî, c. 1, s. 135; Zehebi, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, c. 5, s. 102; c. 7, s. 413.

¹¹⁸ İbnü'l-Esir, **(el-Kâmil fi't-târîh Tercümesi)**, trc. Beşir Eryarsoy..., c. 2, s. 603-605; Öztürk, "Zâtü's-Savârî", c. 44, s. 152-153; Sarıçık, **Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi**, ed. Emine Kaplan, s. 317.

¹¹⁹ Öztürk, "Zâtü's-Savârî", c. 44, s. 152-153.

bölgede askerlerinin Müslümanlar tarafından öldürülmesi ve en önemlisi de İslam'ın, Afrika bölgesinde hızlı bir şekilde yayılması, bu savaşın gerçekleşmesinin başlıca sebepleri sayılmaktadır. Bu sebepler Bizans'ın, kendilerini Müslümanlara karşı büyük bir donanma kurmalarına itmiştir. Herakleios'un oğlu II. Konstantin tarafından kurulan bu donanma, o zamana kadar yapılmış en büyük donanma olmuştur. Bizans donanması Müslümanlara karşı harekete geçince, Suriye orduları kumandanı Muâviye b. Ebû Süfyân, büyük bir ihtimalle yanında bulunan Büsr b. Ebû Ertât gibi savaş konusunda kendisine güvendiği, tecrübeli kumandanları da yanına alarak deniz donanmasının başında bulunan Abdullah b. Sa'd b. Ebû Sarh'a destek vermek için Şam'dan hareket etmiştir.¹²⁰ Nihayetinde gerçekleşen bu deniz savaşında Müslüman donanması galibiyetle ayrılmıştır.

Hiz. Osman dönemi gerçekleşen bu deniz savaşında kumandan olan Büsr b. Ebû Ertât gibi tecrübeli asker ve kumandanların rolü yadsınamaz bir gerçektir.¹²¹

1.2.4. Hiz. Ali Dönemi

Muâviye taraftarlığı yapanların listesinde Büsr b. Ebû Ertât'ın olduğu belirtilmektedir. Hiz. Osman'a karşı derin bir sevgi besleyen Büsr, onun şehit edilmesiyle Muâviye saflarına katılarak asıl yerini almıştır. Büsr, Hiz. Ali'nin (ö. 40/661) hilafet makamında olduğu süreç içerisinde Hiz. Ali'nin taraftarlarına karşı acımasız bir kimliğe bürünmüştür. Özellikle Sıffin Savaşı'nda Hiz. Ali ve taraftarlarına karşı mübareze (teke tek dövüş) edecek derecede mücadele ettiği görülmektedir.

1.2.4.1. Ölüm Listesinde Büsr b. Ebû Ertât

Raşîd halifelerin sonuncusu olan Hiz. Ali, hilafet makamına geldiğinde Mısır'a Kays b. Sa'd'ı (ö. 60/680) vali olarak tayin etmiştir. Kays, valilik sürecinin başlarında Hiz. Ali'ye biat etmeyen Mısır'ın muhtelif bölgelerine biat çağrısı için mektuplar göndermiş, Haranbe veya Heribtâ köyünde bulunan, Büsr b. Ebû Ertât ve

¹²⁰ İbnü'l-Esir, (el-Kâmil fi't-târîh Tercümesi), trc. Beşir Eryarsoy..., c. 2, s. 603-605; Mes'ûdî, et-Tenbîh ve'l-İsrâf, tashih, thk. Abdullah İsmail es-Sâvî, c. 1, s. 135; Apak, Ana Hatlarıyla İslam Tarihi 2, s. 198

¹²¹ İbn Abdülhakem, Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib, s. 217; Öztürk, "Zâtü's-Savârî", c. 44, s. 152-153.

beraberindeki bazı kimselerin Hz. Ali'ye biat etmemiş olması, dikkatleri üzerine çekmiştir.¹²²

Hz. Osman'ın katledilmesi, Hz. Ali'nin hilafet yıllarında büyük problemlerin doğmasına sebebiyet veren en önemli olaydır. Hz. Osman'ın masum bir şekilde öldürüldüğünü savunan Ümeyyeoğulları'nın, Hz. Ali'den istedikleri ilk şey Hz. Osman'ın katillerinin bulunması ve cezalandırılması meselesi olmuştur. Özellikle bu konuda başı çeken şahsiyetlerden biri de Muâviye b. Ebû Süfyân'dır. İçlerinde Büsr b. Ebû Ertât'ın da bulunduğu bazı sahâbilerin de bu konuda Muâviye'yi desteklemeleri, Müslümanlar arasında gergin bir ortamın oluşmasına sebebiyet vermiştir.¹²³

Kaynakların belirttiğine göre Kays b. Sa'd, hicri 36 yılı safer ayında, Hz. Ali tarafından Mısır'a vali olarak atanmıştır.¹²⁴ Biat çağrısından sonra herkes Hz. Ali adına Kays b. Sa'd'a biat etmiştir. Mısır bölgesinde Büsr b. Ebû Ertât, Mesleme b. Muhalled (ö. 62/682) ve Muâviye b. Hudeyc (ö. 52/672)'in da içinde bulunduğu birçok sahâbî, Kays'ın valiliğini tanımış lakin Hz. Ali'ye biat etmemiştir. Özellikle etrafa adamlarını görevlendiren Kays, Heribtâ köyü hariç her yere adam göndermiştir. Çünkü burası, Hz. Osman'ın kanını talep eden, takriben on bin kişiden oluşan yetenekli asker ve süvarilerin ikamet ettiği bir köydür. Bu yüzden Heribtâ köyünü Hz. Ali'ye biat konusunda zorlamamıştır. Bu köy Kinane kabilesinden Müdlicoğulları tarafından idare edilmekteydi. Reisleri Yezîd b. Hars'tır. Kays ihtiyatlı davranarak onların üzerine gitmemiştir. Onlar da Kays b. Sa'd'a karşılık herhangi bir saldırı veya olumsuz etki yaratabilecek silahlı kuvvete kalkışmayacaklarına dair söz verdiler. Heribtâ sakinleri biat davetine karşılık Kays'tan kendilerine mühlet tanımalarını istediler. Bu taleplerine karşılık, Kays onlara mühlet verdi. Başka kaynaklarda bu köyün Heribtâ, Kays b. Sa'd'la antlaşma yapanın da Mesleme b. Muhalled olduğu, ayrıca zekât ve diğer mali konularda da herhangi bir zorluk çıkarmadığı belirtilmiştir. Harenbe köyü

¹²² Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, thk. Muhammed..., c. 4, s. 553; Berzencî, *Sahîh ve Zayıf Târîh-i Taberî*, c. 8, s. 734; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah..., c. 10, s. 487; Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebû Süfyân*, s. 10-11; Bakır, "Kays b. Sa'd", c. 25, s. 93.

¹²³ Prof. Dr. Adnan Demircan, "İslam Tarihinde İlk Fitne".

¹²⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-esrâf*, thk. Süheyl Zekkâr ve Riyâd Ziriklî, c. 2, 405; Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, thk. Muhammed..., c. 4, s. 546; Berzencî, *Sahîh ve Zayıf Târîh-i Taberî*, c. 8, s. 726; İbnü'l-Esîr, (*el-Kâmil fi't-târîh Tercümesi*), trc. Beşir Eryarsoy..., c. 3, s. 129; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, c. 20, s. 191.

sakinlerinden başta Büsr b. Ebû Ertât olmak üzere Hz. Ali'nin Basra'ya Cemel Vakası için gelene kadar da hiçbir problem ve zorluk da çıkarmamışlardır.¹²⁵

Yine kaynaklarda belirtilen ifadelerle bakıldığında, öldürülmesi istenen kişiler arasında Büsr ve diğer Heribtâ sakinleri Arapların aslanları veya şereflipleri içerisinde zikredilmiştir.¹²⁶

1.2.4.2. Sıffın Savaşı'nda Büsr b. Ebû Ertât'ın Rolü

Cemel Vak'ası'ndan sonra Basra'dan Kûfe'ye dönen Hz. Ali, daha önce Hz. Osman tarafından Hamedân'a vali olarak görevlendirilen Cerîr b. Abdullah el-Becelî (ö. 51/671) ile Hz. Osman tarafından Azerbaycan'a vali olarak gönderilmiş Eş'âs b. Kays'ı (ö. 40/661) kendisine biat etmeleri için yanına çağırıştır.¹²⁷ Her iki vali de Hz. Ali'ye biat etmişlerdir.¹²⁸ Biatın ardından Hz. Ali, Muâviye'ye de biat için bir adam göndermek istemiştir. Amr b. Âs Muâviye'ye Hz. Osman'ın kanını da bahane ederek¹²⁹, Şam halkını savaş için toplamasını önermiş, Muâviye'de bu tavsiyeye uymuş, milleti toplatmıştır. Önceleri Nu'man b. Beşir (ö. 64/684), Hz. Osman'ın kanlı gömleğini ve eşi Nâile'nin (ö. 35/656'dan sonra) el ayasına yapışık koparılmış parmaklardan oluşan bir parçayı getirmiş, Muâviye ise kanlı gömleğini ve Nâile'nin koparılmış parmaklarını Şam mescidi minberinde bütün Şam halkına göstermiştir.¹³⁰ Şam halkı bu konuda Muâviye'ye seslenerek; “ O senin amcanın oğludur ve sen onun velisisin. Biz seninle beraber onun kanını istiyoruz. Bu konuda sana biat ediyoruz.” demişlerdir. Halkın geneli Hz. Osman'ın kanlı gömleğinden ve eşinin parmaklarının kesilmesinden ötürü çok duygulanmış içlerinde kabaran intikam duygusu nedeniyle, savaş için Muâviye'ye destek sözü vermişlerdir. Şam halkının intikam alınıncaya kadar kendilerinden olan hiç kimsenin; cünüplüğün dışında yıkanmayacaklarına,

¹²⁵ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, thk. Muhammed..., c. 4, s. 553; Berzencî, *Sahîh ve Zayıf Tarîh-i Taberî*, c. 8, s. 734; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah..., c. 10, s. 487; Bakır, “Kays b. Sa'd”, c. 25, s. 93.

¹²⁶ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, thk. Muhammed..., c. 4, s. 553; Berzencî, *Sahîh ve Zayıf Tarîh-i Taberî*, c. 8, s. 734; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah..., c. 10, s. 487; Bakır, “Kays b. Sa'd”, c. 25, s. 93; Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebû Süfyân*, s. 10-11.

¹²⁷ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, thk. Muhammed..., c. 4, s. 561-562; Dîneverî, *el-Ahbârü't-tvâl*, thk. Abdülmün'im Amir, s. 156.

¹²⁸ Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, ed. Mehmet Azimli, terc. Cemalettin Saylık, s. 31-34.

¹²⁹ Dîneverî, *el-Ahbârü't-tvâl*, thk. Abdülmün'im Amir, s. 155; Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebû Süfyân*, s. 10-11.

¹³⁰ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, thk. Ömer..., c. 3, s. 537; Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebû Süfyân*, s. 10-11;

yataklarında yatmayacaklarına ve kendilerine karşı çıkacak her türlü güçle savaşıacaklarına, onları öldüreceklerine dair hep beraber yemin ettikleri belirtilmektedir.¹³¹

Kaynaklardaki bilgilere göre Cerîr b. Abdullah'ın, Muâviye'nin yanından gerek olmadığı halde üç dört ay bekletilmesi meselesini teşvik edenin Şurahbîl b. Sımt (ö. 40/660) olduğu zikredilmektedir.¹³² Burada ismi geçen Şurahbîl b. Sımt'ın Muâviye tarafına geçmesinde Büsr'ün rolünün olduğu ileri sürülmektedir.¹³³

Hiz. Ali Sıffîn Savaşı'ndan önce Cemel Vak'ası'nda bazı muhalifleri etkisiz hale getirmiş, daha sonra da kendi liderliği karşısında muhalif güç olma yolunda çaba sarf eden Muâviye'yle uğraşmaya başlamıştır. Diplomatik uğraşlardan netice alamayan Hiz. Ali en sonunda savaşa başvurmak zorunda kalmıştır. Sıffîn harbinin harekâtını başlatan Hiz. Ali, oğlu Muhammed b. Hanefiyye'ye (ö. 81/700) sancağı verdikten sonra sağ cenaha Abdullah b. Abbas'ı, sol cenaha ise Amr b. Süfyân'ı geçirmiştir. Öncü birliklerin başına da Ebû Leyla b. Amr'ı (ö. 83/702) tayin etmiştir. Hiz. Ali ve kumandanların öncülüğünde Şam'a doğru ilerleyen Irak ordusunun geliş haberini alan Şam ordusu olası bir savaş için hazırlıklıdır. Muâviye'ye bağlı birlikler de miladi 656 yılında Irak'a doğru hareket etmeye başlamıştır. İki ordu Zilhicce (Mayıs) ayında Fırat'ın doğusunda, Sıffîn ovasında karşı karşıya gelmiştir.¹³⁴ Muâviye Irak ordusundan evvel Fırat suyunu kontrol altına alınca, Hiz. Ali kendisine adam gönderip suyu iki tarafın istifadesine sunmasını iletmiş lakin Muâviye bunu kabul etmemiştir.¹³⁵ İki taraf arasında başlayan çatışma sonrası nehrin kontrolü Irak ordusuna geçmiştir. Buna rağmen Hiz. Ali her iki tarafın da suyu kullanabilmelerine müsaade etmiştir.¹³⁶ Ara ara Hiz. Ali itaat için girişimlerde bulunup davetini tekrarlasa

¹³¹ İbn Miskeveyh, **Tecâribu'l- Ümem ve Teâkibu'l- Himem**, thk. Dr. Ebu'l-Kasım İmâmî, c. 1, s. 511.

¹³² Cerir b. Abdullah ve Şurahbil b. Sımt arasındaki olay için bk. İbnü'l-Esîr, (**el-Kâmil fi't-târîh Tercümesi**), trc. Beşir Eryarsoy..., c. 3, s. 138-139.

¹³³ Özeydın, "Büsr b. Ebû Ertâr", c. 6, s. 94.

¹³⁴ İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, c. 7, s. 257; Aycan, **Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebû Süfyân**, s. 12; Üzümlü, "Sıffîn Savaşı", c. 37, s. 107-108; Yaşaroğlu, "Sıffîn Savaşı ve Tarihine Gizlediği Bir Gerçek; Ali Muâviye Mütarekesi", s. 4.

¹³⁵ Minkarî, **Vak'atu Sıffîn**, ed. Mehmet Azimli, terc. Cemalettin Saylık, s. 146.

¹³⁶ Minkarî, 1:s. 142-143.

da Büsr b. Ebû Ertât Muâviye ve Şam ordusu Hz. Osman'ın kan talebinde ısrarcı olduklarını ileterek bu davetleri reddetmiştir.¹³⁷

Her iki tarafın elli ila yüz elli bin civarında askere sahip olduğuna dair rivayetler bulunsa da genel temayülün her iki tarafın sahip olduğu asker sayısının takriben doksan bin civarında olduğudur. Bu sayılara binaen abartılı bir rivayette her iki tarafta toplamda yetmiş bin kadar Müslümanın öldüğü zikredilmektedir.¹³⁸ Coğunluğun verdiği bilgiye göre ise her iki tarafta, toplamda sayıları on binleri bulan kayıplar vermiştir.¹³⁹ Her iki tarafın bunca kayıplarına binaen kumandanlarından birkaç kişinin öldürülmesi, özellikle Ammâr b. Yâsir (ö. 37/657)¹⁴⁰ ve Veysel Karanî (ö. 37/657)¹⁴¹ gibi mümtaz şahsiyetlerin şehadeti her iki taraf için üzücü bir tablo haline gelmiştir.

Sıffîn Harbi'nde ara ara iki taraf arasında mektuplar gidip gelmekteydi. Bunların birinde Amr b. Âs'ın İbn Abbas'a gönderdiği bir mektupta belanın uzadığını, katı kalpli insanlar yüzünden işin daha da kötüleştiğini beyan etmiş ve özellikle Büsr'le alakalı şu cümleyi yazmıştır: "Büsr ve adamları ve Irak'ın illeti olan insanlar vesvese ehlidirler."¹⁴² Bu cümleden anlaşılan o ki Amr da savaşın gidişatından rahatsız olmuş ve bu rahatsızlığın bir an önce çözülmesi gerektiği kanaatine varmıştır. Lakin şunu belirtmek gerekir ki, Büsr'e yönelik atfedilen ithamların yanında, yeri geldiğinde savaş esnasında Muâviye'ye sürekli destek vermiş, fedakârlıkta bulunmuştur. Şam ordusunun başında olan Muâviye b. Ebû Süfyân, Sıffîn ovasında yerlerini alınca, onları müteakiben Ebû el-A'ver es-Selemî (ö. 65/685-?) ve Büsr b. Ebû Ertât Sıffîn'e doğru yürüyüp orduya katılmıştır.¹⁴³ Bir başka kaynakta ise Muâviye b. Ebû Süfyân, on bin

¹³⁷ Dîneverî, **el-Ahbârü't-tıvâl**, thk. Abdülmün'im Amir, s. 155. Aycan, **Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebû Süfyân**, s. 10-11.

¹³⁸ İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, thk. Abdullah..., c. 10, s. 542; Yiğit, "Sıffîn Savaşı", c. 37, s. 107-108.

¹³⁹ Yiğit, "Sıffîn Savaşı", c. 37, s. 107-108.

¹⁴⁰ Halife b. Hayyât, **Tarihu Halife b. Hayyât**, thk. Dr. Ekrem Diyau'l-Amri, s. 191; İbn Abdürabbih, Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdürabbih b. Habîb el-Kurtubî el-Endelüsî (ö. 328/940), **el-'İkdü'l-ferîd**, c. 5, s. 91; Minkarî, **Vak'atu Sıffîn**, ed. Mehmet Azimli, terc. Cemalettin Saylık, s. 290-291; Yaşaroğlu, "Sıffîn Savaşı ve Tarihin Gizlediği Bir Gerçek; Ali Muâviye Mütarekesi", s. 6.

¹⁴¹ Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed (ö. 405/1014), **el-Mustedrek âle's-Sahihayn**, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, c. 6 s. 654; Mutlu Saylık, **Nebevî Varisler-2(Veysel Karanî)**, s. 65.

¹⁴² Minkarî, **Vak'atu Sıffîn**, ed. Mehmet Azimli, terc. Cemalettin Saylık, s. 348.

¹⁴³ İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, c. 7, s. 289.

kişilik ordunun başında olan Ebû el-A'ver es-Selemî'yi ve süvarilerinin başındaki Büsr b. Ebû Ertât el-Amirî'yi Sıffîn'de karşılamıştır. Sıffîn Savaşı'nda çatışmanın yoğun olduğu bir anda Mesleme b. Alkame'den rivayetle İbn Hişâm'ın belirttiğine göre Hz. Ali, Şam ordusundan birçok askerle çatışma halindeyken bunların içinden bazı askerlerle mübareze yaptığı ve askerlerin bu çarpışma esnasında Hz. Ali tarafından yere düşürüldüğü belirtilmektedir. Düşürülme esnasında ise avret yerleri açılmıştır. Bu kişiler avret mahallini izhar ederek kendilerini ölümden korumaya çalışmışlardır. Özellikle Minkarî'nin *Vak'atu Sıffîn* adlı eserine baktığımızda da bu olayın aslı öyle beyan edilmiş olduğu görülmektedir.¹⁴⁴

Hz. Ali savaş esnasında Muâviye'yi mübarezeye davet ettiğinde Amr b. Âs'ın tavsiyesiyle Muâviye bu işe pek yanaşmamıştır. Muâviye orada bulunan Büsr'e; "Onunla mübarezeye var mısın?" diye sorunca Büsr, "Bu işe senden daha evlası yoktur. Ancak onun davetini reddederseniz ben ona varırım," diye söylemiştir. Muâviye; "Öyleyse yarın süvarilerin başında savaşın tozu dumanı içinde onunla karşılaşacaksın," demiştir. Hicaz'dan Büsr b. Ebû Ertât'ın kızını istemeye gelen yaşlı bir akrabası onun Hz. Ali'ye karşı mübarezeye çıkacağını duymuştur. Amcası da sayılabilecek bu kişi Büsr'e; "Duydum ki Ali'yle mübarezeye çıkmak için söz vermişsin. Bilmez misin ki Muâviye'den sonra velayet işinde Utbe geliyor. Üçüncü sırada da kardeşi Muhammed geliyor. Bunlardan her biri de Ali'nin dengidir. Seni bu işe yönelten nedir?" diye sorunca Büsr; "Hayâdır. Bir kere söz ağzımdan çıktı, bu sözden caymaktan utanıyorum," der. Yaşlı adam gülmeye başlar ve şu mısraları dile getirir:

"Ey Büsr onun dengiysen onunla savaşırsın. Yoksa aslan sırtlanı yiyecektir.

Ey Büsr b. Ertât sanki sen Ali'nin savaştaki eserlerini bilmiyor veya bilmezlikten geliyorsun.

Muâviye emirdir. Onun dengi olan iki kardeşi ondan sonra gelir. Bu işte asıl olanla müstear olan veya helak olan eşit değildir.

Onlar bu iş için senden önce gelirler. Bu Ali'dir, ona yaklaşma yoksa anan seni kaybeder.

---

¹⁴⁴ Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, ed. Mehmet Azimli, terc. Cemalettin Saylık, s. 388.

Onunla karşılaştın ölüm mızrağının ucundadır. Kılıcında da ruhunu meşgul edecek bir meşgale vardır.

Bundan sonrası savaşın sonunda yenilenleri himaye edecek kimse yoktur. Ondan önce süvarilerin başında taşıyan da yoktur.”

Bu mısralardan sonra Büsr şu cevabı verir: “Netice de ölüm değil mi? Vallahi mutlaka Allah’a kavuşacağız.”

Mübareze öncesi Hz. Ali süvarilerden biraz uzakta Eşter’le birlikteyken tepeye yönelmiş ve şöyle seslenmiştir:

“Ben Ali’yim! Beni sorun size haber verilir. Sonra muharebeye çıkın ya da geri dönün.

Kılıcım keskindir. Mızrağım ise parlaktır. Güzel ve mutahhar olan Peygamber bizdendir.

Hayırlı insan Hamza ve Ca’fer bizdendir. Ca’fer’in cennette yeşil kanadı vardır.

Allah’ın aslanıyım. Bununla iftihar edilir. Şu, bu ve Hind’in oğlu ininde saklanmıştır.

Tereddüt içindedir, kovulmuştur ve arkalardadır.”

Hz. Ali’nin bu mısralarından sonra, tepeye yakın bir yerde, Büsr b. Ebû Ertât Hz. Ali’nin karşısına çıkmıştır. Büsr zırhlara bürünmüş, tanınmayacak bir hale gelmiştir. Hz. Ali’ye: “Ey Ebû Hasan! Karşıma çık,” diye seslendiğinde, Hz. Ali tereddüt etmeden soğukkanlılıkla Büsr’e doğru yaklaşarak ona bir darbe indirmiş ve onu yere yuvarlamıştır. Hz. Ali’nin mızrağı Büsr’ün zırhına denk gelmiştir. O sırada Büsr avret mahallini göstererek Hz. Ali’den sakınmak istemiştir. Böylelikle Hz. Ali yönünü ondan çevirerek uzaklaşır. Eşter Büsr’ü düşerken tanımış ve şöyle demiştir: “Ey Mü’minlerin Emîri! Bu adam senin ve Allah’ın düşmanı Büsr b. Ertât’tır.” Hz. Ali, “Onu bırak! Allah ona lanet etsin, böyle davrandıktan sonra ne yapılabilir?”¹⁴⁵ demiştir. Bu sırada Büsr’ün genç bir akrabası Hz. Ali’ye karşı hamle yapmaya çalışmış ve;

¹⁴⁵ Minkarî, s. 388; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve’n-Nihâye**, thk. Abdullah..., c. 5, s. 368.

“Büsr’ü yere yıktın, genç adam kızgın ve isyanda. Yanında yardım edeni olmadığı halde yaşlı başlı bir adamı yere düşürdün.

Hepimiz Büsr’ün hamisi ve intikamcısıyız,” deyince Eşter de ona doğru saldırıya geçer ve şu dizeleri dillendirir:

“Her gün yaşlı başlı bir adamın ayakları havada ve toz duman arasında avret mahalli ortada mı olacak?

İntikam alan bir elin darbesi ona sebep olmakta, Amr ve Büsr’ün beli bükülmekte.”

Bu mısraların ardından Eşter ona bir darbe indirerek adamın belini kırmıştır. Kendine gelen Büsr ise yerden kalkarak süvarileriyle meydandan uzaklaşmıştır. O sırada Hz. Ali Büsr’e seslenerek; “Ey Büsr! Senden çok Muâviye bunu hak etmiştir,” demiştir. Daha sonra Büsr Muâviye’nin yanına ulaştığında Muâviye Büsr’e şunları söylemiştir: “Gözlerini aç, Allah sana karşı Amr’a yardım etti.” Bu hususları Nadr b. Haris (ö. 2/624) şu dizeleriyle dile getirmiştir:

“Her gün mü adınıza gönderdiğiniz muhariplerin avreti meydanda ortaya çıkmaktadır.

Ali bu yüzden kılıcını kullanmaktan imtina etmekte, Muâviye ise gizliden gülmektedir.

Daha evvel Amr buna tevessül etti ve başını gizledi. Şimdi de Büsr aynı yolu izledi.

Amr’a, İbn Ertât’a söyleyin, yolunuzu iyi belleyin ve bir daha aslana karşı çıkmayın.

Hayâya şükredin ve husyelerinize teşekkür edin. Vallahi bu ikisi canlarınızı kurtardı.

Husyeleriniz olmasaydı, kılıcından kurtulamazdınız. Bu olay bir daha aynı şeye dönmenize bir uyarıdır.

Azimle sabah vakti meydana çıkan ve Ali’nin içinde olduğu süvarilerle karşılaştığınızda siz bir kenara çekilin.

Mızraklardan ve öldürücü savaştan uzak durun. Tecrübeler yeterli olsun.

Hâlâ içinizde böyle bir arzu varsa dilediğiniz gibi o tecrübeyi tekrarlayın.”

Büsr b. Ebû Ertât, Hz. Ali'yle olan mübarezesinden sonra bulunduğu yerden uzaklaşmaya çalışmış ve aynı şekilde Şam askerleri de Hz. Ali'yle yüzleşmekten çekinir hale gelmişlerdir.¹⁴⁶

Minkarî'nin *Vak'atu Sıffin* adlı eserinde yukarıda belirttiğimiz şiiri Nadr b. Hâris'in söylediğini zikretmiştik. Lakin kanaatimizce bu şiiri söyleyenin Nadr b. Hâris değil, Hâris b. Nadr'ın olması daha muhtemeldir. Çünkü İbn Kesîr'in *el-Bidâye ve'n-Nihâye* adlı eserinde bu şiiri dile getirenin Hâris b. Nadr olduğu (ö. ?) belirtilmektedir.¹⁴⁷ Siyer kaynaklarında bildiğimiz Nadr b. Hâris, bir numaralı müşrik ve peygamber düşmanıdır. Ayrıca Nadr b. Hâris, Bedir Savaşı'nda esir düşmüş ve Hz. Peygamber onun öldürülmesini emretmiştir. Bu sebeple Nadr'ın bu şiiri söylediği kabul edilemez. Özellikle bu müşrik hakkında dolaylı ayetlerin nâzil olduğunu da belirtmek gerekir.¹⁴⁸

Başka rivayetlerde Amr b. Âs için de aynı meseleden bahsedilmiştir. Hatta Büsr'den önce Hz. Ali ve Amr arasında yapılan mübarezede Hz. Ali Amr'ı yere düşürmüş, Amr'ın avret mahalli ortaya çıkmış ve böylelikle Amr avret bölgesini hemen kapatmaya çalışmıştır. O sırada Hz. Ali yüzünü ondan çevirmiştir. Bunu fırsat bilen Amr kalkıp oradan uzaklaşmıştır. Büsr'ün başına gelen bu benzer olay Amr'dan daha sonra vuku bulduğu da belirtilmektedir.¹⁴⁹

Birçok kaynakta belirtildiği üzere Büsr b. Ebû Ertât'ın Sıffin Savaşı öncesi ve sonrasında da Muâviye tarafında olduğu ve lehinde görev icra edenlerin içerisinde de yer edindiği aşîkârdır.¹⁵⁰ Ayrıca yine Minkarî'de Büsr b. Ebû Ertât Muâviye'nin has

¹⁴⁶ Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, ed. Mehmet Azimli, terc. Cemalettin Saylık, s. 387-389.

¹⁴⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Ali Şîrî, c. 7, s. 292-293.

¹⁴⁸ Aycan, “Nadr b. Hâris”, c. 32, s. 280-281.

¹⁴⁹ Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, ed. Mehmet Azimli, terc. Cemalettin Saylık, s. 356; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah..., c. 10, s. 518-51.

¹⁵⁰ Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, ed. Mehmet Azimli, terc. Cemalettin Saylık, s. 431 İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî (ö. 245/860), *el-Muhabber*, s. 293; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, thk. Şuayb el-Arnâvut, s. 268, 527; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, thk. Ömer..., c. 3, s. 547. Ayrıca Muâviye b. Ebû Süfyan, tarafında yer alan diğer meşhur sahabe ve askerler şunlardır: Amr b. el-Âs es-Sehmî ve oğlu Abdullah, Mesleme b. Mahalled, Fedâle b. Ubeyd el-Ensârî, Nu'man b. Beşir, Muâviye b. Hudeyc el-Kindî, Ebû Gâdiye el- Cühenî (Ammâr b. Yâsir'i öldürdüğü söylenen kişi), Habîb b. Mesleme el-Fihri, Ebû el- A'ver es-Selemî...

adamları arasında geçtiği belirtilmektedir.¹⁵¹ Sancaktarlık görevinde bulunan şahsiyetlerin arasında yine Büsr'ün varlığına da şahit olunmaktadır.¹⁵²

Muâviye b. Ebû Süfyân bazı yetenekli adamlarını etrafında toplayarak istişarede bulunmuştur. İstişare sonucu Hz. Ali'nin önemli bazı adamlarına karşı bazı hamleler gerçekleştirmeyi kararlaştırdılar. Buna göre Büsr b. Ertât, Kays b. Sa'd'a karşı harp edecektir.¹⁵³ Büsr ile Kays üçüncü günde karşı karşıya gelecektir. Nihayet o gün gelmiş ve Kays, Büsr'ün süvarileriyle kıyasıya vuruşmuştur. Büsr b. Ebû Ertât, Kays'la vuruşmadan evvel şu beyitleri dile getirir:

“Ben kadri büyük Ertât'ın oğluyum ve nesebim Ğalib b. Fihri'ye dayanır.

Savaştan kaçmak Büsr'ün âdeti değildir. Bugün düşmanı eksiltmeden geri dönmeyeceğim.

Keşke ömrümde düşmanım hakkında gayemi gerçekleştirebilsem.”

Dile getirilen bu beyitlerden sonra ikisi arasında vuruşma devam etmiştir. Büsr, Kays'a bir darbe vurmuş lakin Kays karşı bir hamleyle onu geri püskürtmüştür. Her iki taraf geri çekilince Kays'ın üstünlüğü ağır basmıştır.¹⁵⁴

Tahkim meselesinde Büsr b. Ebû Ertât'la ilgili dikkatimizi çeken başka bir hususu da belirtmek icab edecektir. Bu bilgi Büsr'ün bir başka yönünün de anlaşılması adına faydalı olacaktır. Tahkim olayında Büsr'ün şöyle dediği belirtilmektedir: “Muâviye mütareke müddetine rıza gösterdi, sözümü dinlerse bu müddeti kısaltсын.” Ayrıca Büsr'ün Şam ehline gönderdiği bir mektubunda; “Vallahi bu mütarekeyi reddederseniz Iraklılara katılır ve size karşı onların kuvvetlerinden biri olurum. Ben iki tarafa karşı savaşmaktan imtina ettiysem bu barışın gerçekleşmesi içindir.” şeklinde yazınca Muâviye de ona; “Ey Büsr! Yaptığın iyilikle bize minnet mi ediyorsun?” diyerek cevap verir.¹⁵⁵ Muhtemelen Büsr de savaşın uzamasından sıkılmıştır. Her iki taraftan birçok kişi de Büsr'le aynı kanaate varmışlar ve bir an önce savaşın bitmesini arzu etmişlerdir. Muâviye taraftarlarından tahkim metnine şahitlik edenlerin içerisinde

¹⁵¹ Minkarî, **Vak'atu Sıffîn**, ed. Mehmet Azimli, terc. Cemalettin Saylık, s. 52.

¹⁵² Minkarî, s. 356-357.

¹⁵³ Minkarî, s. 358-359.

¹⁵⁴ Minkarî, s. 360.

¹⁵⁵ Minkarî, s. 427-428.

başta Büsr b. Ebû Ertât'ın ismini görüyoruz.¹⁵⁶ Hz. Ali taraftarlarından tahkim metnine şahitlik edenlerin sayısının çok olduğunu belirtmemiz gerekir. Şahitlerin listesine bakıldığında, birinci dereceden çocukları, akrabaları ve etrafındaki meşhur komutan ve askerler yer almaktadır.¹⁵⁷

Sıffîn Savaşı'yla ilgili rivayetlere bakıldığında Büsr b. Ebû Ertât'ın bu savaşta Şam ordusu içerisinde Muâviye'ye bağlı kuvvetlerin içinde aktif bir şekilde rol aldığı ve Irak ordusuna karşı savaştığı açıkça görülmektedir.

---

¹⁵⁶ Minkarî, s. 431.

¹⁵⁷ Minkarî, s. 430-431.

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. EMEVÎLER DÖNEMİ BÜSR B. EBÛ ERTÂT

2.1.1. Muâviye b. Ebû Süfyân Dönemi

Büsr b. Ebû Ertât'ın en etkili olduğu dönemlerin başında Muâviye b. Ebî Süfyân dönemi gelmektedir. Muâviye'nin hilafeti süresince emri altında birçok görevde yer almış ve Muâviye'nin en has adamlarından birisi olarak tarihte yerini almıştır.

2.1.1.1. Büsr'ün Hicaz ve Yemen'e Yapılan Seferlerdeki Rolü

Hiz. Osman'a karşı derin sevgi duyan Büsr b. Ebû Ertât, daha sonraki süreçlerde Hiz. Osman'ın kan talebinde bulunan Muâviye b. Ebû Süfyân'a katılmıştır. Varlığı süresince Emevi saltanatına özellikle Muâviye'ye karşı fedâkar olan Büsr, hizmet noktasında elinden gelen her türlü çabayı sarf etmiştir.

Hicri 40. Yılı (m. 660-661)¹⁵⁸ içerisinde Muâviye b. Ebû Süfyân, Büsr b. Ebû Ertât'ı üç bin kişiden oluşan birliği Hicaz'a doğru yola çıkarmıştır.¹⁵⁹ O esnada Hiz. Ali tarafından Medine'de vali olarak görevlendirilmiş olan sahâbî Ebû Eyyüb el-Ensârî bulunmaktadır (ö. 49/669). Büsr b. Ebû Ertât'ın Medine'ye geldiğini işiten Ebû Eyyüb Kûfe'ye doğru Hiz. Ali'nin yanına kaçmıştır. Büsr o an hiç kimseye çarpışmadan direk mescide girerek minbere çıkmış ve oradaki halka şunları söylemiştir: “Ey Dinar, ey Neccar, ey Züreyk, (Zikredilen isimler Ensâr'ın aile büyüklerinin isimleridir.) ey ceddin, ey ceddin! Dün sana biat etmiştim fakat bugün neredesin?” (Bu sözlerinden Hiz. Osman'ı kastettiği belirtilmektedir.) diyerek sözlerine devam etmiştir: “Vallahi eğer Muâviye bana tavsiyede bulunmamış olsaydı burada onun yaşına gelmiş tek bir adamı sağ bırakmazdım.”¹⁶⁰ Diğer bir rivayette ise Büsr'ün mescide girmesine izin vermeyen bir kişinin olduğu, hatta engel olmak için kapıyı kapattığı belirtilmektedir. Lakin o kişinin net olarak bilinmediği, hakkında

¹⁵⁸ Takiyüddîn, **el-İkdu's-semîn...**, thk. Muhammed..., c. 3, s. 199; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'**, thk. Şuayb el-Arnâvut, c. 3, s. 137.

¹⁵⁹ Berzencî, **Sahîh ve Zayıf Tarîh-i Taberî**, c. 8, s. 873; İbn Devâdârî, **Kenzü'd-dürer ve câmi'u'l-ğurer**, s. 33; İbn Hubeyre, **el-İfsah an Meani's-Sıhah**, c. 7, s. 39; Taberî, **Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk**, thk. Muhammed Ebu'l Fazl İbrahim, c. 5, s. 176; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'**, thk. Şuayb el-Arnâvut, c. 3, s. 137.

¹⁶⁰ Berzencî, **Sahîh ve Zayıf Tarîh-i Taberî**, c. 8, s. 873; İbnü'l-Esîr, **(el-Kâmil fi't-târîh Tercümesi)**, trc. Beşir Eryarsoy..., c. 3, s. 237.

farklı isimlerin zikredildiği ve bu kişinin Esved falan oğlu adında biri olduğu söylenilmektedir.¹⁶¹ Ancak bu kişinin hangi Esved ve kimlerden olduğu hakkında pek ittifak yoktur. Hakkında ihtilaf edilen iki isimden birincisi Esved b. Ebû el-Bahterî b. Hişam b. Hâris el-Esed olduğu belirtilmektedir. Ebû Naim, İbn Mendehe ve İbnü'l-Esîr'e göre ikinci ismin ise Esved b. Ebû el-Bahterî b. Huveylid olduğu zikredilmektedir.¹⁶² Büsr b. Ebû Ertât daha sonra Selemeoğulları'na haber göndermiş ve demiş ki: "Vallahi bana Câbir b. Abdullah'ı (ö. 78/697) teslim etmediğiniz müddetçe sizin can güvenliğiniz söz konusu değildir." Bu sözlere binaen Câbir b. Abdullah Resûlullah'ın (sav) hanımlarından Ümmü Seleme'nin (ö. 62/6819) yanına varır ve şöyle demiştir: "Bu konuda ne düşünürsün? Böyle bir biati yapmak gerçekten delalettir fakat öldürülmekten de korkuyorum." Câbir'in bu sözlerine karşılık Hz. Ümmü Seleme annemiz şöyle cevap vermiştir: "Bence biat etmen uygun olur. Ben şahsen oğlum Ömer'e ve damadım İbn Zem'a'ya biat etmeleri için öğütte bulundum." Ümmü Seleme'nin tavsiyesinden sonra Câbir b. Abdullah, Büsr b. Ebû Ertât'a gitmiş ve biat etmiştir.¹⁶³ Bir başka kaynakta geçen ifadeye göre kumandan Büsr b. Ebû Ertât, Câbir b. Abdullah'ın biatı gerçekleşmeden kimsenin biatını kabul etmeyeceğini söylemiştir.¹⁶⁴

Belirtildiğine göre Büsr b. Ebû Ertât Medine sakinlerine: "Sizin şu şehriniz Peygamber'in, eşlerinin ve ondan sonra Peygamber'e tâbi olup hidayet yolu bulan halifelerinin hicret yurdu"dur," diye de seslendiği belirtilmektedir.¹⁶⁵ Yine Büsr'ün Medine'de bir ay kadar kaldığı, Hz. Osman'a yardım etmeyenleri öldürdüğü, bazı evleri yaktırdığı, daha sonra ise Mekke'ye doğru gittiği belirtilmektedir.¹⁶⁶ O sıralar Mekke'de bulunan Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 42/662-63) kendisinin Büsr tarafından öldürülebilme ihtimalinden dolayı oradan kaçmıştır. Muhtemelen Muâviye'nin isteği doğrultusunda, halkın içinde, ilk önce sözü geçerli büyük sahâbîlerin biatını almaya çalışmıştır. Çünkü Muâviye için bu yol biat konusunda kestirme bir yol olarak düşünülmüştür. Büsr b. Ebû Ertât özellikle Mekke ve Medine'de sahâbelere baskı

¹⁶¹ İbn Hacer, *el-İsabe fî temyizi's-sahabe*, s. 222.

¹⁶² Takîyüddîn, *el-İkdu's-semîn...*, thk. Muhammed..., c. 3, s. 199.

¹⁶³ Berzenci, *Sahîh ve Zayıf Tarîh-i Taberî*, c. 8, s. 873; İbnü'l-Esîr, (*el-Kâmil fi't-târîh Tercümesi*), trc. Beşir Eryarsoy..., c. 3, s. 237; Kandemir, "Câbir b. Abdullah", c. 6, s. 530-532.

¹⁶⁴ Kandemir, "Câbir b. Abdullah", c. 6, s. 530-532.

¹⁶⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-eş'râf*, thk. Süheyl Zekkâr ve Riyâd Ziriklî, c. 2, s. 454.

¹⁶⁶ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, thk. Muhammed..., c. 5, s. 176; İbnü'l-Esîr, (*el-Kâmil fi't-târîh Tercümesi*), trc. Beşir Eryarsoy..., c. 3, s. 237; Özeydin, "Büsr b. Ebû Ertât", c. 6, s. 494.

yoluyla itaatlerini almaya çalışmıştır. Daha önce adını zikrettiğimiz bazı meşhur sahâbiler Muâviye'ye biat etme taraftarı değillerdi. Hele biat baskı yoluyla olunca çoğu kişi yeri geldiğinde can korkusundan dolayı bulundukları yerden kaçmıştır. Özellikle Câbir b. Abdullah, Ebû Mûsâ el-Eş'arî gibi büyük sahâbiler, gönülleri Muâviye'den yana değillerdi. Özellikle Büsr b. Ebû Ertât gibi Ümeyyeoğulları'na karşı sadık, fedakâr ve atılgan birisini devreye koymak biatı kaçınılmaz kılmıştır. Büsr tarafından baskı yoluyla gerçekleştirilen biatlar gönülsüz ve istenmeden yapılmıştır.¹⁶⁷ Haccâc (ö. 95/714) ve Müslim b. Ukbe (ö. 61-2/683) gibilere kıyas edilen rivayetlere göre Büsr b. Ebû Ertât biat konusunda kimseyi affetmemiş ve bunun için gerekli her türlü şiddete başvurmuştur.¹⁶⁸ Büsr Mekke'de kaldığı süre zarfında zoraki biatlara devam etmiş ve daha sonra Yemen'e yönelmiştir.¹⁶⁹ O sıralar Yemen'de Hz. Ali tarafından görevlendirilen Ubeydullah b. Abbas (ö. 58/678) vali olarak görev yapmaktaydı. Ubeydullah da Büsr'ün geleceğini duyar duymaz Kûfe'ye doğru Hz. Ali'nin yanına gitmiştir.¹⁷⁰ Hz. Ali Yemen'de kendi yerine vekil olarak daha önce Abdullah b. Abdu'l-Meddân el-Hârisî'yi bıraktığı, Büsr b. Ebû Ertât'ın onu ve oğlunu da öldürdüğü belirtilmektedir.¹⁷¹ Aynı zamanda Ubeydullah b. Abbas'ın Abdurrahman ve Kusam adındaki iki oğlunu da öldürtmüştür.¹⁷² Belirtildiğine göre bu iki çocuk çölde bulunan, Kinane kabilesine mensup bir kişinin yanında bulunuyordu. Büsr bu iki çocuğu öldürmek istediğinde Kinaneli adam Büsr'e; "Bu günahsız iki çocuğu neden öldürüyorsun? Eğer onları gerçekten öldürecekse beni de onlarla beraber öldür! " demiştir. Büsr b. Ebû Ertât'ın iki çocuğu öldürdükten sonra bu Kinaneli adamı

¹⁶⁷ Kandemir, "Câbir b. Abdullah", c. 6, s. 530-532.

¹⁶⁸ Özaydın, "Büsr b. Ebû Ertât", c. 6, s. 494.

¹⁶⁹ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, thk. Muhibiddîn Ebû Saîd, c. 37, s. 477; İbn Devâdârî, Seyfüddîn Ebû Bekr b. Abdillâh b. Aybek ed-Devâdârî (ö. 736/1336'dan sonra), *Kenzü'd-dürer ve câmi'u'l-ğurer*, s. 33; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvut, c. 3, s. 137.

¹⁷⁰ Halife b. Hayyât, *Tarihu Halife b. Hayyât*, thk. Dr. Ekrem Diyau'l-Amri, s. 200; Karahan, "Ubeydullah b. Abbâs", c. 42, s. 18; s. 38;

¹⁷¹ İbn Hubeyre, *el-İfsah an Meani's-Sihah*, c. 7, s. 39; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, thk. Muhibiddîn Ebû Saîd, c. 37, s. 477; İbn Zebrü'r-Reb'i, *Tarihu Mevlidi'l-Ulema ve Vefeyatihim*, thk. Dr. Abdullah b. Ahmed b. Süleyman Hamed, c. 5, s. 139; İbn Hacer, *el-İsabe fi temyizi's-sahabe* s. 138; Zehebî, *el-İber fi haberi men ğaber*, s. 46; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvut, c. 3, s. 137.

¹⁷² İbn Hubeyre, *el-İfsah an Meani's-Sihah*, c. 7, s. 39; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, thk. Muhibiddîn Ebû Saîd, c. 37, s. 477; İbnü'l Kelbî, Ebû'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kelbî el-Kûfî (ö. 204/819 [?]), *Cemheretü'n-neseb*, s. 27; İbn Zebrü'r-Reb'i, Ebu Süleyman Muhammed b. Abdullah b. Ahmed (338/949), *Tarihu Mevlidi'l-Ulema ve Vefeyatihim*, thk. Dr. Abdullah b. Ahmed b. Süleyman Hamed, c. 5, s. 139; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvut, c. 3, s. 137. Özaydın, "Büsr b. Ebû Ertât", c.6, s. 494; Karahan, "Ubeydullah b. Abbâs", c. 42, s. 18.

da öldürdüğü söylenilmektedir. Başka bir rivayette ise adamın bu iki çocuğu korumak adına kılıcını çektiği ve öldürülünceye kadar Büsr'ün adamlarıyla çarpıştığı da belirtilmektedir. Çocukların öldürülmesine şahit olan Kinaneli bir kadın ise Büsr'e hitaben; "Ey adam! Erkekleri öldürdün fakat bu iki çocukcağızı neden öldürüyorsun? Vallahi, bu yaştaki çocuklar ne cahiliye döneminde ne de İslam'da öldürülüyorlardı. Ey Ebû Ertât'ın oğlu! Küçük çocukları öldürten, yaşlıları katleden, merhameti insanların kalplerinden söken ve akrabalar arasındaki hukuku gözetmeyen bir iktidar son derece kötü ve zalim bir iktidardır." diyerek serzenişte bulunmuştur.¹⁷³

Belirtildiğine göre Büsr, Yemen'de Hz. Ali'ye bağlı taraftarlardan bir gurubu daha öldürmüştür. Olanları işiten Hz. Ali önce Cârîye b. Kudâme es-Sa'dî'yi iki bin ardından da Vehb b. Mes'ûd'u iki bin kişilik kuvvetle, destek için Yemen'e göndermiştir. Cârîye b. Kudâme Necrân'da Hz. Osman'ın kanını talep edenlerin bir kısmını öldürmüştür. Bunu duyan Büsr ve askerleri hemen Yemen'den kaçıp gitmişlerdir.¹⁷⁴ Cârîye Mekke'ye ulaşana dek Büsr'ü takip etmiş, oradaki Müslümanlara, "Mü'minlerin Emîri'ne biatinizi yapınız," diye seslendiğinde Mekkeliler; "O ölmüş bulunmaktadır, niye biat edelim?" şeklinde karşılık verdiklerinde, Cârîye; "Ali'nin arkadaşlarının biat ettiği kimseye biat edeceksiniz," dediğinde onlar da korkularından biat edeceklerini söylemiştir. Bu süreçte Hz. Ali şehit olmuş, çevresindekiler de Hz. Hasan'a biat etmişlerdir.¹⁷⁵

Cârîye oradan Medine'ye doğru hareket ettiği dönemde Medine'in imamı Ebû Hureyre'dir. Cârîye'nin geleceğini işiten Ebû Hureyre Medine'den kaçmayı tercih etmiştir. Cârîye b. Kudâme, Ebû Hureyre için şöyle demiştir: "Eğer o kedilerin babasını görmüş olsaydım mutlaka öldürürdüm." Medine halkı da Hz. Hasan'a biat etmişlerdir. Cârîye O günü Medine'de geçirmiş ve ertesi gün ise Kûfe'ye doğru harekete geçmiştir. Kudâme'nin gittiğini işiten Ebû Hureyre Medine'ye tekrar gelmiş ve Müslümanlara namaz kıldırma devam etmiştir. Başka bir rivayette ise Büsr b. Ebû Ertât'ın hicri 43 yılında Mekke, Medine ve Yemen seferlerinde özellikle Hz.

¹⁷³ İbnü'l-Esîr, (el-Kâmil fi't-târîh Tercümesi), trc. Beşir Eryarsoy..., c. 3, s. 237-238.

¹⁷⁴ Belâzürî, Ensâbü'l-eşrâf, thk. Süheyl Zekkâr ve Riyâd Zirikli, c. 3, s. 37; Halife b. Hayyât, Tarihu Halife b. Hayyât, thk. Dr. Ekrem Diyau'l-Amri, s.200; Özaydın, "Büsr b. Ebû Ertât", c. 6, s. 494.

¹⁷⁵ Taberî, Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk, thk. Muahammed..., c. 5 s. 176.

Osman’ın katlinde parmağı bulunan veya onun öldürülmesine göz yuman, ona destek vermeyip yardım etmeyenleri de öldürdüğü belirtilmektedir.¹⁷⁶

Ubeydullah b. Abbâs’ın öldürülen Abdurrahman ve Kuşam adındaki iki çocuğun annesi Ümmü’l-Hakem Cücevriye binti Huveylid b. Kâriz veya bir diğer rivayete göre ise Âişe binti Abdullah b. Abdü’l-Meddân olduğu belirtilmektedir.¹⁷⁷ Çocukları öldürülen kadının çılgına döndüğü ve dengesini kaybettiği söylenilmektedir. Kadının gittiği yerlerde ağıtlar yaktığı ve ağlayarak şiirler okuduğu söylenilmektedir.¹⁷⁸ Kadının dile getirdiği beyitlerden bazı örnekler şöyledir:

“İşte! Kim bu iki evladım için hisseder?

Onlar yakut taşlarından saçılmış gibiler.

İşte! Kim bu iki evladım için hisseder?

Kalbim ve kulağım çalındı bugün benden.

İşte! Kim bu iki evladım için hisseder?

Bana Büsr ’ün yaptığını söylediler pek inanmadım,

Sözlerinden ve yaptıkları iftiradan,

Çocuğumun boynuna şefkatle yaslanıyorum.

İşte günah bu şekilde işlenir.

İki çocuğunu kaybetmiş olduktan sonra.”¹⁷⁹

---

¹⁷⁶ Taberî, c. 5 s. 176.

¹⁷⁷ Karahan, “Ubeydullah b. Abbâs”, c. 42, s. 18.

¹⁷⁸ İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, thk. Muhibiddîn Ebû Saîd, c. 37, s. 477; İbnü’l-Esîr, (**el-Kâmil fi’t-târîh Tercümesi**), trc. Beşir Eryarsoy..., c. 3, s. 238.

¹⁷⁹ İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdî el-Basrî (ö. 321/933), **el-İştikak**, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, s. 116.

Hız. Ali, Bûsr b. Ebû Ertât için “Allah’ım O’nun dinini ve aklını gider,” şeklinde bedduada bulunmuş ve gerçekten Bûsr ileriki yaşlarda aklını oynatmış ve dengesini kaybetmiştir.¹⁸⁰

Daha önce de kısaca bu hususa değinmiştik lakin İbn Kelbî’den alınan diğer bir rivayette de, Bûsr’ün Yemen seferi esnasında Abdullah b. Abdu’l-Meddân ve oğlu Malik’i de öldürdüğü belirtilmektedir.¹⁸¹ Onlar için de birkaç beyit dile getiren kişi ise Abdullah b. Ca’fer b. Ebû Talib’dir. Tabi burada Abdullah b. Cafer, Mâlik b. Abdullah b. Abdü’l-Meddân’la arkadaşlığının bulunduğu, ayrıca aynı zamanda Mâlik’in kız kardeşinin Ubeydullah b. Abbas’la evli olduğu, bu yüzden akrabalık bağının da varlığı söz konusudur. Abdullah b. Ca’fer’in dile getirdiği şu beyitler yukarıdaki cümleleri destekler mahiyettedir:

“Şayet Kureyş beni ayıplamasaydı,

Benî Abdü’l-Meddân için ağlardım.

Onlar acı çekmede insanların en şiddetlisidir.

Onlar şeref üzerine bina olanlardır.

Yemen ehlinden kimseleri,

Kendinden önceki atalarından bilirim.”

Rivayete göre Abdullah b. Ca’fer, bu beyitleri evine girdiğinde okumuştur.¹⁸²

2.1.1.2. Bûsr’ün Basra’ya Vali Tayin Edilmesi

Hız. Hasan ve Muâviye arasındaki uzlaşma takriben hicri 41. yılının Recep ayı başlarına tekabül ettiği belirtilmektedir.¹⁸³ Bu uzlaşma sonrası Hümrân b. Ebân

¹⁸⁰ İbnü’l-Esîr, (el-Kâmil fi’t-târîh Tercümesi), trc. Beşir Eryarsoy..., c. 3, s. 239.

¹⁸¹ İbn Asâkir, Târîhu medîneti Dımaşk, thk. Muhibiddîn Ebû Saîd, c. 37, s. 477; İbn Hacer, el-İsabe fi temyizi’s-sahabe, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcud ve Ali Muhammed Muavvîd, s. 138; İbn Hubeyre, el-İfsah an Meani’s-Sıhah, c. 7, s. 39; İbn Zebrü’r-Reb’i, Tarihu Mevlidi’l-Ulema ve Vefeyatihim, thk. Dr. Abdullah b. Ahmed b. Süleyman Hamed, c. 5, s. 139; Zehebî, el-İber fi haberî men ğaber, s. 46; Zehebî, Siyeru a’lâmi’n-nübelâ’, thk. Şuayb el-Arnâvut, c. 3, s. 137.

¹⁸² İbn Hacer, el-İsabe fi temyizi’s-sahabe, thk. Âdil..., s. 138.

¹⁸³ Berzencî, Sahîh ve Zayıf Tarîh-i Taberî, c. 4, s. 17; Safvet, Cemheretu Resaili’l-Arab fi Usuri’l-Arabiyye, c. 2, s. 29.

Basra'ya saldırmış ve orayı hâkimiyeti altına almıştır. Bu olay sonrası Muâviye, Büsr b. Ebû Ertât'ı Basra'ya vali tayin etmiş¹⁸⁴ ve Ziyâd b. Ebîh'in çocuklarının öldürmesi talimatını vermiştir. Çünkü Ziyâd b. Ebîh, Hz. Ali tarafından daha önce Fars bölgesine vali olarak tayin edilmişti.¹⁸⁵ Basra'ya varan Büsr b. Ebû Ertât mescitte minbere çıkmış¹⁸⁶ ve Hz. Ali'ye hakaret ederek oradaki millete şöyle demiştir: “Allah aşkına sizden biriniz, gerçekten ben doğruysam beni tasdik etsin veya yalanlayıversin.” Ebû Bekre ayağa kalkar ve ona “Allah şahit olsun ki biz seni yalancı bir kimse olarak tanımaktayız,” dedikten sonra Büsr'ün, onun boğulmasını emrettiği belirtilmektedir. Tam o sırada Ebû Lü'lü' ed-Dabbî olaya müdahale etmiş ve Ebû Bekre'nin boğulmasına engel olmuştur. Bundan ötürü Ebû Bekre, Ebû Lü'lü' ed-Dabbî'ye yüz cerib¹⁸⁷ verdiği belirtilir.

Ebû Bekre'ye Büsr'e karşı niye böyle davrandığını sorduklarında, “O bize Allah adına yemin ettirip nasıl olduğunu soruyor, biz ona doğruyu söylemeyelim mi?” cevabını vermiştir.¹⁸⁸

Daha sonraları Muâviye, Ziyâd b. Ebîh'e yazdığı bir mektupta ona “Elinde bulunan zekât mallarından arta kalanlarını bana gönder,” dediği belirtilmektedir. Bu mektuba karşı cevap olarak Ziyâd'ın, “Bende hiçbir şey kalmamıştır. Bu malları gerekli yere harcadım. Bir kısmını da buraya yerleşen kabilelere dağıttım ve kalanları -Allah rahmet eylesin- Müminlerin Emîri'ne gönderdim.” şeklindeki cevabı üzerine Muâviye ona; “Buraya gel, aramızda bir hususu halletmeye çalışalım. Eğer sen görevinde doğru dürüst davranmışsan mesele yoktur, yerine geri dönersin,” diye haber göndermiştir. Ziyâd onun yanına gitmek istemeyince, Muâviye, Büsr b. Ebû Ertât'a talimat vererek Ziyâd'ın Ubeydullah, Abdurrahman ve Abbâd adındaki en büyük çocuklarını yanında rehine tutmasını ve Ziyâd'a şöyle bir mektup yazmasını istemiştir: “Ya Müminlerin Emîri'ne varırsın ya da oğullarını öldürürüm.” Ziyâd b. Ebîh Büsr'ün

¹⁸⁴ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, thk. Muhammed..., c. 9, s. 194; Berzencî, *Sahîh ve Zayıf Târîh-i Taberî*, c. 4, s. 17; Ahmed el-Cabirî, *Fethü'l-Menân bi'sîret-i Emîrül-Mü'minin Muâviye b. Ebî Süfyân*, s. 172; Özaydın, “Büsr b. Ebû Ertât”, c. 6, s. 494.

¹⁸⁵ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, thk. Muhammed..., c. 9, s. 194; Berzencî, *Sahîh ve Zayıf Târîh-i Taberî*, c. 4, s. 17; Yılmaz Gömbeyaz, “Ziyâd b. Ebîh (Hayatı – şahsiyeti – devlet adamlığı)”, s. 254.

¹⁸⁶ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, thk. Muhammed..., c. 5, s. 167. İbnü'l-Esîr, c. 3, s. 264.

¹⁸⁷ *Cerîb*, daha çok hububat için kullanılmakta olan bir ölçü birimidir. Arap bölgelerinde kullanımı yaygın olan ve takriben 216 litre olan bir ölçüdür.

¹⁸⁸ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, thk. Muhammed..., c. 5, s. 168; c. 9, s. 15. İbnü'l-Esîr, (*el-Kâmil fi't-târîh Tercümesi*), trc. Beşir Eryarsoy..., c. 3, s. 264.

gönderdiği bu tehdit dolu mektubuna şöyle cevap vermiştir: “Yüce Allah benim ile adamın arasında hükmünü vermedikçe yerimden kıpırdamayacağım. Eğer çocuklarımı öldürecek olursan nasıl olsa dönüş Allah’adır ve orada hesabımızı göreceğiz. Zulmedenler yakında nasıl bir inkılâba uğrayıp devrileceklerini bileceklerdir,”¹⁸⁹ diye cevap vermiştir.

Ziyâd’ın göndermiş olduğu bu mektup Büsr’e ulaştığında, Büsr Ziyâd’ın çocuklarını öldürmek istemiş lakin onun yanına daha önce de ismini zikrettiğimiz Ebû Bekre gelmiş ve ona; “Kardeşimin çocuklarını günahsızca alıp öldürmek istiyorsun. Hâlbuki Hz. Hasan, Muâviye ile Ali’nin adamlarının kanlarının emân ile korunacağı üzerine anlaşma yapmış bulunmaktadır. Bundan dolayı senin onları öldürmeye hiçbir hakkın yoktur,” diyerek sitem etmiştir. Belirtildiğine göre Büsr b. Ebû Ertât, Muâviye’den herhangi bir talimat gelmeden Ziyâd’ın oğullarını öldürmeye kararlı olduğu zikredilmektedir.¹⁹⁰ Ebû Bekre, o sıralar Kûfe’de bulunan Muâviye’nin yanına gider ve ona; “Ey Muâviye! Müslümanlar sana biat ederken çocukları öldüresin diye biat etmediler” der. Bu sitemin ardından Muâviye, “Ne oluyor ey Ebû Bekre?” diye sorunca Ebû Bekre; “Büsr, Ziyâd b. Ebîh’in çocuklarını öldürmek istiyor” demiş, Muâviye de Büsr’e bir mektup yazarak Ziyâd’ın çocuklarının serbest bırakılmasını emretmiştir. Rivayete göre Ebû Bekre bu mektubu alıp Basra’ya vardığında Büsr’ün çocukları öldürmek için güneşin batışını beklediği, mektup kendisine ulaşınca da çocukları serbest bıraktığı belirtilir. Bu duruma şahit olan halk hep birlikte tekbir getirmeye başlamıştır.¹⁹¹ Bütün bu olanların altı ay içinde gerçekleşmiş olması gerekir. Zira Büsr’ün Basra valiliğinin altı ay kadar sürmüştür.¹⁹²

¹⁸⁹ Taberî, *Târîhu’r-rusûl ve’l-mülûk*, thk. Muhammed..., c. 5, s. 168; Berzencî, *Sahîh ve Zayıf Târîh-i Taberî*, c. 4, s. 17-18; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, c. 8, s. 22; Aycan, “Ziyâd b. Ebîh”, c. 44, s. 480-482.

¹⁹⁰ Taberî, *Târîhu’r-rusûl ve’l-mülûk*, thk. Muhammed..., c. 5, s. 169; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, c. 8, s. 22.

¹⁹¹ Taberî, *Târîhu’r-rusûl ve’l-mülûk*, thk. Muhammed..., c. 5, s. 169; Berzencî, *Sahîh ve Zayıf Târîh-i Taberî*, c. 4, s. 18; İbnü’l-Esîr, *(el-Kâmil fi’t-târîh Tercümesi)*, trc. Beşir Eryarsoy..., c. 3, s. 265; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, c. 8, s. 22; Aycan, “Ziyâd b. Ebîh”, c. 44, s. 480-482.

¹⁹² Belâzürî, *Ensâbü’l-eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr ve Riyâd Ziriklî, c. 5, s. 190.

2.1.1.3. Rum Diyarına Yapılan Seferlerde Büsr b. Ebû Ertât

Muâviye b. Ebû Süfyân döneminde başlayan İstanbul seferleri birçok sahâbînin katılımıyla gerçekleştiğine şahit olunmuştur. Yapılan bu seferlerde sahâbîlerden Büsr b. Ebû Ertât'ın da rol aldığı görülmektedir.

Dört Halife dönemi fetih hareketleriyle sınırları genişleyen İslam coğrafyası, daha sonra da mevcut otoriteler sürekli olarak genişletme arzusu taşımıştır. Özellikle Kuzey Arabistan, Kuzey Afrika, Ortadoğu ve nihayetinde Sâsânî İmparatorluğu'nun hâkim olduğu bölgeler de fethedilince, sıra Rum İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altında olan Konstantinopolis'e gelmiştir. Bizans'ın merkezî şehri olan Konstantiniyye, Müslümanlar için bu denli değerli olması elbette dinî bir argümanın neticesidir. Hadîs-i şerifte geçen “Onu fetheden komutan ne güzel komutan, onu fetheden ordu ne güzel ordudur.” ibaresindeki müjdeye mazhar olmak isteyen Müslüman liderler Rum topraklarına seferler düzenleme kararı almışlardır. Bunun için bu uğurda şehadeti de göze alan Müslüman askerler, bu şiarla zorlu hava şartlarında mevcut otoriteye itaat ederek seferlere çıkmış ve yeri geldiğinde her türlü fedakârlıkları göstermişlerdir. Emevîler döneminde toplam üç büyük İstanbul seferi yapılmış ve her sefer veya kuşatma yıllarca sürmüştür. Bilhassa Muâviye b. Ebû Süfyân döneminde iki büyük seferin yapıldığı belirtilmekte¹⁹³ ve bu seferlerde Büsr b. Ebû Ertât'ın da rol aldığı açıkça zikredilmektedir.¹⁹⁴

Vâkıdî'ye göre birinci kuşatma h. 43-44 yıllarına tekabül etmektedir. Yapılan bu seferler daha sonraki yıllarda da devam etmiş ve yedi yıl kadar da sürmüştür. Yukarıdaki tarihi genelde Vâkıdî belirtmiş olsa da ileride de ayrıntılı olarak değinilecektir. Lakin bu tarihler pek itibar görmemiştir. Muhtemelen bu tarihler İstanbul kuşatmasından önce Anadolu'nun muhtelif bölgelerine yapılan seferlerin tarihleridir. Hedef İstanbul'un fethi olduğunda, öncesi yapılan tüm hazırlıklar ve seferler İstanbul kuşatmasına yönelik belirtilen tarihler içerisine dâhil edilmiştir. Vâkıdî'nin h. 43 veya h. 44 yılında deniz seferinin yapıldığı veya başladığını belirten görüşü çok erken tarihlerdir.¹⁹⁵ Belirtilen bu erken tarihleri kabul edenler olsa da,

¹⁹³ Yılmaz, “Müslümanların İstanbul Kuşatmaları - ilimge”.

¹⁹⁴ Ebû Zûr'a ed-Dımaşkî, **et-Târîh**, thk. Şükrullah b. Ni'metullah el-Kûcânî, s. 690; Muhammed Ahmed İsmâil el-Mukaddem, **Silsiletü uluvvü'l-himmeti**, c. 13, s. 8.

¹⁹⁵ İbnü'l-Esîr, (**el-Kâmil fi't-târîh Tercümesi**), trc. Beşir Eryarsoy..., c. 3, s. 274; Özyayın, “Büsr b. Ebû Ertât”, c. 6, s. 494.

bazıları bu tarihlerin gerçeği yansıtmadığını belirtirler. Ya'kübî'ye göre bu tarihlerde Büsr b. Ebû Ertât Arap ordusunun kumandanıdır. Bu bilgiye Taberî'de katılmış lakin birçok tarihçinin bu bilgiyi kabul etmediğini de belirtmiştir.¹⁹⁶ İstanbul kuşatmasının ilki h. 46-49 (m. 666-669) yılları arasında başlamış olması daha muhtemeldir.¹⁹⁷ Lakin kuşatmanın hicri 69 yılında yapıldığı görüşü daha çok kabul görülmüştür.¹⁹⁸ Çünkü Muâviye bu sefer öncesi hazırlıkların yapılmasını istemiştir. Hazırlıkların bitmesi, Muâviye'nin iktidara yeni gelmesi ve ayrıca bütün bölgelerde asayiş sağlaması adına yapılan faaliyetler sonrasında seferlerin başladığı kabul edilirse, sefer başlangıç tarihinin h. 46-49 yılları olması daha mantıklı görülmektedir. Aslında miladi 668 yılı öncesi yapılan hazırlıklar kuşatma öncesi için Anadolu'ya ordu gönderilmesiyle başlamıştır. Ordu komutanlığına atanan Fedâle b. Ubeyd el-Ensârî (ö. 53/673) ve beraberindeki ordu İstanbul üzerine doğru gönderilmiştir.¹⁹⁹ Fedâle Malatya'nın batısından başlayarak İstanbul'a doğru hareket etmiştir. Devletin kurucusu ve başkanı Muâviye b. Ebû Süfyân'ın gönderdiği destek kuvvetlerle, ordu kış aylarını İstanbul'da geçirmiştir. Fedâle'ye daha sonra bahar aylarında daha donanımlı ve tecrübeli askerlerden oluşan destek kuvvetin gönderildiği bilinmektedir.²⁰⁰ Büyük ihtimalle gelen destek kuvvetlerin içinde Süfyan b. Avf ve Büsr b. Ebû Ertât gibi tecrübeli kumandanlar, destek kuvvetlerini komuta etmektedir. Çünkü kaynaklarda hicri 50. ve 52. yıllarda Bizans topraklarındaki gazaların kuşatmalarında ve çarpışmalarında Büsr b. Ebû Ertât'ın Süfyân b. Avf el-Ezdî'yle beraber mücadele ettiği ve kendilerine bağlı birlikleri komuta ettiği görülmektedir.²⁰¹ Bir başka kaynaktaki rivayete göre Büsr'ün Rum diyarına yapılan gazâ seferlerinin ilklerinden biri olan Abdurrahman b. Hâlid b. Velîd'le birlikte sefere çıktığı ve ona destek verdiği de belirtilmektedir.²⁰² Ayrıca Büsr sefer öncesi bazı yerlerin alınmasında da Abdurrahman'a da destek verdiği de zikredilmektedir. Yine Ya'kübî'ye göre m. 667 yılında Büsr b. Ebû Ertât Malatya'nın

¹⁹⁶ Uçar, "Müslümanlar'ın İstanbul'u Fethetmek İçin Yaptıkları İlk Üç Muhasara", s. 3.

¹⁹⁷ Çavuşoğlu, "İlk Dönem İslâm Tarihinde Deniz Seferleri ve Donanma", s. 12.

¹⁹⁸ Efendioğlu, "Sahâbe Dönemi İstanbul Seferleri", s. 137.

¹⁹⁹ Efendioğlu, s. 137; Kandemir, "Fedâle b. Ubeyd", c. 12, s. 292-293.

²⁰⁰ Yılmaz, "Müslümanların İstanbul Kuşatmaları - ilimge".

²⁰¹ İbnü'l-Esîr, (**el-Kâmil fi't-târîh Tercümesi**), trc. Beşir Eryarsoy..., c. 3, s. 308; Ahatlı, "Süfyân b. Avf", c. 38, s. 21-22; Özaydın, "Büsr b. Ebû Ertât", c. 6, s. 494; Yenice, "Hz. Ali- Muâviye İhtilafının Sahnesi: Sıffin'de Muâviye Safının Biyografik Analizi", s. 18.

²⁰² Taberî, **Târîhu'r-rusul ve'l-mülûk**, thk. Muhammed..., c. 5, s. 212; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, thk. Abdullah..., c. 11, s. 164; İbnü'l-Esîr, (**el-Kâmil fi't-târîh Tercümesi**), trc. Beşir Eryarsoy..., c. 3, s. 287; Fayda, "Abdurrahman b. Hâlid b. el-Velîd", c. 1, s. 162-163.

batısındaki Hexapolis bölgesini tahrip etmiştir.²⁰³ Bu tahribin tarihine bakılırsa İstanbul kuşatmasından önce yapıldığı, kısaca güzergâh üzerinde bazı yerlerin sağlama alındığı anlaşılmaktadır. İlk seferin İstanbul kuşatmasının h. 49 yıllarında vuku bulduğu kabul edilirse, Büsr b. Ebû Ertât'ın Konstantiniyye'ye kadar gittiği ve emri altında olan birliklerle beraber Rum diyarında seferlerde bulunduğu rahatlıkla söylenebilir.²⁰⁴ İstanbul kuşatmasına yönelik Bizans kaynaklarına bakıldığında da, Vâkıdî'nin h. 43 yılı rivayeti pek itibar görülmemişe benzer.²⁰⁵ Büsr ve kendisine bağlı kuvvetler o yıl orada kışladığı, Muâviye b. Ebû Süfyan döneminde İstanbul için yapılan çoğu seferde farklı kumandanlarla beraber Büsr'ün de kumandan olarak deniz seferlerine çıktığı, İstanbul'u fethetme girişimlerine katıldığı, ayrıca bu yolda üstün cesaret ve askerî yetenekler gösterdiği belirtilmektedir.²⁰⁶ Her ne kadar müverrihlerin bazıları bu seferlerde Büsr'ün olmadığını ve Rum diyarında hiç bulunmadığını belirtmişse de bu bilgi doğru değildir. Zira İstanbul seferleriyle ilgili rivayetlerde gerek ferdî gerekse tanınmış kumandanlarla beraber Büsr'ün yer aldığı açık bir şekilde görülmektedir. *El-Kâmil fi't-tarih*'te de Muâviye'nin İstanbul seferi için büyük bir ordu hazırladığı, başına Süfyan b. Avf'ı²⁰⁷ ve beraberinde muhtemelen güvendiği sadık adamlarından Büsr b. Ebû Ertât'ı da göndermiştir. Çünkü Vâkıdî'nin belirtmiş olduğu bir rivayette h. 52 yılı yapılmış olan gazadâ Süfyan b. Avf el-Ezdî'nin o yıl Büsr'le birlikte sefere çıktığı, ona yardımcı kuvvet olarak katıldığı zikredilmektedir.²⁰⁸ Ayrıca Süfyan b. Avf yaz aylarında da birçok sefere çıkmış, bu yüzden kendisine “sâhibü's-savâif ve emîrü's-savâif” denilmiştir. Özellikle kış aylarında Büsr'le beraber piyadeler birliği kumandanlığında aktif görevde bulunmuşlardır.²⁰⁹ Belirtildiğine göre Süfyan b. Avf o yıl içerisinde ölmüş, daha sonra yerine Abdullah b. Mes'ade el-Fezârî geçmiştir.²¹⁰ Taberî'de ve birçok kaynakta, hicri

²⁰³ Uçar, “Müslümanlar'ın İstanbul'u Fethetmek İçin Yaptıkları İlk Üç Muhasara”, s. 3-6.

²⁰⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah..., c. 11, s. 156.

²⁰⁵ Uçar, “Müslümanlar'ın İstanbul'u Fethetmek İçin Yaptıkları İlk Üç Muhasara”, s. 6.

²⁰⁶ Ahmed el-Cabirî, *Fethü'l-Menân...*, s. 169-171; İbnü'l-Esîr, (*el-Kâmil fi't-târîh Tercümesi*), trc. Beşir Eryarsoy..., c. 3, s. 274; Özeydin, “Büsr b. Ebû Ertât”, c. 6, s. 494.

²⁰⁷ İbnü'l-Esîr, (*el-Kâmil fi't-târîh Tercümesi*), trc. Beşir Eryarsoy..., c. 3, s. 305.

²⁰⁸ İbnü'l-Esîr, c. 3, s. 332; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. 8, s. 63; Efendioğlu, “Sahâbe Dönemi İstanbul Seferleri”, s. 137.

²⁰⁹ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, thk. Muhammed..., c. 5, s. 234; İbnü'l-Esîr, (*el-Kâmil fi't-târîh Tercümesi*), trc. Beşir Eryarsoy..., c. 3, s. 274; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Ali Şîrî, c. 8, s. 27; Zehebî, *el-İber fi haberi men ğaber*, c. 1, s. 37; Uçar, “Müslümanlar'ın İstanbul'u Fethetmek İçin Yaptıkları İlk Üç Muhasara”, s. 10; Yenice, “Hz. Ali- Muâviye İhtilafının Sahnesi: Sıffîn'de Muâviye Safının Biyografik Analizi”, s. 18; Ahatlı, “Süfyan b. Avf”, c.38, s. 21-22.

²¹⁰ Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, thk. Muhammed..., c. 5, s. 287.

yıllara göre belirtilmiş vakıalarda hicri 51 veya 52 (m. 671-672) yılı yazında Büsr İstanbul seferinde iken o sene içerisinde Hucr b. Adî ve beraberindeki çoğu arkadaşı mevcut yönetim tarafından öldürülmüştür.²¹¹ Netice itibariyle Müslüman askerler birinci İstanbul kuşatmasında istedikleri hedefe ulaşamamıştır. Elbette hedeflerine ulaşamamalarındaki bazı sebeplere değinilecektir.

Muâviye döneminde yapılan ikinci kuşatma da birinci kuşatma gibi asıl hedefine ulaşamamıştır. Miladi 674 yılları İstanbul surları önüne gelen Müslüman askerler, tekrar kuşatma yapma teşebbüsünde bulunmuş lakin bu kuşatma ilk kuşatmaya nazaran daha uzun süreli olmuştur. Kuşatma öncesi Kapıdağ yarımadası fethedilmiş ve bir üs merkezi olarak kullanılmıştır. Kış ayları burada geçirilmiş ve bahar ayında Bizans donanmasıyla çarpışmalar gerçekleşmiştir. Üç bölüme ayrılan İslam ordusunun birinci bölümü surlar önünde Bizans askerleriyle savaşmış, ikinci bölümdekiler silah ve ekipman tedariki için geride durup ihtiyaç halinde destek takviye görevini görmüş ve son bölümdekiler de savaşa her an hazır askerî birliklerden oluşmuştur. Her ne kadar hücumlar olmuşsa da kuşatmalar genel manada karşılıklı vuruşma görünümünde geçmiştir. Bu ikinci kuşatma da daha önce belirttiğimiz gibi başarısız geçmiştir. Surların taşlardan yapılmış olup yıkılamaması ve yüksekliğinden ötürü geçilememesi, su yüzeyinde bile yanan meşhur Grejuva Ateşi'nin (Rum ateşi) Müslüman gemilerinin çoğunun yanmasına sebep olması, kış aylarına pek alışık olmayan Arap Müslümanların burada ciddi şekilde zorlanmaları, erzak eksikliği, ekipman desteğinin yetersizliği ve sıtma hastalığının ortaya çıkması gibi sebeplerle yapılan kuşatmalardan pek bir netice alınamamıştır.²¹² 678 yılına kadar süren kuşatma ve çarpışmalardan pek netice alınamadığını gören Muâviye b. Ebû Süfyân ile Bizans imparatoru arasında otuz yıl süreli barış antlaşması imzalanmıştır.

Büsr b. Ebû Ertât'ın da Ebû Müslim el-Havlânî'yle (ö. 62/681-82) beraber Rum diyarındaki İstanbul seferinde bulundukları belirtilmektedir.²¹³ Ebû Müslim el-

²¹¹ İbnü'l-Esîr, **(el-Kâmil fi't-târîh Tercümesi)**, trc. Beşir Eryarsoy..., c. 3, s. 318; Taberî, c. 5, s. 253, s. 287; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'**, thk. Şuayb el-Arnâvut, s. 138; Bozkurt, "Hucr b. Adî", c.18, s. 277-278.

²¹² Küçükspahioğlu, "Emevîler'in İstanbul'u Kuşatmaları Esnasında Bizans İmparatorluğu'nun Durumu", s. 6-7; Uçar, "Müslümanlar'ın İstanbul'u Fethetmek İçin Yaptıkları İlk Üç Muhasara", s. 19-20.

²¹³ İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, thk. Muhibiddîn Ebû Saîd, c. 27, s. 231; c. 45, s. 451; Muhammed Nasrûddin Muhammed Uveyde, **Faslu'l-Hitâb fi'z-Zühed ve'r-Rakâik ve'l-Adâb**, c.

Havlânî Bizans’a karşı yapılan sefer ve kuşatmalarda Müslüman askerlere cesaret vermiştir. Bundan ötürü kendisi üst rütbeliler tarafından öncü kuvvetlerde kumandan tayin edilmiş ve askerlerle beraber sefere gönderilmiştir.²¹⁴ Ayrıca Ebû Müslim, Sıffin Harbi’nde Muâviye’nin temsilciliğini yapmış önemli bir şahsiyettir.²¹⁵ Ebû Müslim’in İstanbul seferlerinin birinde şehit olmadan önce Büsr’e: “Ey Büsr, bu saldırılarda ölen Müslümanlar için benimle bir anlaşma yap; çünkü ben onları kıyamet günü sancağıyla beraber getirmeyi umut ediyorum,” şeklinde dediği rivayet edilmektedir.²¹⁶

Daha sonraları Büsr b. Ebû Ertât ve beraberindeki birçok askerle birlikte Rum diyarında iken bir kiliseye doğru hareket etmiştir. Arkadaşlarının sayısının yüz kadar olduğu belirtilmekte ve yolculuk esnasında Büsr’ün öncü kuvvetlerin önünden gittiği belirtilmektedir. Büsr kiliseye vardığında kapıyı kapatmış ve ortadan kaybolmuştur. Rivayete göre kilisenin içerisine doğru giren Büsr, Bizans’a bağlı otuz askerle çarpışmıştır. Bunlardan üçü Büsr tarafından öldürülmüştür. Bu çarpışma esnasında Büsr karnından yaralanmış ve bağırsakları dışarı çıkmıştır. Belirtildiğine göre Büsr bağırsaklarını eliyle tutmuş ve çarpışmaya devam etmiştir. Arkadaşları yardım için yanına ulaştığında uzun süredir Bizans askerleriyle çarpışan Büsr’de dermanın kalmadığı ve bayıldığı görülmüştür. Arkadaşları onu yerden kaldırmış, bağırsaklarını içeri koymuş ve dışarıya taşımıştır. Yapılan tedavinin ardından Büsr tekrar eski sağlığına kavuşmuştur. Rivayete göre oradaki esirler Büsr için şu sözü kullanmışlardır: “Vallahi hiçbir kadın onun gibisini doğurmamıştır.” Yine olayın akışında Büsr’ün içeride otuz askerin bulunduğunu bildiği ve kapıyı kapattığı vakit onu görenlerin, “Bu kimdir?” dediklerinde “Büsr b. Ebû Ertât’tır,” dedikleri de belirtilmektedir.²¹⁷

Birinci İstanbul kuşatmasının yapıldığı ilk yıllarda İstanbul’da kışladığı belirtilen Büsr b. Ebû Ertât, kaynakların belirttiğine göre, kuşatmanın ilk yıllarından önce Ukbe b. Nâfi’le birlikte Mağribe hareket etmiş ve Trablus’a ulaşmıştır. Bir müddet sonra İfrîkiye’de Meccâne üzerine yürümüş ve orayı da almıştır. Meccâne’de bir kale halen Büsr’ün ismini taşımaktadır.²¹⁸

1, s. 640; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvut, c. 1, s. 13; c. 4, s. 515; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, thk. Ömer..., c. 5, s. 298.

²¹⁴ Kandemir, “Ebû Müslim el-Havlânî”, c. 10, s. 196-197.

²¹⁵ Yahya ve Yüksel, “İlk Dönem Rivayetlerinde Sıffin Vakası”, s. 7.

²¹⁶ Kandemir, “Ebû Müslim el-Havlânî”, c. 10, s. 196-197.

²¹⁷ Muhammed Ahmed İsmâil el-Mukaddem, *Silsiletü uluvvü’l-himmeti*, c. 13, s. 8.

²¹⁸ Belâzürî, *Fütûhu’l-Buldân*, s. 225-226.

Emevîler döneminde özellikle Muâviye b. Ebû Süfyân'ın hâkimiyeti altında geçen süre zarfında birçok sefere imza atmış olan Büsr b. Ebû Ertât, Bizans topraklarında birkaç yıl yaz kış demeden aktif görevlerde bulunmuş, çoğu zaman kışın tamamını Rum diyarında geçirmiştir. Daha önce belirtildiği gibi Büsr'ün kumandanlık görevini isteyerek yaptığı, gösterdiği üstün fedakârlık ve cesareten açıkça anlaşılmaktadır.

2.1.1.4. Büsr, Ubeydullah b. Abbas'la Yüz yüze

Peygamber'in amcaoğlu olan Ubeydullah b. Abbas 620 yılında Mekke'de dünyaya gelmiştir. Babası Abbas'ın Hz. Peygamber'den iki veya üç yaş büyük olduğu söylenilmektedir. Annesi Ümmü'l Fazl Lübâbe binti Hâris'tir. Bu hanım aynı zamanda Peygamber'in zevcesi Meymûne'nin kız kardeşidir. Ubeydullah b. Abbas anneleri bir ağabeyi Abdullah'tan bir yaş küçüktür.²¹⁹ Peygamber'in duasına mazhar olan²²⁰ Abdullah b. Abbas ilim ve güzellikle şöhrat bulurken, Ubeydullah ise daha çok cömertliğiyle nam salmıştır. Her gün bir deve keserek ikramda bulunmuş ve bu yüzden de kendisine “Teyyârü'l-Furât” (Fırat akıntısı) benzetmesi yapılmıştır.²²¹ Emevî-Hâşimî çekişmelerinde de önemli rol oynayan Ubeydullah, Hz. Osman döneminden itibaren aktif olarak siyasetin içinde olmuştur. Hz. Ali'nin hilafetinde Yemen'de valilik (hicri 36) ve hac emirliği (hicri 39) yapmıştır. Hz. Ali şehit olana dek onunla hareket eden Ubeydullah daha sonra Hz. Hasan'ın yanında yer almıştır. Daha önce belirtildiği gibi Muâviye b. Ebû Süfyân tarafından Yemen'e gönderilen Büsr b. Ebû Ertât, Ubeydullah'ın iki çocuğunu öldürmüştür.²²² Bu olaydan dolayı çocukların babası ve daha birçok kişi Büsr'e karşı kin beslemeye başlamıştır

Kaynaklarda belirtildiğine göre bir gün Büsr b. Ebû Ertât, Muâviye b. Ebû Süfyân'ın yanında iken yanlarına Ubeydullah b. Abbas gelmiştir. Büsr'le karşılaşan Ubeydullah b. Abbas ona; “Ey şeyh! İki çocuğumu sen mi öldürdün?” diye sorduğunda

²¹⁹ İbn Sa'd, **Tabakâtü'l-kübrâ**, 2001, s. 6, s. 347; Halife b. Hayyât, **Tarihu Halife b. Hayyât**, thk. Dr. Ekrem Diyau'l-Amri, s. 234.

²²⁰ Lütfi Çakan, Eroğlu, “Ubeydullah b. Abbas”, c. 1, s. 76-79.

²²¹ Zehebî, **Târîhu'l-İslâm**, thk. Ömer..., c. 4, s. 268; Karahan, “Ubeydullah b. Abbas”, c. 42, s. 18.

²²² İbn Sa'd, **Tabakâtü'l-kübrâ**, 2001, c. 6, s. 26; İbn Hubeyre, **el-İfsah an Meani's-Sıhah**, c. 7, s. 39; İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, thk. Muhibiddîn Ebû Saîd, c. 37, s. 477; İbnü'l Kelbî, **Cemheretü'n-neseb**, s.27; İbn Zebrü'r-Reb'i, **Tarihu Mevlidi'l-Ulema ve Vefeyatihim**, thk. Dr. Abdullah..., c. 5, s. 139; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, thk. Şuayb el-Arnâvut, c. 3, s. 137; Özaydın, “Büsr b. Ebû Ertât”, c. 6, s. 494; Karahan, “Ubeydullah b. Abbas”, c. 42, s. 18.

Büsr, “Evet ben öldürdüm.” cevabını vermiştir. Buna binaen Ubeydullah b. Abbas, “Keşke o gün toprak beni senin yanında bitirseydi!” dediğinde Büsr; “ Saatini sen bitir.” diye karşılık vermiştir. Ubeydullah ona, “Kılıcın yok mu?” diye sorduğunda Büsr; “İşte kılıcım.” Büsr kılıcı Ubeydullah’a verecekken Muâviye Büsr’ün elinden kılıcı alıvermiş ve ona yönelerek; “Allah seni rezil etsin, aklını mı kaçırdın? Vallahi eğer o kılıcı alsaydı senden önce benden başlayacaktı.” dediğinde, Ubeydullah da; “Evet ben kılıcı alsaydım niyetim buydu zaten.” diye karşılık vermiştir.²²³

Ubeydullah b. Abbas’ın meselesine benzer bir başka olayı nakleden Cüveyriye b. Esmâ’nın rivayetine göre, bir gün Büsr b. Ebû Ertât Muâviye b. Ebû Süfyân’la beraber iken yanlarında Zeyd b. Ömer el-Hattâb da bulunmaktaydı. Zeyd, babası Hz. Ömer’in zevcelerinden Ümmü Gülsüm binti Ali’nin oğludur. Rivayete göre Büsr orada Hz. Ali’yi kötülemeye çalışmıştır. Büsr’ün hakaretlerine pek tahammül edemeyen Zeyd b. Ömer ona asasıyla vurmuş ve yaralamıştır. Muâviye, Zeyd b. Ömer’e dönmüş, “Sen Kureyş’ten Şam ehlinin efendisine kastettin ve ona vurdun” dedikten sonra Büsr’e yönelmiş ve ona; “Ömer’in oğlunun yanında dedesine hakaret ediyorsun. Sen onun bunlara sabretmesini mi bekliyorsun?” dediği ve sonra ikisinin de gönlünü alarak ortalığı yatıştırmıştır.²²⁴

2.1.1.5. Büsr’ün Muâviye’ye Olan İtaati

Muâviye b. Ebû Süfyân İslam tarihinin Arap dâhilerindendir. Siyasetten iyi anladığına ve çoğu zaman birçok faaliyetlerini de siyasî hamlelerle hallettiğine şahit olunmuştur. Hz. Ali’yle yapılan mücadelede Hz. Osman’ın katlini bahane ederek kan talebinde bulunmuştur. Özellikle bu kan talebi hususuyla birçok kişiyi de siyasî hamlelerle yanına çekmeyi başarmıştır. Muâviye’nin Büsr b. Ebû Ertât’ı kendi tarafına çekmesinin, bu siyasî hamlelerin etkisinin varlığı söz konusudur. Her ne kadar Büsr, Hz. Osman’ı çok sevip ve ateşli bir taraftarı olsa da tek başına faaliyetlerde bulunması söz konusu bile olamadığından fırsattan istifade birilerinin kan talebinde bulunması, hele bu şahsın Ümeyyeoğulları’ndan Muâviye b. Ebû Süfyân’ın olması, kendisini otomatikman Muâviye’nin yanında yer almasını sağlamıştır. Geniş bir çerçeveden bakıldığında birçok sahâbenin de bu siyasî hamlelerle Muâviye tarafına geçtiği

²²³ Moğultay b. Kılıç, **İkmâlü Tehzîbi’l-Kemâl**, thk. Muhammed Osman, c. 1, s. 141.

²²⁴ El-Eserî, **el-Mu’cemü’s-Sağir...**, c. 1, s. 183.

görülmektedir. Amr b. Âs ve Muğîre b. Şu'be de Muâviye'nin tarafında yer almıştır.²²⁵ Etrafındaki kişilere bakıldığında Muâviye'nin, ileride kendisinden istifade edeceği bürokrat sınıfı şimdiden kurmaya çalıştığı anlaşılabacaktır.²²⁶ Baştan beri Ümeyye taraftarı olan Büsr'ün becerisine şahit olan Muâviye onu yanına almış ve birçok yerde de kendisine görev vermiştir. Özellikle Basra'ya vali olarak atamış, bu valilikten önce ve sonra da birçok yerde de kendisini kumandan olarak tayin etmiştir. Böylelikle Büsr b. Ebû Ertât gibi savaş alanında gözünü kırpmadan canını feda edebilecek güvenilir, sadık ve itaatkâr şahsiyetleri de yanına çekmeyi başarmıştır. Muâviye dönemi olayların akışına baktığımızda Büsr itaat konusunda Muâviye'nin emrinin altında kalmış ve emri dışına da pek çıkmamıştır. Özellikle Muâviye'nin etkin siyasî politikasına bakıldığında kendine yakın hissettiği, emri altına girebilecek kimseleri de yanına çekmeyi başarmıştır. Ziyâd b. Ebîh'in çocuklarının Büsr tarafından rehin alınması, ayrıca Muğîre'nin kendisini istilhak için ikna etmesi gibi olaylar birçok kişiyi Muâviye tarafına geçirtmiştir. Şunu rahatlıkla söylemek gerekirse Muâviye halife olabilmek adına bütün siyasî, askerî ve hatta dinî argümanları da delil göstererek rakiplerini alt etmeye çalışmıştır. Böylelikle izlediği yöntemler ve ikna metotlarıyla Büsr gibi yetenekli karakterleri de yanına çekebilmeyi başarmıştır.²²⁷

2.1.1.6. Büsr'ün Şahsiyeti ve Vefatı

Büsr b. Ebû Ertât'ın şahsi hayatına dair bazı malumatların bilinmesi, kendisinin daha iyi anlaşılmasını ve daha iyi tanınmasını sağlayacaktır. Şahsi hayatına dair geniş bir bilgi yelpazesi bulunmamakla beraber, gençlik ve olgunluk yıllarına dair kısıtlı bilgiye ulaşılabilmektedir. Atık ve cesur olduğu bilinen Büsr b. Ebû Ertât, bu yönlerinin Hulefâ-yi Râşidîn ve özellikle Muâviye b. Ebû Süfyân döneminde çok belirgin olduğu gözlemlenmiştir. Râşid halifelerden özellikle Hz. Osman'a karşı derin bir muhabbet duymuştur. Sıffin Harbi'nde Hz. Ali gibi mübareze ortamında nam salmış bir şahsiyetin karşısına çıkabilecek derecede kendisine güvenmiş bir şahsiyettir. Daha çok askeri alanda ön plana çıkmış bir kişilik olan Büsr, gözü pek, atılgan ve sert karaktere sahip birisidir. Büsr hayatının çoğunu seferlerde geçirmiş ve çoğu zamanda

²²⁵ Gömbeyaz, "Muaviye b. Ebi Süfyan'ın Muhaliflerini Bertaraf Etme Yöntemleri", s. 7,18.

²²⁶ Kurt, "Muaviye b. Ebû Süfyan'ın Yönetim Anlayışı", s. 4-8.

²²⁷ Yaşaroğlu, "Bir Taktik ve Propaganda Dehası Olarak Muâviye b. Ebû Süfyân ve Hz. Osman'ın Katillerinin Sorgulanması Meselesi", s. 7-12.

süvari birliklerin başında kumandan olarak görev almıştır. Muâviye b. Ebû Süfyân'ın sadık adamlarından bir tanesidir. Birçok kaynakta Büsr'ün ölmeden evvel bunadığı veya akıl zayıflığı yaşadığı belirtilmektedir. Özellikle Muâviye b. Ebû Süfyân'ın vefatından sonra Emevî saraylarında siyasî ve askerî faaliyetlerden uzak kalarak hayatını devam ettiren Büsr, ileriki yaşlara geldiğinde kendisinde zihinsel anlamda aklî zayıflık oluşmuş ve aklî dengesini kaybetmiştir.²²⁸ Büsr b. Ebû Ertât'ın ne zaman ve nerede vefat ettiğiyle ilgili ihtilaf vardır. Ulemânın ekseriyeti Büsr b. Ebû Ertât'ın h. 86 yılında Abdülmelik b. Mervân (ö. 86/705) döneminde, Suriye'de vefat ettiğini belirtmektedir.²²⁹ Bu tarihin dışında Velîd b. Abdülmelik (ö. 96/715) döneminde vefat ettiğini söyleyenlerde olmuştur.²³⁰ Bir diğer görüş ise Büsr'ün Sıffin'de şehit düştüğü kanaatidir. Lakin bu görüşe katılmak da pek mümkün değildir. Çünkü Büsr'ün Sıffin Harbi sonrası birçok sefere çıktığı görülmektedir. Büsr'ün ölümüyle ilgili bir diğer rivayet ise kendisinin Muâviye döneminde Medine'de vefat ettiğidir.²³¹ Bu görüşün tutarlılık tarafı kaynaklardaki delillerle kıyaslandığında, gerçeği yansıtmadığı apaçık görülecektir. Büsr b. Ebû Ertât'ın vefatını h. 86 yılı kabul edilirse, Sıffin Harbi'nden sonra takriben kırk küsur sene daha yaşadığı görülmektedir. Ekseriyetin eğilimi de bu yöndedir.²³²

²²⁸ İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, c. 1, s. 436; Özeydın, "Büsr b. Ebû Ertât", c. 6, s. 496; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm**, c. 5, s. 220.

²²⁹ İbn Ebû Âsım, **el-Âhâd ve'l-mesânî**, thk. Dr. Bâsım..., c. 2, s. 139; İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî (ö. 354/965), **Meşahiru Ulemai'l-Emsar ve A'lamu Fukahai'l-Aktar**, s. 91; İbn Hibbân, **es-Sikât**, c. 3, s. 36; Safedî, **el-Vafi bi'l-Vefeyat**, thk. Ahmed Arnavut..., c. 19, s. 250.

²³⁰ Özeydın, "Büsr b. Ebû Ertât", c. 6, s. 494.

²³¹ İbn Mende ve arkadaşları, **el-Müstehrec min Kütübi'n-Nasi li't-Tezkire ve'l-Mustatarif min Ahvali'r-Rical li'l-Marife**, thk. Dr. Âmir Hasan Sabri et-Temimî, c. 1, s. 9.

²³² İbn Ebû Âsım, **el-Âhâd ve'l-mesânî**, thk. Dr. Bâsım Faysal Ahmed el-Cevâberî, c. 2 s. 139.

SONUÇ

Beni Amir b. Lüey kabilesine mensup olan Büsr b. Ebû Ertât'ın meşhur bir aileye mensup olmaması gerek ailesi ve gerekse kendisiyle ilgili erken dönemin malumatlarına ulaşmayı zorlaştırmıştır. Çocukluk yıllarıyla ilgili herhangi bir bilgiye rastlanılmazken, gençlik yıllarında katıldığı seferlerin ve savaşların bilgisine ulaşılabilmiştir. Büsr'ü tanımamıza olanak sağlayan zaman dilimleri, Hulefâ-yi Râşidîn dönemi ve özellikle Emeviler döneminin kurucusu Muâviye b. Ebû Süfyân dönemi olmuştur. Raşid Halifeler döneminde meşhur sahâbîlerin komutası altında seferlere çıkmıştır. Şam bölgesinde yavaş yavaş ön plana çıkmış bir şahsiyet olan Büsr, daha sonraki bütün aşamalarda gözde adamların listesinde yer almış ve öncü birliklerde kumandanlık yapma derecesine çıkmıştır. Bilhassa şahsi kişiliğine bakıldığında, Râşid Halifelerden Hz. Osman'a karşı beslediği muhabbet, kendisini ileriki yaşlarda nerde ve nasıl rol alacağına etki etmiştir. Hz. Osman'a karşı duyulan derin sevgiden olsa gerek, katlinin ardından Hz. Osman'ın kan diyetini savunan Muâviye b. Ebû Süfyân'ın yanında yer almıştır. Büsr, Hz. Osman'ın katlinden ve Muâviye'nin etkisinden ötürü Hz. Ali ve taraftarlarına karşı acımasız kimliğe bürünmüştür.

Hz. Ali ve Muâviye arasında vuku bulan Sıffin Savaşı'nın gözde adamlarında olan Büsr, Hz. Ali'ye karşı mübareze yapabilecek bir şahsiyet olarak tarihe geçmiştir. Büsr, Ubeydullah b. Abbas'ın çocuklarını öldürerek birçok kişinin tepkisini üzerine çekmiştir. Bu hususta Hz. Ali, Büsr'ün çocukları boğazladığını duyduğunda; "Allah'ım onun dinini ve aklını gider." şeklinde kendisine bedduada bulunmuştur. Bu iki çocuğun dışında Ziyâd b. Ebîh'in de çocuklarını da öldürecek dereceye gelmiş, lakin son anda Muâviye'den gelen talimat gereği öldürme işi gerçekleşmemiştir.

Büsr yaptıkları bütün faaliyetler ile kendisini Muâviye'nin has adamları listesine koyarken, bir kısım kesimin eleştiri oklarına da hedef olmuştur. Ayrıca Haşimi-Emevi çekişmesinde kilit rol oynayan adamların listesine Büsr b. Ebû Ertât'ı da koymak yanlış bir tespit olmayacaktır. Büsr'ün siyasi alanda çok etkin bir şahsiyet olduğu söylenilmezse de Basra valiliğinde altı ay kadar valilik yaptığı aşikârdır. Büsr'ü daha fazla ön plana çıkaran yönleri; şüphesiz askeri tecrübesi ve acımasız kimliği olmuştur. Bu yönleriyle Haccâc ve Müslim b. Ukbe gibi şahsiyetler ile kıyaslanacak

derecede bir karaktere sahip birisidir. Muâviye b. Ebû Süfyân'ın hilafeti karşısında duran –halifeliğini kabul etmeyen- şahsiyetleri bertaraf etme yolunda mücadele sarf eden şahsiyetlerden birisi de Büsr'dür. Emevi yanlısı içerisinde eleştiriye tabi tutulan, hatta bu konuda bir kısım kesimin abartılı tenkitlerine uğrayan şahsiyetlerin arasında Büsr'ü görmek mümkün olmuştur. Özellikle Şia tarafından itidal ölçüsünü geçecek şekilde aşırılığa giderek, kötü karakterli kişilerin listesine Büsr b. Ebû Ertât'ı da dâhil etmişlerdir. Bu tür kişilikler genelde bir kısım kimseler tarafından eleştirilirken, kendilerine hizmet edilen kesim açısından ise kıymetli şahsiyetler olarak görülmüştür.

Bu tür kişilikler esasen askeri ve yönetim çevresinde görevde bulunurken, görev süresince yaptıkları faaliyetlerden ötürü olumlu veya olumsuz birtakım eleştirilere maruz kalabilmiştir. Özellikle bu hususta eleştirilen karakterlerden birisi de şüphesiz Büsr b. Ebû Ertât olmuştur.

Büsr b. Ebû Ertât'ın doğum tarihi ve rivayet ettiği hadisler ayrıntılı bir şekilde değerlendirildiğinde, kendisinin bir sahâbî olarak karşımıza çıktığı görülecektir. Aynı zamanda İstanbul seferlerine iştirak etmiş şahsiyetler arasında da kendisini görmek mümkün olmuştur. Her hâlükârda Büsr, Emeviler nazarında hizmet etmiş bir şahsiyet olarak kabul edilmiş ve göz ardı edilmemiş bir şahsiyettir. Nihayetinde ömrünün son yıllarında aklını oynatmış ve Abdülmelik b. Mervân zamanında vefat etmiştir.

KAYNAKÇA

Ahmed el-Cabirî. **Fethü'l-Menân bi'sîret-i Emîrû'l-Mü'minîn Muâviye b. Ebî Süfyân**, t.y.

Apak, Âdem. **Ana Hatlarıyla İslam Tarihi 2-3** (Hulefâ-i Raşîdîn Dönemi). 9. bs. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013.

Ateş, Ali Osman. “Kusay b. Kilâb”. **TDV İslâm Ansiklopedisi**. Erişim 09 Aralık 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kusay-b-kilab>.

Avcı, Casim. “Kureyş (Benî Kureyş)”. **TDV İslâm Ansiklopedisi**. Erişim 09 Aralık 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kureys-beni-kureys>.

Aycan, İrfan. “Nadr b. Hâris”. **TDV İslâm Ansiklopedisi**. Erişim 28 Mayıs 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/nadr-b-haris>.

———. **Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebû Süfyân**. 1. bs. Ankara: Fecr Yayınları, 1990.

———. “Ziyâd b. Ebîh”. **TDV İslâm Ansiklopedisi**. Erişim 02 Nisan 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ziyad-b-ebih>.

Bağdâdî, Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam. **Kitabü'l-Emval**, thk. Halil Muhammed Heras. Beyrut: Daru'l- Fikr, t.y.

Bağdâdî, Ebü'l-Ferec Kudâme b. Ca'fer b. Kudâme b. Ziyâd el-Kâtib. **el-Harâc ve sînâ'atü'l-kitâbe**. 1. bs. Bağdat: Daru'r-Reşid li'n-Neşr, 1981.

Bakır, Abdulhalik. “Kays b. Sa'd”. **TDV İslâm Ansiklopedisi**. Erişim 28 Şubat 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kays-b-sad>.

Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd (ö. 279/892-93). **Ensâbü'l-eşrâf**, thk. Süheyl Zekkâr ve Riyâd Ziriklî. 1. bs. 13 c. Beyrut: Daru'l- Fikr, 1996.

———. **Fütûhu'l-Buldân**. Beyrut: Daru Mektebetü'l-Hilal, 1988.

Berzencî, Muhammed İbn Tâhir el- Berzencî. **Sahîh ve Zayıf Tarîh-i Taberî**. 1. bs. 13 c. Beyrut: Daru İbn Kesîr, 2007.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu‘fi. **et-Târîhu’l-evsat**. 1. bs. 2 c. Halep-Kahire: Daru’l-Vai-Mektebetü Daru’t-Turas, 1977.

———. **et-Târîhu’l-kebîr**. 8 c. Haydarabad-: Dâiretü’l-Meârifi’l- Osmaniyye, t.y.

Cüday, Abdullah b. Yusuf. **Tahriru Ulumi’l-Hadis**. 1. bs. 2 c. Beyrut-Lübnan: Müessesetü’r-Riyâd li’t-tabaâti ve’n-neşri ve’t-tevzî’, 2003.

Çavuşoğlu, Mustafa. “İlk Dönem İslâm Tarihinde Deniz Seferleri ve Donanma”. **Tokat İlmiyat Dergisi** 11, sy 2 (30 Aralık 2023): 552-74. <https://doi.org/10.51450/ilmiyat.1369862>.

Çubukcu, Asri. “Habîb b. Mesleme”. **TDV İslâm Ansiklopedisi**. Erişim 09 Mart 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/habib-b-mesleme>.

Dâkûkî, Hüseyin Ali. “Hîre”. **TDV İslâm Ansiklopedisi**. Erişim 14 Ocak 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hire>.

Dîneverî, Ebu Bekr Ahmed b. Mervân b. Muhammed ed-Dîneveri el-Kâdi el-Mâliki. **el-Mücâlese ve Cevâhirü’l-İlm**. 1. bs. Beyrut-Lübnan: Daru İbn Hazm, 1998.

Dîneverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd b. Venend. **el-Ahbârü’t-tıvâl**, thk. Abdülmün’im Amir. 1. bs. Mısır: Vizâretü’s- sekâfeti ve’l-irşâdi’l-kavmî, 1960.

Nâfi’ Mus’ab Casım. “Sahâbî Büsr b. Ebî Ertât Dirasetü’t-Tarîhiyye”. **Anbar Üniversitesi İnsani Bilimler Dergisi**, sy 3 (Eylül 2013).

Nu’mân Abdülmüteâl el-Kadî. **Şi’ru Fütûhi’l-İslâmiyye fî sadri’l-İslâmi**. 1. bs. Mektebetü Sekafet’t-Diniyye, 2005.

Tâhâ Abdulmaksûd, Abdulhamîd Ebû Ubeyye. **Mûcezün ani’l- futûhâtî’l-İslamiyye**. Kahire: Daru’n-neşr li’l-câmiât, t.y.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. **es-Sünen**, thk. Şuayb el-Arnâvut ve Muhammed Kamil Karabelli. 1. bs. 7 c. Daru’r-Risaleti’l-Alemiyye, 2009.

———. **Sünen**, thk. Muhammed Adnân b. Yasîn Dervîş. 2. bs. Beyrut: Daru İhyau’t-Turase’l-Arabî, 2000.

Ebu'l- Meâli, Sadrüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. İshâk es-Sülemî el-Münâvî eş-Şâfî. **Keşfü'l-Menâhic ve't-T enakih fî Tahrici Ehâdisü'l-Mesabîh**, thk. Muhammed İshak Muhammed İbrahim. 1. bs. 5 c. Beyrut-Lübnan: Daru'l-Arabiyye li'l-Mevsûât, 2004.

Efendioğlu, Mehmet. “**Sahâbe Dönemi İstanbul Seferleri**” 7. Erişim 07 Mayıs 2024. <https://avesis.bilecik.edu.tr/yayin/b124efd4-9416-4158-8c78-fbbae46a4b21/sahabe-donemi-istanbul-seferleri>.

Eserî, Ekrem b. Muhammed Ziyadetü'l Faluci el-. , **el-Mu'cemü's-Sağir li Rivayeti'l-İmam İbn Cerir et-Taberi**,. 2 c. Ürdün: ed-Daru'l-Eseriye, t.y.

Fayda, Mustafa. “Abdurrahman b. Hâlid b. Velîd”. **TDV İslâm Ansiklopedisi**. Erişim 16 Nisan 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/abdurrahman-b-halid-b-velid>.

Gömbeyaz, Melek. “Muaviye b. Ebi Süfyan'ın Muhaliflerini Bertaraf Etme Yöntemleri”. **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** 19, sy 1 (01 Ocak 2010): 301-32.

Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullâh en-Nîsâbü'rî. **el-Mustedrek âle's-Sahihayn**, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. 4 c. Beyrut: Daru'l Kutubu'l İlmiyye, 1441.

Halife b. Hayyât, Ebû Amr Halife b. Hayyât b. Halife eş-Şeybânî el-Basrî. **Tarihu Halife b. Hayyat**, thk. Dr. Ekrem Diyau'l-Amri. 2. bs. Dimaşk-Beyrut: Daru'l- Kalem ve Müessesetü'r- Risale, 1397.

Hamevi, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî. **Mu'cemü'l-buldân**. 2. bs. 7 c. Beyrut: Daru's-sadr, 1995.

———. **Mu'cemü'l-üdebâ**, thk. İhsan Abbas. 1. bs. 7 c. Beyrut: Daru'l-ğarbi'l-İslami, 1993.

Heysemî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân. **Mevâridü'z-zam'ân ilâ zevâ'idü İbn Hibbân**, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Darânî. 1. bs. 9 c. Dimaşk: Daru's-Sekafetü'l-Arabiyye, 1990.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî (mhk. Dr. Ali Muhammed Ömer). **Tabakâtü'l-kübrâ**. 1. bs. 11 c. Kahire: Mektebetü'l Hanecî, 2001.

İbn Abdülhakem, Ebu'l-kasim Abdurrahman b. Abdullah. **Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib**. Mektebetü's-Sekâfetü't-Dîniyye, 1415.

İbn Abdürabbih, İbn Abdürabbih, Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdirabbih b. Habîb el-Kurtubî el-Endelüsî. **el-'İkdü'l-ferîd**. 1. bs. 8 c. Beyrut: Daru'l Kutubu'l İlmiyye, 1404.

İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî eş-Şâfî. **Târîhu medîneti Dımaşk**, thk. Muhibiddîn Ebû Saîd. 80 c. Daru'l-Fıkr li't- tabaâti ve't- tevzî' ve'n- neşr, 1995.

İbn Devâdârî, Seyfüddîn Ebû Bekr b. Abdillâh b. Aybek ed-Devâdârî. **Kenzü'd-dürer ve câmi'u'l-ğurer**. 9 c., t.y.

İbn Düreyd, Ebi Bekr Muhammed b. El-Hasan El-Ezdi El-Basri. **el-İştikak**, thk. Abdüsselam Muhammed Harun. 1. bs. Beyrut-Lübnan: Daru'l-ceyl, 1991.

İbn Ebû Âsım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî. **el-Âhâd ve'l-mesânî**, thk. Dr. Bâsım Faysal Ahmed el-Cevâberî. 1. bs. 6 c. Riyad: Dâru'r-râye, 1991.

———. **ez-Zühhd**, thk. Abdülalî Abdülhumeyd Hamîd. 2. bs. Kahire: Daru'r-Reyyan li't-turas, 1408.

İbn Ebû Hâtım, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. **el-Cerh ve't-ta'dîl**. 1. bs. Beyrut: Daru İhyau't-Turase'l-Arabî, 1952.

İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. **el-İsabe fî temyizi's-sahabe**, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcud ve Ali Muhammed Muavvid. 1. bs. 8 c. Beyrut: Daru'l-Kutubu'l İlmiyye, t.y.

———. **el-İsabe fî temyizi's-sahabe**, thk. Ali Muhammed Becâvî. Beyrut: Daru'l-ceyl, 1992.

———. **Tehzîbu't-Tehzîb**. 1. bs. 12 c. Hind: Matbaatü dairetü'l meârifî'n-nizamiyye, 1908.

İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî. **Kitâbü'l-İber**. 1. bs. 8 c. Beyrut: Daru'l- Fikr, 1981.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî (ö. 456/1064). **Cemheretü ensâbi'l-Arab**. Kahire: Daru'l- Meârif, 1962.

İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. **es-Sikât**. 1. bs. 9 c. Beyrut: Daru'l- Fikr, 1975.

İbn Hubeyre, Ebü'l-Muzaffer Avnüddin Yahyâ b. Muhammed. **el-İfsah an Meani's-Sihah**. 8 c. Daru'l-vatan, t.y.

İbn Hurdazbih, Ebü'l-Kâsım Ubeydullâh b. Abdillâh b. Hurdâzbih. **el-Mesâlik ve'l-memâlik**. Beyrut: Daru's-sadr, 1889.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî (ö. 774/1373). **el-Bidâye ve'n-Nihâye**. 14 c. Kahire: Matbaatü's-Saâde, t.y.

———. **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, thk. Abdullah bin Abdülmuhsin et-Türkî. 1. bs. 21 c. Daru Hicr li't-tabbatı lve'n-neşri ve't-tevzi' ve'l-i'lan, 2003.

———. **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, thk. Alî Şîrî. 1. bs. Daru İhyau't-Turase'l-Arabî, 1988.

———. **es-Sîretü'n Nebeviyye (min Bidâye ve'n Nihâye)**, thk. Mustafa Abdülvahîd. 4 c. Kahire: İsa el-Bâbî el-Halebî, 1976.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. **es-Sünen**, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki. 2 c. Daru İhyau'l-Kutubu'l-Arabiyye, t.y.

İbn Mende, Ebû Abdullaüâh Muhammed b. İshâk b. Muhammed b. Yahyâ b. Mende el-Abdî. **Ma'rifetü's-Sahâbeti Li İbn Mende**. 1. bs. Matbûâtü Camiaüâtü'l-İmarâti'l-Arabiyyeti, 2005.

İbn Mende ve arkadaşları. **el-Müstehrec min Kütübi'n-Nasi li't-Tezkire ve'l-Mustatarif min Ahvali'r-Rical li'l-Marife**, thk. Dr. Âmir Hasan Sabri et-Temimî. 3 c. Bahreyn: Vizaretü'l-adl ve's-şuûnu'l-İslamiyye, t.y.

İbn Miskeveyh, Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. Ya'kûb. **Tecâribu'l- Ümem ve Teâkibu'l- Himem**, thk. Dr. Ebu'l-Kasım İmâmî. 2. bs. 8 c. Tahran: Daru Surûş Li't-tabâati ve'n-Neşr, 2000.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî (thk. Dr. Ali Muhammed Ömer). **Tabakâtü'l-kübrâ**. 1. bs. 8 c. Beyrut: Daru'l Kutubu'l İlmiyye, 1990.

İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî. **Târîhu'l-Medîneti'l-Münevvere**, t.y.

İbn Tağrîberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrîberdî el-Atâbekî el-Yeşbugavî ez-Zâhirî. **en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kâhire**. 16 c. Mısır: Daru'l-Kutub, t.y.

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî. **Silahü'l-Mü'min fî'd-Dua ve'z-Zikr**. 1. bs. Dımaşk: Daru İbn Kesîr, 1993.

İbn Yûnus, Ebû Saîd Abdurrahmân b. Ahmed b. Yûnus b. Abdila'lâ es-Sadeffî el-Mısırî (ö. 347/958). **Târîhu İbn Yûnus el-Mısırî**. 1. bs. 2 c. Beyrut: Daru'l Kutubu'l İlmiyye, t.y.

İbn Zebrü'r-Reb'i, Ebu Süleyman Muhammed b. Abdullah b. Ahmed. **Tarihu Mevlidi'l - Ulema ve Vefeyatihim**, Thk. Dr. Abdullah b. Ahmed b. Süleyman Hamed. 1. bs. 2 c. Riyad: Daru'l-Asime, 1410.

İbnü'l Kelbî, Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kelbî el-Kûfi. **Cemheretü'n-neseb**. Kuveyt: Matbaâtü Hükümeti Kuveyt, 1983.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. **el-Muntazam fî Tarîhi'l-Müluk ve'l-Ümem**, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ ve Mustafa Abdülkadir Atâ. 1. bs. 19 c. Beyrut: Daru'l Kutubu'l İlmiyye, 1992.

———. **Mir'âtü'z-zaman fî Tevârihi'l-a'yân**. 1. bs. 23 c. Dımaşk-Suriye: Daru'r-Risaleti'l-Alemiyye, 2013.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 630/1233). **el-Kâmil fi't-târîh**, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî. 1. bs. 10 c. Beyrut-Lübnan: Daru'l-Kitabu'l- Arabi, 1997.

———. **el-Kâmil fi't-târîh Tercümesi**, trc. Beşir Eryarsoy ve Ahmet Ağırakça. 1. bs. 10 c. İstanbul: Ravza Yayınları, 2019.

———. **Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe**. 1. bs. 8 c. Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1994.

İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk, **Ma'rifetü's-Sahâbe**, thk. Adîl b. Yusuf el-Azâzî. 1. bs. 7 c. Riyad: Daru'l vatan li'n-neşr, 1998.

Kalkaşendî, Ebü'l- Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. **Nihâyetü'l-ereb fî ma'rifeti ensâbi'l-'Arab**, thk. İbrâhim el-Ebyârî. 2. bs. Beyrut: Daru'l-kitabi'l-Lübnaniyye., 1980.

———. **Subhu'l- A'sâ fî Sinâ'ati'l- inşâ**. 15 c. Beyrut: Daru'l Kutubu'l-İlmiyye, 1987.

Kandemir, M.Yaşar. “Câbir b. Abdullah”. **TDV İslâm Ansiklopedisi** Erişim 18 Mart 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cabir-b-abdullah>.

———. “Ebû Müslim el-Havlânî”. **TDV İslâm Ansiklopedisi**. Erişim 17 Nisan 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-muslim-el-havlani>.

———. “Fedâle b. Ubeyd”. **TDV İslâm Ansiklopedisi**. Erişim 19 Mayıs 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/fedale-b-ubeyd>.

Karahan, Ubeydullah. “Ubeydullah b. Abbas”. **TDV İslâm Ansiklopedisi**. Erişim 18 Mart 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ubeydullah-b-abbas>.

Kavas, Ahmet. “Trablusgarp”. **TDV İslâm Ansiklopedisi**. Erişim 31 Ocak 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/trablusgarp>.

Kister, M. J., ve Ali Terc: Aksu. “el-Hîre (Araplarla İlişkileri Üzerine Bazı Notlar)”. **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** 9, sy 1 (15 Haziran 2005): 28-54.

Kurt, Eyüp. “Muaviye b. Ebî Süfyan’ın Yönetim Anlayışı”. **MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi** 10, sy 3 (30 Temmuz 2021): 1523-38. <https://doi.org/10.33206/mjss.878611>.

Kurtubî, Ebu Ömer Yûsuf b. Abdullah İbn Abdülber En-Nemeri. **el-İnba ala Kabaili’r-Ruvat, thk.İbrahim Ebyari**. 1. bs. Beyrut-Lübnan: Daru’l-Kitabi’l-Arabi, 1985.

Lütfi Çakan, Eroğlu, İsmail, Muhammed. “Abdullah b. Abbas”. **TDV İslâm Ansiklopedisi**. Erişim 24 Nisan 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/abdullah-b-abbas>.

Mağribî, Ebü’l-Kâsım Hüseyin b. Ali b. Hüseyin. **el-Înâs bi-ilmî’-l ensâb**. Kahire: Mektebetü’s-Sekâfetü’t-Dîniyye li’n-neşri ve’t-tevzi’, 2000.

Mecdüddîn, İbn Esîr, Ebü’s-Seâdât Mejdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. **Câmiu’l- usûl**, thk. Abdülkadir Arnavut. 1. bs. 12 c. Mektebetü Daru’l-beyan, 1969.

Mes’ûdî, Ebü’l-Hasen Alî b. el-Hüseyin b. Alî el-Mes’ûdî el-Hüzelî. **et-Tenbîh ve’l-İşrâf, tashih. Abdullah İsmâil es-Sâvî**. Kahire: Daru’s-Savî, 1938.

Minkarî, Ebu’l-Fadl Nasr b. Müzâhim b. Seyyâr. **Vak’atu Sıffin**, thk. Abdüsselam Muhammed Harun. C. 1. Beyrut: Daru’l-Ceyl-Mektebetu Lisânu’l-Arab, 1990.

Mizzî, Ebü’l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf el-Mizzî. **Tehzîbu’l-Kemâl fî esmâir-ricâl**. 1. bs. 35 c. Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 1992.

Moğultay b. Kılıç, Ebû Abdillâh Alâüddîn Moğultay b. Kılıç b. Abdillâh el-Bekcerî el-Hikrî. **el-Înâbe ilâ ma’rifeti’l-muhtelef fihim mine’s-sahâbe**. 2 c. Riyad: Mektebetü Rüşd li’n-neşri ve’t-tevzi’, t.y.

———. **İkmâlü Tehzîbi’l-Kemâl**. 1. bs. 12 c. el-Fâruk el-Hadise li’t-tibaa ve’n-neşr, 2001.

———. **İkmâlü Tehzîbi’l-Kemâl**, thk. Muhammed Osman. 1. bs. 6 c. Beyrut-Lübnan: Daru’l Kutubu’l İlmiyye, 2011.

Muhammed Ahmed İsmâil el-Mukaddem. **Silsiletü uluvvü’l-himmeti**, t.y.

Muhammed Nasrüddin Muhammed Uveyde. **Faslu'l-Hitâb fi'z-Zühd ve'r-Rakâik ve'l-Adâb**. 10 c., t.y.

Müslim, bn Ebû Hâtim. **el-Esmâ' ve'l-künâ**, thk. Abdurrahim Muhammed Ahmed el-Kaşkari. 1. bs. 2 c. Medine-i-Münevvere: İmadetü'l bahsi'l-ilmî bi'l-camiati'l-islamiyye, 1984.

Müttaki el-Hindî, Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân. **Kenzü'l-'ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl**, thk. Bekrî Heyanî ve Safvet es-Sikâ. 5. bs. Müessesetü'r-Risale, 1981.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. **es-Sünenü'l-kübrâ**. 1. bs. 12 c. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2001.

Nüveyrî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî. **Nihâyetü'l-Ereb**. 1. bs. 33 c. Kahire: Darü'l-Kütüb ve'l-Vesaiku'l-Kavmiyye, 1423.

———. **Nihayetü'l-ereb fî fününi'l-edeb**, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. 1. bs. 33 c. Kahire: Daru'l-kutub ve'l-vesaiku'l-kavmiyye, 1423.

Önkal, Ahmet. “Âmir b. Lüey (Benî Âmir b. Lüey)”. **TDV İslâm Ansiklopedisi**, 1991. <https://islamansiklopedisi.org.tr/amir-b-luey-beni-amir-b-luey>.

———. “Cünâde b. Ebû Ümeyye”. **TDV İslâm Ansiklopedisi**. Erişim 15 Mayıs 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cunade-b-ebu-umeyye>.

Özaydın, Abdülkerim. “Büsr b. Ebû Ertât”. **TDV İslâm Ansiklopedisi**, 1992. <https://islamansiklopedisi.org.tr/busr-b-ebu-ertat>.

Özkuyumcu, Nadir. “İfrikiye”. İçinde **Vikipedi**, 10 Mart 2023. <https://tr.wikipedia.org/w/index.php?title=%C4%B0frikiye&oldid=29391666>.

Öztürk, Murat. “Zâtüssavârî”. **TDV İslâm Ansiklopedisi**. Erişim 12 Şubat 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/zatussavari>.

Adnan Demircan “İslam Tarihinde İlk Fitne”, 2018. <https://www.youtube.com/watch?v=yAwNQRzuwtA>.

Sabah. “Zatüs-Savari Savaşı'nın önemi, nedenleri ve sonuçları - Zatüs-Savari Savaşı hangi halife döneminde yapıldı?” Erişim 26 Mart 2024.

<https://www.sabah.com.tr/egitim/zatus-savari-savasinin-onemi-nedir-zatus-savari-savasi-hangi-halife-doneminde-yapildi-e1-5435504>.

Safedî, Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halîl b İzziddîn Aybeg b Abdillâh. **el-Vafi bi'l-Vefeyat**, thk. Ahmed Arnavut ve Türki Mustafa. 29 c. Beyrut: Daru İhyâu't Turas, 2000.

Safvet, Ahmed Zekî. **Cemheretu Resaili'l-Arab fî Usuri'l-Arabiyye**. 4 c. Beyrut-Lübnan: el-Mektebetü'l-İlmiyye, t.y.

Sarıcık, Prof. Dr. Murat. **Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi**, Editör: Emine Kaplan. 6. bs. İstanbul: Nesil Yayıncılık, 2013.

Saylık, Mutlu. **Nebevî Varisler-2 (Veysel Karanî)**. 1. bs. İstanbul: Siyer Yayınları, 2023.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî. **Câmiu'l-ehâdis**. 13 c., t.y.

———. **Cem'u'l-cevâmi'**, thk. Muhtar İbrahim el-Haic Abdülhumeyd Muhammed Neda Hasan İsa Abdüzzahir. 2. bs. 25 c. Kahire: el-Ezherü's-Şerîf, 2005.

———. **el-Camiu's-Sağir**, t.y.

Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. **el-Mu'cemü'l-kebîr**, thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefi. 2. bs. 25 c. Kahire: Mektebe-i İbn Teymiyye, t.y.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923). **Târîhu'r-rusul ve'l-mülûk**, thk. Muahmmed Ebu'l Fazl İbrahim. 2. bs. 11 c. Mısır: Daru'l- Meârif, 1967.

Takiyüddîn, Muhammed b. Ahmed el-Hasan el-Fâsî el-Mekkî. **el-İkdu's-semîn fî târîhi'l-beledi'l-emîn**, thk. Muhammed Abdülkadir Ata. 1. bs. 7 c. Beyrut: Daru'l Kutubu'l İlmiyye, 1997.

Tomar, Cengiz. “Şam”. **TDV İslâm Ansiklopedisi**. Erişim 17 Ocak 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sam--suriye>.

Uçar, Şahin. “Müslümanlar’ın İstanbul’u fethetmek İçin Yaptıkları İlk Üç Muhasara”. **Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, sy 1 (01 Haziran 1986): 65-83.

Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Eslemî el-Medenî. **Fütûhu’s-Şâm**. 1. bs. 2 c. Daru’l Kutubu’l İlmiyye, 1997.

Yahyâ b. Maîn, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Mürri el-Bağdâdî. **Târîhu İbn Main (Rivayetü’-d-Devrî)**, thk. Dr. Ahmed Muhammed Nur Seyf. 1. bs. 4 c. Mekke: Merkezü’l-Bahsü’l-İlmiyye, 1979.

Yahya, Mahayudin Hajji, ve Ahmet Turan Yüksel. “İlk Dönem Rivayetlerinde Sıffın Vakası”. **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sy 30 (2010): 241-60.

Yaşaroglu, Hasan. “Bir Taktik ve Propaganda Dehası Olarak Muâviye b. Ebû Süfyân ve Hz. Osman’ın Katillerinin Sorgulanması Meselesi”. **Turkish Studies** 8, sy 8 (2013): 2213-24.

Yenice, Ali. “Hz. Ali- Muâviye İhtilafının Sahnesi: Sıffın’de Muâviye Safının Biyografik Analizi”. **Türklük Araştırmaları Dergisi**, sy 20 (istanbul 2005): 7-41.

Yıldız, Hakkı Dursun. “Ecnâdeyn Savaşı”. **TDV İslâm Ansiklopedisi**. Erişim 25 Ocak 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ecnadeyn-savasi>.

Yılmaz, Havva. “**Müslümanların İstanbul Kuşatmaları**” - ilimge. Müslümanların İstanbul Kuşatmaları - ilimge. Erişim 07 Mayıs 2024. <https://www.ilimge.com/muslumanlarin-istanbul-kusatmalari>.

Yiğit, İsmail. “Sıffın Savaşı”. **TDV İslâm Ansiklopedisi**. Erişim 23 Şubat 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sifin-savasi>.

Yılmaz Gömbeyaz, Melek. “Ziyâd b. Ebîh (Hayatı – şahsiyeti – devlet adamlığı)”. doctoralThesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018. <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/694186>.

Yüceer, Mustafa, ve Hasan Hüseyin Çalışkan. “Büsr b. Ebî Ertât Rivayeti Bağlamında Savaşta Hırsızlık Yapan Kimsenin Durumu”. **Mütefekkir** 9, sy 18 (15 Aralık 2022): 331-55. <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1219549>.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. **Dîvânü'd-du'afâ' ve'l-metrûkîn**, thk. Hammad b. Muhammed el-Ensari. 2. bs. Mekke: Mektebetü'n-Nühdetü'l-Hadis, 1967.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. **el-Müktenâ fî serdi'l-künâ**, thk. Muhammed Salih Abülaziz el- Murad. 1. bs. 2 c. Medine-i-Münevvere: el-Meclisü'l İlmiyyu bi'l-Camiatü'l- İslamiyyetü, 1937.

———. **el-İber fî haberi men ğaber**. 4 c. Beyrut: Daru'l-Kutubu'l İlmiyye, t.y.

———. **Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl**, thk. Ali Muhammed Becâvî. 1. bs. 4 c. Beyrut-Lübnan: Daru'l Ma'rife li't-tabeati ve'n- neşri, t.y.

———. **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'**, thk. Şuayb el-Arnâvut. 3. bs. 25 c. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. **Târîhu'l-İslâm**. el-Mektebetü't-Tevfikîyye, t.y.

———. **Târîhu'l-İslâm**, thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmurî. 2. bs. 52 c. Beyrut: Daru'l-Kitabu'l- Arabi, 1993.

Zeylai, Cemalüddin Ebu Muhammed b. Abdillâh b. Yusuf el-Hanefi. **Nasbu'r-Raye li Ehadisi'l-Hidaye**, thk. Muhammed Avame. 1. bs. 4 c. Beyrut-Lübnan: Müessesetü'r-Reyyan li't-tabaati ve'n-neşri, 1997.